

ÉSZREVÉTELEK MÉRAY ORGANIKUS ELMÉLETÉHEZ.

1. Az ember és a sejt analógiája.

Mi a különbség állat és ember között? Ezzel a kérdéssel kezdi meg Méray fejtegetéseit.

Mindnyájan, a kik a fejlődéstörténet alapján állunk, egyetértünk abban, hogy az ember az állati fejlődés sorozatának legfelső tagja, másfelől pedig épen a fejlődéstan szempontjából lehetetlen figyelmen kívül hagynunk az egészen új jelenségeknek egész sorozatát, mely az embernek a földön való megjelenésével együtt és további fejlődését kísérve szemünk előtt feltűnik. Ennek a két körülménynek meggondolásából mindjárt az a követelmény fakad, hogy megpróbáljunk keresni akár egy olyan specziálisan emberi képességet, akár csak annak valamely nyilvánulását, a mely nóvum az állatvilággal szemben, hogy azután abban a specziálisan emberi jelenségek összegének, a civilizációnak gyökerét jelölhessük meg. Ilyen nóvumnak Méray, a nyelv és a vallás, vagy más pszichikai faktorok kizárásával *a szerszámalkotó képességet* fogadja el.

Eltékintve a kérdésnek azon oldalától, hogy a vallás vagy a nyelv csakugyan nem nóvumok-e az állatvilággal szemben, a mi mellett különben nem egy érvet lehet fölhozni, helyesnek találok Méray megállapítását az alábbi két okból is.

Először is az egész munkában túlnyomóan uralkodó objektív, másként természettudományi szempontra való tekintettel, azon szempontra, mely az anyagi világot, azaz tapaszt-

* Ez a cikkdolgozat már kezünkben volt, mielőtt Somló Bódognak folyóiratunk múlt számában közzétett bírálata megjelent; a szerző Somló egyes érveire egy későbbi közleményben szándékozik felelni. Szerk.

talatainknak az anyag fogalma szerint rendezhető részét tekinti tárgyának, természetszerűen helyesebb a keresett különbségnek egy objektív, mint egy szubjektív tényezőben való megállapítása. De még ha azon véleményben volnánk is, hogy az embernek meghatározó tulajdonságai a pszichikai tulajdonságok között keresendők, még azon esetben sem tekinthetünk el attól, hogy mindazon szellemi tulajdonságok, melyek a kultúrának lényeges faktorait képezik, külső, objektív megérezkítésüket egyes kultureszközökben nyerik s úgy működésükben, mint fejlődésükben annyira hozzájuk vannak kötve, hogy még ebben az esetben sem követünk el hibát, ha az ember és állat közötti különbséget a kultureszközben találjuk föl.

Másodsor az is szólhat tételünk mellett, hogy nem ezúttal találkozunk először az embernek, mint szerszámkészítő állatnak definíciójával. Legutóbb Stein Lajos egy cikkében ennek a gondolatnak egy kis irodalmát állította össze.¹ Itt olvassuk, hogy Franklin Benjamin volt az első, a ki a civilizáció eredetét az ősember szerszámaira vezette vissza s nagyobbára hozzá kapcsolódva, filozófusok, mint Ludwig Noire² és, Ernst Kapp,³ természettudósok, mint Wiener és Woltmann, nemzetgazdászok, mint Karl Bücher⁴ szőtték tovább e gondolatot. Kiegészítőleg hozzá kell írunk Stein jegyzékéhez Marxot, a ki sok tekintetben Mérayhoz igen hasonló praemissákból indult ki,⁵ az organikus szoeziológia képviselői között főleg Lilienfeldet,⁶ a E. Worms által idézett Bourdeaut,⁷ Lazarus Geigert,⁸ sőt a dolognak egy pszichológiai vonatkozását tekintve, még Lotzet is. Mindezek a gondolkozók (legfeljebb az utolsótól

¹ Ludwig Stein: *Mechanische und organische Staatsauffassung*. Deutsche Rundschau, 1904.

² Ludwig Noire: *Das Werkzeug und seine Bedeutung für die Entwicklungsgeschichte der Menschheit*. Mainz, 1880.

³ Ernst Kapp: *Grundlinien einer Philosophie der Technik*. Braunschweig, 1877.

⁴ Karl Bücher: *Arbeit und Rythmus*.

⁵ Marx: *Kapital I.* Band, 4. Auflage 143. 1. jegyzet: Ámbár az eddigi történetkutatás alig ismeri az anyagi termelésnek, minden társadalmi élet alapjának fejlődését, de legalább a történetelőtti korszakot természettudományi és nem u. n. történelmi kutatások alapján a szerszámok anyaga szerint kő-, bronz- és vaskorszakra osztották fel.

⁶ Paul v. Lilienfeld: *Gedanken über die So'cialwissenschaft der Zukunft*. Mitau, 1873—1881.

⁷ René Worms: *Organisme et société*. Paris, 1896. 95. 1.

⁸ Lazarus Geiger: *Zur Entwicklungsgeschichte der Menschheit*.

eltekintve) megegyeznek abban, hogy a specziálisan *emberinek* nevezhető tünemények legalkalmasabb külső kifejezőjét a kultureszközben találhatjuk föl.¹

De mik ezek a kultureszközök? Fejlődésüket, a mennyire lehetséges, visszafelé követve, bizonyos egyszerű szerszámokhoz jutunk el. Meg kell-e itt állapotodnunk eredetüknek kutatásában? Épenséggel nem. A kezdetleges szerszámok kétségtelenül egészen olyan funkciókat végeznek, mint testünk külső szervei, a melyeket még formájukban is utánoznak. Szerszámaink az által keletkeztek — mint Ernst Kapp mondja — hogy az ember némely szerveinek, a szájnak, kéznek vagy lábnak tevékenységeit projicziálta és szerszámokban alkotta újjá. A kalapács mintáját az ökölben, a fűrőét a merev ujjban, a fűrészét a fogazatban fedezhetjük föl. Némely eszközök látó vagy halló szerveinknek, a botok, fegyverek végtagjainknak kiegészítései, ruházatunk az epidermisével rokon szerepet tölt be stb. »így válik — hogy Marxtól idézzük — a természet tárgya szervünké, hogy azt saját testi szervezetünkhöz kapcsolva, természetes alakunknak határait megnövezzük.² Hozzátehetjük még, hogy a dolognak egy pszichológiai oldala is van. Lotze, ki a tapintási érzetek körül nem egy érdekes dolgot mutatott ki, figyelmeztet bennünket arra, hogy a kezünkbe vett eszközöknél, különösen, ha azok viszont egy másik tárgyat érintenek, érzeinket projicziáljuk az illető eszközökbe, a minek következtében ezen *kettős érintési érzetek* egészen sajátos módon élelénkítik a külső tárgyakra vonatkozó képzeletünket s míg egyfelől

¹ Csakugyan teljesen nővum-e a kultureszköz az állatvilággal szemben? A madarak fészkeire, méhek, hangyák és más állatok különböző termékeire lehetne itt gondolnunk. Houston Stewart Chamberlain, a ki gyöngíteni igyekszik a szerszámkészítő képességnek az emberre nézve meghatározó voltát (Grundlagen des XIX. Jahrhunderts), arra hivatkozik, hogy a szerszámalkotásnak alacsonyabb nyomait egyes állatoknál, különösen a majmoknál is, feltehetjük. Hasonlót mond a majmokra nézve Marx is. De hogy néhány egészen jelentőség nélküli esettől eltekintve, e vélemény minő tudományos adatokon nyugszik, nem tudom. Mindenesetre akár-hogy is áll a dolog, világos *először*, hogy az anyagi produkciónak az állatoknál csak oly szórványos, összefüggéstelen nyomait találhatjuk, melyektől alig képzelhető el egy az emberi szerszámokhoz vezető fejlődési vonal, míg ez utóbbiaktól kezdve ilyen fejlődés kétségtelenül megindult. *Másodszor* ne feledjük el, hogy Méray az általánosabb értelemben vett anyagi produkció és a tulajdonképeni *kultureszközök*. között egy határozott különbséget állapít meg abban, hogy ez utóbbiak cserébe léphetnek egymással.

² Marx: *Kapital*. I. B., 192. I. 4. Aufl.

arra szolgálnak, hogy sok szerszámot kellőképpen használhasunk, másfelől általában azt a kellemes érzést nyújtják, *mintha a lelki jelenlétünk elterjedne testünk tulajdonképeni határain túl*.¹ (Ennek az érzésnek szolgál — mondja Lotze — a számos, részint csinos, részint különös mozgékony függelék is, melyet az ember piperkéző vágyában testére aggatni szokott.)

Röviden: ezek után nem találhatunk nehézséget abban, hogy tulajdonképeni szervezetünkhöz ezen, mint mondották: *féleleven* külső tárgyakat is hozzágondoljuk, másszóval, hogy testünknek egészen határozottan természettudományi értelemben vett fogalmát szervezetünknek másodlagos részeire is kiterjesszük.²

Látjuk, hogy oly tételekkel van eddig dolgunk, melyek épenséggel nem önkényesek, hanem a valóság által felénk nyújtva, már nem egy gondolkozónak szemébe ötlöttek. A következő lépés azonban, legalább a mennyire tudomásom terjed, új a tudomány történetében.³ Eddig csupán arról volt szó, hogy az organizmusok fejlődését egy oly folyamatnak kell tekintenünk, melyben egyideig maga a szorosabb értelemben vett testi organizmus emelkedik mind magasabb fokozatokra, majd pedig a fejlődésnek bizonyos fokán e test körül a másodlagos szerveknek egyre növekedő tömege halmozódik fel. E tételhez most azt fűzi hozzá Méray, hogy egy ehhez egészen hasonló evolúzióra akadhatunk, némileg más külső alakban, a valóságnak egy más területén is, és pedig a sejtek fejlődésében.

Széltében ismeretes a természettudósok előtt az a nézet,

¹ Lotze Hermann: *Psychologia*. Ford. Kármán Mór. Bpest, 1887. 41. 1.

² Természetesen vannak kulturjavak, melyek mint házak stb., nem egyes individuumokhoz, hanem többekhez tartoznak. Érdemes elmélkedni azon hogy mi különbség is van testünknek, mint említettem, másodlagos és tulajdonképen szervei között? Ha tekintetbe vesszük, hogy ugyanazon hivatást itt elsődleges, amott, másodlagos szervek teljesítik (nemcsak a műfogakra vagy műlábakra gondolok itt, hanem arra is, hogy pl. míg nekünk természettől nőtt fülköveink, otolithjeink vannak, addig bizonyos rákok maguk dognak be füleikbe ezen célból kis kövecskéket), azt hiszem, érezni fogjuk, hogy itt is csak átmenet van s nem fogunk fennakadni azon, hogy ezen két dolog között nincsen más különbség, minthogy az utóbbiak legtöbbször cserébe is léphetnek egymással.

³ Teljesség kedvéért Lilienfeldet kell itt említenem, kinek a kulturjavak és az organizmus intercellularis anyagai között felállított analógiája az itt tárgyalttal ugyanazon a nyomon jár, a nélkül azonban, hogy annak keletkezésében, mint személyes közlésből tudom, része lett volna.

a melyre itt Méray hivatkozik.¹ Arról van szó, hogy a legalsóbbrendű szervezeteket, a Haeckel által moneráknak elnevezett egysejtűeket, Kassowitz ősplasmáját, olyanoknak kell elképzelnünk, a melyekben magra és protoplasmára való differenciálódás még nincsen. A fejlődés vonalán ennek az egyszerű szerves lénynek utóda a sejtmag, a mely körül bizonyos fokon a közte és környezete között közvetítő szerepre hivatott új szervnek, a protoplasmának egyre növekedő tömege halmozódik föl.

Lesz még alkalmam arra, hogy a felszínes és szűk tartalmú s a mélyebbre hatoló és tartalmasabb analógiák közötti különbséggel behatóbban foglalkozzam, de már itt is hangsúlyozhatom azt, hogy bármily meglepőnek is tűnik fel első tekintetre e két ténsorozatnak egymással való szembeállítása, kételyünknek tünedeznie kell abban az esetben, ha sikerül kimutatnunk, hogy ezen említett analógia körül a további analógiáknak bővebb sorozata csoportosul. Tényleg a kultureszköz és a protoplasma szembeállítása Méraynál nem csupán egy odavetett analógia, hanem belőle a szerző a további megegyezések (mint kifejezi: a fizikai viszonylatokban való megegyezések) nagyobb sorát fejti ki. Nem szándékozom ezúttal ezen analógiák teljes körét felölelni, nem szándékozom különösen kiterjeszkedni éppen a legfontosabbra közülök, t. i. a sejtmag és protoplasmája között valószínűleg lejátszódó kémiai folyamatok és másfelől az organizmusnak anyagi eszközei segítségével végzett munkája összehasonlítására. Ennek tárgyalása mindjárt előtérbe tolná az egész elméletnek élettani szempontból való megvitatását, a melyet nehézségénél fogva későbbi alkalomra kell halasztanom. Maga Méray is az analógiának csak külső kontúrajait rajzolja meg munkájának bevezető fejezetében, melylyel itt különösen foglalkozom s a mélyebbre hatoló megegyezések kimutatását későbbi fejezetekben nyújtja, miután előbb kifejtette az életnek egy kémiai teóriáját, mely a sejtmag és protoplasma élettánának tárgyalásánál alapul szolgál. Csak érinteni akarom itt, hogy e teória szerint a protoplasmaában végbemenő kémiai folyamatok közül

¹ Prof. Dr. Max Kassowitz: *Allgemeine Biologie*. Wien, 1899. 2. Band. 2. 1.: „A biológusok által oly gyakran szellőztetett kérdés, hogy történetileg tekintve, a mag vagy a sejttest régibb-e, az én álláspontom szerint kétség nélkül akkép döntendő el, hogy a mag a legközvetlenebb vonalban az ősplasmától származik le, míg a sejtprotoplasma csak később jött létre a külső behatások megváltoztató befolyása következtében. *A mag tehát az én felfogásom szerint maradványa, pontosabban szólva, utóda a külvilág direkt behatása alól elvont ősplasmának.*”

az oxidáció a legnevezetesebb s hogy e nézet közléről rokon a Pflüger által felállított és Verwormnál bővebben tárgyalt életelmélettel, a mennyiben az élet magyarázatában mindkettőnél ugyanazon kiindulópontokkal, az oxigénnek a szerves vegyületekben bírt különleges szerepével s a synthesis struktúrájának ez által feltételezett labilitásával találkozunk.¹ Ellenben ellenkezik fontos pontokban Kassowitz elméletével, ki az oxidáczió-
nak az életjelenségek között egészen más jelentőséget tulajdonít.² Nem bolygatva tovább e kérdést, lássuk egyelőre a külsőleges hasonlóságokat a protoplasma és az anyagi javak között.

Ilyen mindjárt a kultureszköz és a protoplasma funkciójának analógiája. Mindkettő közvetítést létesít külső behatások és a tulajdonképeni organismus között, arra szolgál, hogy általuk a test a külső hatásokat nem *nyersen*, hanem bizonyos megfelelő módon átalakítva vehesse föl magába.

Hozzáfűzhetjük ehhez, hogy a szóban forgó analógia egy másik oldaláról tekintve, azon természettudományi hypothesissel vág egybe, a mely szerint a magot a sejtben olyanforma centrálisan vezető és összefoglaló készüléknek kell tekintenünk, mint a milyennek a többsejtű szervezetekben az idegrendszert ismerjük.³

Ebből az is következik, hogy ha a magasabbrendű sejtek magvát a mi idegrendszerünkkel, javainkat pedig azoknak protoplasmájával helyezük párhuzamba, akkor a mi javaink alsóbbfokú képleteinek, az állati test külső szerveinek is megfelelő analogonnal kell találkozniok az egysejtűek fejlődésében. Ezt az analogont meg is leljük a mikrobáknál, melyeknek még aránylag igen kevés, a magasabb fokozatokhoz képest

¹ Max Verworm: *Allgemeine Physiologie*. 2. Aufl. 309. I.

² Max Kassowitz: *Allgemeine Biologie*. 1899. Kassowitz elmélete oly szilárd és logikus alapokra van építve, hogy okvetlenül föl kell vetnünk a kérdést, mily következményekkel jár az itt tárgyalt analógiára az az eshetőség, ha a sejt chemizmusának főt említett két ellentétes felfogása közül Kassowitzé a helyes. Ebben az esetben téves mindaz, a mit Méray az oxigénről és az oxidáczióról mond, de a többi analógiák megmaradnak.

³ Először Eimer állította föl világosan ezt az analógiát. (Dr. G. H. Theodor Eimer: *Die Entstehung der Arten auf Grund von Vererben erworbener Eigenschaften*. Jena, 1888. I. Theil. 374.: Die Zellkerne als Nerven-Centralorgane.) Ezzel szemben úgy látom, hogy Verworm, ki azt igyekszik bizonyítani, hogy a mag és sejttest a priori szükséges és egymásnak koordinált szervek, meglehetősen magányosan áll véleményével a természet-tudósok között.

alacsony fejlettségű protoplasmájuk van és itt most azt is látjuk, hogy úgy ezen, mint a magasabb fokon, a protoplasma fejlettségének igen figyelemreméltó hatása van az egyes individuumok között fellépő kölcsönös vonatkozásokra.

Tudjuk, hogy az emberi társadalmak alacsonyabb fokozatait megtalálták az állati társadalmakban. De eddig még minden kutató, a ki ezzel a tárggyal foglalkozott, mint pl. nálunk Beöthy Leó is,¹ valami határozott különbséget volt kénytelen konstatálni az emberi és állati társadalmak között. E különbség legszembetűnőbben mindjárt abban nyilvánul, hogy az állati társadalmak nemcsak kevésbé állandóak és jóval egyszerűbbek, a mely utóbbi körülmény magában még nem okozna nehézséget, hanem csak itt-ott mutatkoznak az állatvilág fejlődésének vonalán és sehol sem képezik egy mindmagasabbra emelkedő tökéletesbülésnek alapját, mint a minő — hisz ez voltakép a történelem — a legelső emberi társadalmakkal *lényegileg* kétségtelenül megindult. Ennek a feltűnő különbségnek most egy igen találó formulázására és magyarázatára jutunk Méray analógiája révén. Egyfelől arra kell gondolnunk, a mit a mindjobban előtérbe nyomuló modern gazdaságtörténeti irány és tulajdonképeni alapítója, a történelmi materializmus fölismert, hogy t. i. a társadalmi életnek voltaképeni leggyökeresebb összetartó tényezőjét, a társadalom kovászát, a gazdasági folyamatok képezik, a mire különben már Herbert Spencer is rámutat, midőn azt hangoztatja, hogy az emberek társulásának legeredetibb, szinte *öntudatlanul természetes* alapját a javak meginduló cseréje alkotja. Másfelől forduljunk ismét a fiziológiához. Majdnem ugyanakkor, mikor a gazdasági iskola elmélete kialakult, a fiziológiában is — talán nem is minden kölcsönhatás nélkül — egy egészen analóg fölismerés, t. i. a sejttársadalmak: organizmusok összes, bonyolódott életfolyamatainak egyetlen alapvető folyamatra, az *anyagcserére* való visszavezetése, tört magának utat. (Hol is az a további lépés, hogy lehetséges-e magát az anyagcserét is egy még gyökeresebb, valami kémiai folyamatra visszavinni.) Minden más előtt lefelől a gazdasági állapotot ismerjük meg: ez lett a jelszó történelemben és szociológiában. Minden más előtt lefelől az anyagcserét fejtsük meg: ez lett a követelmény a modern fiziológiában.

¹ Beöthy Leo: *A társadalom keletkezéséről*. Budapest, 1878.

És mi is az anyagcsere? A magas fejlettségű sejt már nemcsak saját maga számára termel protoplasma-anyagokat, hanem más sejtek számára is, melyektől viszont ismét termékeket vesz át és e cseréből mind összetettebb, mind több sejtet, mind szorosabban egy közösségbe kapcsoló, egymásra utaló folyamatai képződnek ki.¹ Ez az anyagcsere a protozoa-fejlődés vonalán is és a metazoa-fejlődés vonalán is, a melyeket előbb szembeállítottunk egymással, ugyanazon a fokon lép fel. Emitt az embernél, amott a legmagasabb sejteknél. Mindkét oldalon ezt az individuumok csoportosulásának egy alacsonyabb foka, a túlnyomóan ideiglenes, *anyagcsere nélküli*, tehát nem belső kapcsolatok, hanem külső összetartó hatások alapján létrejött közösségek képe előzi meg. A hasonlat tehát másfelől tekintve, a mikroba-telepeknek és az állati társadalmak hasonlatát is magában rejti. Ugyanekkor rávezet bennünket a többsejtű szervezeteknek és az emberi csoportosulásoknak analógiájára és így érünk el a mű tulajdonképeni céljához, t. i. hogy az organizmusok és a társadalmak között analógiákat állapítsunk meg azon célból, hogy ez által, ha lehetséges, a társadalmak törvényszerűségeit, korunknak legtöbbet vitatott problémáját, az organizmusok törvényszerűségeivel világítsuk meg. (A párhuzamnak egy további folyományát, az egyes kultúreszközök közötti funkciókülönbségeknek és a protoplasma alkotóelemei közötti különbségeknek egybevetését, a tudomány ezidei állapota mellett nem lehetséges földeríteni.)²

2. Az organikas szociológia logikai és módszertani szempontból.

Ha minden tudományos praeoccupatio nélkül nézzük e dolgokat, *elvi* kifogást alig emelhetünk az okoskodás eddigi

¹ Méray: 187—217. 1.

² Csak annyit láthatunk a mikroszkop alatt — mondja M. — hogy a protoplasmában különféle alakú pálczikák, csapok stb. vannak. Meg kell ehhez jegyezni, a nélkül, hogy ez által formális és nem a viszonylatokban való megegyezéseket keresnénk az ember és a sejt között, hogy Kassowitz ezeket a testecskéket nem számítja a tulajdonképeni protoplasmához, hanem őket, mint a protoplasma termékeit és kiválasztásait, a *metaplasma* név alatt foglalja össze. Vajjon Kassowitz logikus és érdekes sejt-hypothesis meggyöngíti-e az itt tárgyalt analógiát? Azt hiszem, éppen ellenkezőleg. Mert ha a kultúreszközöket nem a tulajdonképeni protoplasmával, hanem annak termékeivel állítjuk párhuzamba, akkor a sejtmag és protoplasma közötti különbségnek még inkább az idegrendszer és a többi test közötti különbség felel meg.

menete ellen. Egyfelől az analógiának sokoldalúsága legalább is valószínűvé teszi, hogy itt nem egyszerűen *kigondolt* egymásra vonatkoztatással, hanem a valóságban meglévő hasonlósággal van dolgunk. Másfelől pedig egész gondolkozásunk sem lévén egyéb a logika szerint, még legelemibb tényeiben sem, mint általánosabb értelemben vett összehasonlítás: két elemnek egymásra való vonatkoztatása, egészen természetes azon szükséglet, hogy a hol a valóságban vonatkozásokra bukkanunk, ott ezeknek továbbnyomozására törekszünk, voltaképen egyelőre tekintet nélkül azon gyakorlatilag vagy tudományosan hasznos eredményekre, melyek ezen törekvéseinkből származhatnak. Tudjuk, nem is ez az első eset, hogy a mióta tulajdonképeni fiziológia és társadalomtudomány létezik, a szerves világ és a társadalmak között fenforgó analóg törvényszerűségek megállapításán munkálkodtak. Ismeretes, hogy főleg Herbert Spencer, Lilienfeld, Schäffle és Bené Worms dolgoztak ezen több-kevesebb sikerrel és nyomukon egy egész társadalomtudományi iskola, az u. n. organikus szociológia keletkezett.

De kötelességünk tekintetbe venni azt is, hogy az organikus szociológiával szemben egy többé-kevésbé visszautasító, vagy legalább is idegenkedő áramlat is fellépett, természetesen a nélkül, hogy szükséges volna itt ezen tudományos pártnak minden egyes nézetével bővebben foglalkoznunk, részben mivel a vita folyamán több kérdés határozottan tisztázódott, részint pedig mivel a pör egy részében oly állítások fölött folyik, melyek nem közösek Méray és a többi organikus szociológus között.

Általánosságban véve, kissé különös, hogy milyen bizalmatlankodással és ellenszenvvel, a szkepszisnek minő apparatusával szállottak síkra az organizmus és a társadalmak közötti analógiák ellen, mintha itt valamely inkább spekuláczió, mint empirikus adatokon nyugvó elmélettel, egy fogalom-konstrukcióval állanánk szemben, nem pedig egyszerűen oly hasonlóságokkal, melyeket az egyidejűleg növekedő fiziológiai és szociológiai tapasztalat maga nyújt felénk. Maga a *szerves társadalom-elmélet* név is alkalmas volt ilyen félreértések meggyökeresedésére. Igaz ugyan, hogy az organikus szociológusok, de más gondolkozók is, a társadalom definíciójára törekedvén, formuláltak olyan általános hangzású tételeket, melyekbe a társadalom és az organizmusok vonatkozásairól való nézeteiket

mintegy belefoglalták, ebből azonban még nem következik, hogy ezen formulákat az egész felfogást kimerítő vagy meghatározó tételeknek kell tekintenünk, a mint azt legjobban épen a szóbanforgó organikus szociológia példája mutatja. Szó volt pl. arról, hogy a társadalom *organizmus-e* vagy *organizáció*, a fiziológiai organizmusokkal *egyenrangú* vagy *nem egyenrangú*, például *szereződéses*, *akarati* (Willensorganismus) vagy *szellemi* organizmus stb., de a tévedés épen abban rejlik, mintha a kérdésbe jövő irányzat súlya ezeken, a filozófiára, és nem a tudományra tartozó meghatározásokon és nem első sorban magán, az organikus és a társadalmi ténytársorlatok összehasonlításán nyugodnék.

Pedig úgy látszik, a dolog jóval egyszerűbb. Mint már eddig is igen sok esetben és pedig legtöbbször nagy haszonnal történt, kutatási célokból használt analógiákról van szó, a melyeknél — tegyük hozzá — természetesen fenforognak bizonyos logikai kautelák is.

Megjegyezhetjük, hogy a szerves társadalomelmélet kritikusaik jórésze, különösen a módszertani és logikai kérdésekben mint ismeretes, erősen iskolázott német tudósok, lényegében véve nem is találtak foltot az organikus szociológia alapelvein. Ezzel szemben a mi társadalomtudományi irodalmunkban határozottan túlzó támadásokkal találkozunk. A szerves társadalomelmélet kritikusaik táborában egy egész fokozati rendet állapíthatunk meg, a mely átmeneteiben magára az ellenséges területre is átvezet. E fokozatnak legszélsőbb szárnyára kell helyezni Jászi Oszkár véleményét, melyet a szerves társadalomelmétről Hegedűs Lóránt és Tegze Gyula idevágó művei kapcsán kifejtett.¹

Tegyük föl — úgymond Jászi — hogy az organikus szociológiának igaza van, azaz hogy a társadalom szerves lény. Mi következik ebből? Analógia és analógia, semmi egyéb. Ezen analógiák pedig csak a többé-kevésbé sikerült mezben, megjelenésük ízlésesebb vagy ügyetlenebb voltában különböznek egymástól. Így pl. a fölszínes hasonlóságok (melyeket az organikus szociológiának nem győztek eléggé fejéhez vágni és pedig nem is minden jog nélkül), mint főleg az organizmus szövetei és az egyes társadalmi osztályok között vont párhuzamok és például Hegedűsnek az egyéni és a társadalmi tudatot

¹ Jászi Oszkár: *A szerves társadalomelmélet*. Budapesti Szemle, 1901.

szembeállító analógiája között Jászi szerint, csak a formában van, a lényegben nincs különbség. Tudományos haszna egyiknek sincs.

Ezen gondolatmenet ellen azonban több kifogást kell emelnem. Az első az, a miről már volt szó, hogy tévedés az u. n. szerves társadalomelmélet tudományos jelentőségét főleg azon tételben és annak jelentésében látni, hogy a társadalom szerves lény. Másodsorú önkényes eljárás semmi különbséget sem tenni analógia és analógia között, holott világos, hogy a dolgoknak csupán fölszínét érintő és az azokba mélyebben merülő analógiák között az átmenetek egész fokozatos sorrendjét lehet fölállítanunk. Végre is mindent lehetséges vonatkozásba helyeznünk, miután legalább is azon egy tulajdonság minden dologban megvan, hogy *létezik*. De az ilyenféle vagy ehhez kisebb-nagyobb mértékben hasonló, csupán egy vagy más tulajdonságnak megvilágítására vagy hatásosabb stilisztikai kifejezésére szolgáló, tehát inkább művészi célból használt *hasonlítások* és a tudományosan használható *hasonlóságok* között épen az a különbség, hogy míg az előbbieken egy vagy nagyon is általános vagy kevésbé lényeges hasonlóságot a lényeges és specifikus *különbségek* nagy tömege kísér, addig ezektől az analógiáktól a reális jellegűekhez épen egy olyan átmenet vezet, melynél mind lényegesebb és bővebb tartalmú megegyezések felléptével egyidejűleg a különbségek mind kisebb jelentőségűekre vagy pedig mind nagyobb mérvben általánosakra korlátozódnak. Az előbbieknél inkább a mi önkényes *vonatkoztatásunkról*, az utóbbiaknál magának a valóságnak általunk csak kifejezésre juttatott *vonatkozásáról* lehet szó. Így pl. a kötőszövetek és az alkalmazottak osztályának analógiája — melyet E. Wormsnek, úgy látszik, egyebekben sem nagyon szerencsés organikus szociológiájában találhatunk — nem eléggé reális, mert kevésbé lényeges megegyezések mellett számos különbséget mutat, míg ellenben a protoplasmának és a javaknak tárgyalt analógiája ennél jóval reálisabb, mert ha igaz is, hogy a protoplasmának igen sok tulajdonságát még nem ismerjük, de föltételezve azt, a mire a többi szembetűnő hasonlóság alapján van is jogunk, hogy t. i. az egyes javak és az egyes protoplasma elemek funkciói között is vannak megegyezések, a kettő között csupán egyetlen *általános* jelentőségű különbség marad, a mi épen ezért nem állja útját az összehasonlításnak, hogy t. i. előbbi az általános fejlődésnek egy korábbi, utóbbi

egy későbbi lépcsőjén áll, másszóval, hogy az előbbi egyszerű, az utóbbi összetett. Hogy egy tisztán stiláris jellegű hasonlattal éljek, ez olyanforma különbség, mintha egy dallamot előbb énekel, majd zongorán, végül egész orchestrummal adunk elő. A melódia különböző megjelenése mellett is ugyanaz marad mert az egyik esetben hangzó minden egyszerű elem helyén a másikonban egy akkord fordul elő és ha például az említett melódiákat csak töredékekben ismernők, úgy egyes kiindulópontokul szolgáló megfelelések megállapításával — olyanformán tehát, mint a hogy rosette-i kő különböző nyelvű szövegeinél történt — lehetséges volna a hiányzó részeket megközelítőleg rekonstruálnunk.

Már ebből is gondolhatjuk, hogy az analógiák nem lesznek minden jelentőség nélkül a tudományos kutatásban. És a tudományos módszertan theoretikusai egyértelműleg mondják is, hogy a tapasztalati tudományoknak talán legnevezetesebb eredményei mind ezen az úton jöttek létre, melyet a logikában mint *analógiák útján való következtetést*, tudományos alkalmazásában pedig mint *összehasonlító módszert* ismerünk. Nemcsak a csillagászatnak, a matematikának vagy az állattannak, hanem még inkább a pszichológiai tudományoknak, melyeknél egyéb módszerek, mint a kísérlet, de még a közvetlen megfigyelés is legtöbbször, ki vannak zárva, így pl. az *összehasonlító jog* — vagy vallástörténetnek, nem egy eredménye ezen az úton keletkezett, sőt azon eredmények, melyeket Jászi, mint a *sui generis* — azaz az organikus világ hasonlóságaitól teljesen eltekintő — szociológia eredményei gyanánt felsorol, egytől-egyig ezen okoskodás alapján jöttek létre, melynek logikai sémája röviden ez: ha két dolog egymással több lényeges vonásban megegyezik, akkor valószínű, hogy az egyiknek az említettekkel összefüggésben levő egyéb tulajdonságai hasonló tulajdonságokkal fognak találkozni a másikonál is.¹

¹ Nem lesz érdektelen följegyezni itt Ernst Mach szavait egy legutóbb megjelent cikkéből: „Az *összehasonlítás* a tudomány leghatalmasabb benső életeleme. A zoológus a denevér szárnyának csontjaiban ujjakat lát, összehasonlítja a koponyacsontokat a csigolyákkal, a különböző organizmusok embrióit egymással és ugyanazon organizmus fejlődési szakait egymásközött. A geográfus a Garda-tavat fjordnak, az Aral-tót egy kiszáradásban levő lakénak tekinti. A nyelvész összeveti a különböző nyelveket és ugyanazon nyelv egyes képződményeit. Ha nem is szokás *összehasonlító* fizikáról beszélni, mint a hogy összehasonlító boncztanról beszélünk, ennek oka csupán abban rejlik, hogy egy inkább *aktív* kísérleti tudománynál

De mi sem természetesebb, minthogy ez így van. Egyfelől a kutatásunk tárgyát képező jelenségek legtöbbször sokkal bonyolódottabbak, hogysesem azokba és épen meghatározó tulajdonságaikba, közvetlenül behatolhassunk. Áll ez első sorban épen a legbonyolódottabb jelenségekkel, a társadalom életével foglalkozó tudományra, a szociológiára nézve. Az idő meg fogja mutatni, sikerül-e majd a sui generis szociológiának a társadalmat, magának a társadalomnak körébe belezárkózva, azaz minden más, másutt előforduló hasonló fejlődéstől eltekintve, megfejteni? Eltekintve attól, hogy vajjon az ilyen értelemben vett szociológiának Jászi által felhozott eredményei valóban szociológiai, nem pedig vallástörténeti, jogtörténeti, ethikai stb. eredmények-e, minthogy jogosan lehetne felhozni, hogy a valódi szociológia nem ott kezdődik, a hol részjelenségekről, hanem ott, a hol az egészében vett társadalom összefüggő életéről van szó, eltekintve ettől, gondoljunk arra, a mi ma már világos, hogy legelső sorban és minden más előtt arra volna szükség, hogy eddigi gazdasági fejlődésünknek összefüggő folyamatát megállapítsuk. De bármennyire föl is lendültek utóbbi időben a gazdaságtörténeti kutatások, azt látjuk, hogy a történelem adatai sokkal töredékesebbek és homályosságukban sokfélekép magyarázhatók, hogysesem csupán ezen az után a feladat megoldását remélhetnök. De ha föltételezzük — és én azt hiszem erre van jogunk — hogy a gazdasági élet kifejlődésében ugyanazon folyamatok játszódnak le, mint az anyagcsere kifejlődésében, akkor az organizmusokból ismert törvényszerűségeknek mintegy a társadalmi életre való rávetítésével megkaphatjuk azt az összefüggő képet, a melynek megrajzolása talán a legnevezetesebb és a legnagyobb sóvárgással várt eredmény volna, melyet korunk tudománya a mai nemzedéknek átnyújthat.

De másodsor azért is természetes az analógiák tudományos fontossága, mert — a mi Méray természetfilozófiájának is gerincze — számos jel mutat arra, hogy ismert valóság egyes részei egy fokozatosan kibontakozó, az egyszerűből az összetetthez alacsonyabb és magasabb összefüggéseknek mintegy ritmikusan felépülő sorozatán át vezető fejlődésnek eredményei, a mely tehát egész terjedelmében mindenhol analógiákat mutat.

figyelmünk a benne rejlő *kontemplatív* elemről nagyon is elterelődik. A fizika, mint minden más tudomány, az összehasonlítás által él és növekszik.” (E. Mach: *Prinzip der Vergleichung in der Physik.*)

Így tehát csak azt kérdezhetnék, hogy az organikus analógiák csakugyan egészen olyan reális analógiák-e, mint azok, a melyeknek alapján az előbb említett természettudományi stb. eredmények létrejöttek s a melyeknek alkalmazása ellen az organikus szociológia ellenfelei nem emeltek óvást, a nélkül, hogy ennek következtelenségét észrevették volna. Azt hiszem, hogy az organizmusok és a társadalmak közötti hasonlóságok fölismerése első tekintetre mindenki előtt meglepő. Úgy tűnik föl, mintha itt nem egynemű vagy legalább is egymástól távol eső dolgokat hasonlítanánk össze, a mint tényleg ezek a hasonlóságok két olyan tudomány között létesítenek kapcsolatot, a melyek között jóidéig úgyszólván semmi szövetkezés nem állott fenn. De a mi először is az előbb említett nehézséget illeti ne feledjük el, hogy annak oka az is lehet, hogy még nem szoktunk eléggé hozzá, hogy az organizmusokat; és a társadalmakat *egyforma szempontból* tekintsük, a mi a kettőnek szembeállításához legelőször is szükséges. A szerves világot illetőleg az őseMBER kora óta megszoktuk, hogy az állatokat és növényeket egységes lényeknek tekintjük is még nem sok ideje, hogy a tudomány őket a sejtek felfedezésével kompozitummá bontotta szét.¹ A társadalomnál éppen fordítva történt: itt rendesen csoportot látunk és csak a társadalomtudományi elmélkedés volt az, mely e csoportból egy *egységes lényt* alkotott. Így éppen Herbert Spencer mindjárt azzal kezdte a szerves társadalomelmélet kifejtését, hogy a társadalomban ne lássuk a gyűjtőnevet, hanem azt egy egységes létezőnek kell tekintenünk. Azóta az ismeretlan sokat foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy mi jogon is különböztetünk meg egyes tárgyakat a tapasztalatnak voltaképpen összefüggő mezejében és arra az eredményre jutott, hogy a valóságban tulajdonképpen nincsenek egymástól elhatárolt, külön dolgok, hanem csak *összefüggések* és éppen csak ezen összefüggéseket jelöljük meg, midőn a tapasztalat egy részére valami fogalmat s arra egy nevet alkotunk. Legfeljebb csak arról lehet szó, hogy ezen összefüggéseknek integrációja, az azt alkotó

¹ Legújabbban ismét egy kis elhajlás észlelhető az ellenkező irányba. Több szövettani bizonyíték merült fel arra nézve, hogy a test egyes sejtjeit nem zárják el egymástól teljesen a sejtfalak, hanem azoknak protoplasmája a sejtfalak üregein keresztül össze van növe egymással. Így egy állat vagy fa teste egy összefüggő egészet képez. De ez nem érinti azt a nézetet, hogy a többsejtűek az egysejtűek társulása útján keletkeztek.

vonatkozások szorosabb vagy lazább foka, rövidebb vagy hosszabb tartama szerint több vagy kevesebb alapunk van az ilyen fogalmak alkotásánál, de viszont meg kell gondolnunk, hogy úgy az organizmusoknál, mint a társadalmaknál ezen lazább és szorosabb összefüggéseknek egész fokozati sorrendje van meg és ebből csak arra a követelményre jutunk, hogy az egyik és másik sorozatnak olyan egységeit állítsuk szembe egymással, a melyek integrációjának foka körülbelül egyenlő, hogy ez által a fenforgó különbséget lehető legcsekélyebbre redukáljuk. — De még ha az ellenkező álláspontra helyezkedünk is, azaz ha azt mondjuk, hogy a társadalom csak *fogalmi létező*, akkor sem származik ebből semmi nehézség az organikus szociológiára, mert természetes, hogy akkor következetesen ugyanezt kell mondanunk az organizmusra is és így megint csak egynemű dolgokhoz jutunk.

Ha jól értem, az organizmusok és a társadalmak, szerintem csak látszólagos, különmeműségének gondolata lappang Pauler Ákosnak e folyóiratban megjelent egy véleményében,¹ mely ugyan csak egy rövid megjegyzés, inkább csak egy oldalvágás az organikus szociológia ellen egyéb fejtegetések kapcsán, de a melyet, mivel tudomásom szerint új érv az organicizmus vitájában, nem lesz fölösleges itt megemlítenünk. A szociológia tárgykörének fejtegetésénél Pauler Ákos a következőket mondja: »az, a mit társadalomnak nevezünk, a valóságban egy nagy *folyamat* (és *nem entitás* vagy *szubstancia*, mint némely metafizikus és az úgynevezett organikus elmélet ismeretelméleti dogmatizmusában gondolja)«. Ezzel szemben határozottan azt hiszem, hogy semmi ismeretelméleti vagy logikai kifogást nem lehet emelni a társadalomnak, mint határozottan *anyagi, szubstanciális* létezőnek, vagy hogy Méray szavaival éljek, mint *valóságos állati testnek* szemlélete ellen úgy, a mint arról a szóban forgó munkában elejétől végig szó van. Hiszen a fiziológia és állattan, már a mennyiben tisztán fiziológia és állattan, kétségtelenül mint pusztán anyagi létezőt tekinti az embert s ez utóbbinak egy meghatározott csoportja már megszűnne annak lenni? Nincs eszemben tagadni vagy akárcsak lebecsülni is az újabb filozófiának azt az eléggé nagyra nem becsülhető tételét, hogy a valóságnak voltaképeni mélyén semmi *tárgyszerűség* nincs, hanem csupán tiszta *történet, folyamatok*. Bizonyára alig van ennél hatalmasabb épületköve újabb világ-

¹ 1902. 2.

nézetünknek. De következik-e ebből a *folyamat* és a *szubstancia* fogalmának olyan egymást kizáró szembeállítás, mint a minőre az idézett szavaknál okvetlenül gondolnunk kell? Bizonyára nem szükséges Pauler előtt hangoztatnom, hogy a valóságnak ilyen felfogása nem jelenti még a szubstancia eddigi fogalmának, mint ócska lomnak, teljes félredobását. Az új felfogás nem semmisítette meg a *szubstancia* régi fogalmát, csak átalakította, annyiban, mint röviden kifejezni szokták, hogy míg azelőtt egy önmagából tevékenységet keltő szubstanciát (Tätigkeiterzeugende Substanz) tekintettek a jelenségek alapjának, addig ma megfordítva: előttünk szubstancia alakjában jelentkező tevékenységekről (Substanzerzeugende Tätigkeiten) kell beszélnünk. Más szóval: a társadalmat tekinthetem folyamatnak is, anyagi lénynek is: minden szemponttól függ.

A természettudomány az organizmusok között összetettségük szerint elsőfokú (egysejtűek), másodfokú (többsejtűek) és *harmadfokú* (többsejtűek együttélő telepei) *individuumokat* szokott megkülönböztetni és ha már most megvonjuk az emberek bizonyos meghatározott együttéléseitől a jogot, hogy őket szubstanciális létezőknek lehessen tekinteni, akkor meg kell vonnunk ugyanezt a jogot a többi harmadfokú individuumoktól is, a mivel ad abszurdum jutunk. Ezzel szemben ha elismerjük, hogy a társadalom vizsgálatánál az említettem objektív vagy természettudományi szemléletmóddal élhetünk, vagy ha tovább menve nem látunk nehézséget abban, a miről mindjobban meggyőződöm s a mit a szociológia létjogának és a tudományok rendszerében kijelölendő helyének vitájában talán nem lenne terméketlen bővebben kifejteni: hogy a szociológia nem a lélektani, hanem a természettudományok közé sorolandó, akkor bizonyára az ellen sem lehet kifogásunk, ha a szociológiát a társadalmak, mint tisztán anyagi létezők, mint Méray mondja, a *kulturtestek* vagy a zoológia nyelvén beszélve, mint a harmadfokú individuumok közül az *emberek* tudományának tekintjük. És ismét: ha az ellenkező álláspontra helyezkedünk is, tehát ha azt mondjuk, hogy a társadalom egy nagy folyamat és nem szubstanciális létező, akkor sem származik ebből semmi nehézség az organikus szociológiára, mert természetes, hogy akkor következetesen ugyanezt kell mondanunk az organizmusra is és így megint csak egynemű dolgokhoz jutunk.

De másodszor az is csak látszólagos akadály, mintha a társadalmak és az organizmusok összehasonlításánál egymástól

távolabb eső dolgokat, egymáshoz idegenebb tudományok körébe tartozókat helyeznének vonatkozásba, mint a mikor a csillagász egyes égitestek, a zoológus alacsonyabb és magasabbrendű állatok, a történettudós alacsonyabb vagy magasabb kultúrájú népek jogszokásai vagy erkölcsi között talál hasonlóságot. A természetben nem lévén meg azok a határok, melyek az egyes tudományok vagy azok ágai között léteznek, ha szorosabban utánanéznénk az analógiák révén keletkezett következtetéseknek, bizonyára találnánk köztük nem egy olyat is, a mely egymástól látszólag messzebb eső dolgokat köt össze egymással. De elég lesz talán itt egyetlen példára hivatkoznom, mely ugyan csak egy épen megpendített összehasonlítás, de mivel még sokkal távolabbi dolgokat még sokkal meglepőbben állít szembe egymással, igen alkalmas az organikus szociológiában rejlő gondolatnak megvilágítására.

Ismeretes, hogy napjainkban a természettudósoknak egyik legdivatosabb témája az atomok összetételének vizsgálata, melynél rájöttek, hogy az atomok még sokkal kisebb u. n. ősatomokból állanak s hogy ezeknek az atomban való szerkezetéről is lehet sejteni valamit. Úgy látszik, hogy a közép-pontot mindenütt egy túlnyomóan nagyobb ősatom foglalja el» olyanformán, mint a naprendszernek centrumát a napok, annyiban is, mert ezen központi részecskék közül a többiek bolygók módjára mozognak. Mi sem természetesebb annál a föltevésnél, hogy az atomok élete ugyanazon törvényszerűségek szerint megy végbe, mint a minőket a csillagászok a naprendszerekben találnak, sőt pl. már össze is hasonlították a Perseusnak 1901-ben fölfedezett csillagát, melynél valami összeütközést és nyomban utána ködfelhők kisugárzását észlelték, a sokat emlegetett radiummal, melynél tudvalevőleg finom anyagrészecskéknek ugyanilyen kisugárzása megy végbe. Nem kell már most egyéb, minthogy még több támaszpontot nyerjünk az égboltozaton és a legkisebb anyagi elemekben lejátszódó tünetmények összehasonlítására és tovább szövődhetnek az egybevetések a természet makrokosmosai és mikrokosmosai között. S ha ez csakugyan így fog történni, ha csakugyan csillagászati ismeretekkel fognak bevilágítani a kémiai elemek belsejébe, vajjon még akkor is tudománytalanságot és sarlatánkodást fognak-e látni abban, ha a társadalmi törvényszerűségeket biológiai ismeretek segítségével igyekeznek földeríteni?

Madzsar Imre.

A PARLAMENTI VÁLASZTÓI JOG TERJEDELME A NAGYOBB EURÓPAI ÁLLAMOKBAN.*

— MÁSODIK ÉS UTOLSÓ KÖZLEMÉNY. —

Angolország.¹

A XVIII. század közepén, a meddig a mai választói jog fejlődése visszanyúlik, az angol alsóház, mint eredetileg, még a helyi kötelékek, a grófságok és a városok képviselőiből áll; a választói jog a földbirtokon nyugszik, ennek tartozéka; a közhatalom pedig ez alapokon, — a városokban a korrumpált községtanácsok megvásárlásával — az 1688-iki forradalom után korlátlan uralomra jutott nagybirtokos nemesség és társadalmi függeléke kezében van. *A képviselők megoszlása* a grófságok és a városok közt nagyon egyenlőtlen; a grófságok a városokkal szemben egyáltalán rosszul vannak képviselve, az utóbbiak közül pedig a kicsinyeknek és jelentékteleneknek van képviselőjük (ezek könnyebb megvásárlása révén vélték előbb a Stuartok, utóbb a nagybirtokos nemesség érdekeiket a parlamentben biztosíthatni), míg az újabban hatalmassá fejlődött ipari és kereskedelmi helyeknek nincs. *A választói jog kellékei:* *a)* a grófságban: a grófság területén való lakás és 40 sh. évi hozadékú szabad földbirtok (freehold); *b)* a városokban különbözőek, így a községtanácsi tagság, községi teherviselés, önálló háztartás stb. *A választás közvetlen. A szavazás nyílt.*

Ez volt a helyzet, midőn 1769-ben a parlamenti reformmozgalom széles alapokon, a sajtó, gyűlések és egyletek útján megindult. Előidézői ezen mozgalomnak egyfelől a földbirtokos

* Az első közlemény 301. lapján alulról a 9—11. sorban valamint — férje* helyébe »özvegyek és elvált asszonyok adója egy fiú, unoka, vő, vagy unoka férje javára számítható* teendő.

¹ G. Meyer id. m. 3—38, 345—398. Concha Gy.: Újkori alkotmányok II. k. 278—295. Budapest 1888. J. Hatschek: *Englisches Staatsrecht*. I. k. 250—263. 1. Tübingen 1905. J. Redlich: *Englische Lokalverwaltung* 53—105 és 209—225. L. Leipzig 1901. *Statesman's Yearbook* 1904. 14.

nemességnek a választók és magának a parlamentnek teljes korrumpálásával üzőtt rideg osztálypolitikája, másfelől a század folyamán hatalmas lendületet vett ipar és kereskedelem nyomában mind erősbbödő középosztálynak törekvése a közhatalom gyakorlására, első sorban a parlamenti működésre való befolyásra; de támogatói a felvilágosodás irodalmának az emberek természetes jogairól, egyenlőségéről való eszméi is. A reformtörekvések elsősorban a képviseletnek a területi köteléki (grófsági, városi) alapról az állampolgársági alapra áthelyezésére és a választókerületeknek a lakosság száma arányában való megalakítására irányultak, másodsorban pedig a választói jog kiterjesztésére; az utóbbira nézve az általános választói jognak is voltak hívei,¹ sőt ilyen értelmű indítvány a parlament elé is került. De a reformokból egyelőre nem lett semmi; a francia forradalom eseményei elriasztólag hatottak és a reformot csaknem fél-századdal elodázták. Eszméjét az irodalom (Bentham) és a munkásosztály (Cobbett) tartották ébren. A parlamentben a reform a XIX. század 20-as évei elején kerül ismét szóba, de csak újabb tíz éves küzdelem után, melynek Lord Eussel a vezéralakja, válik valósággá, nem kis részben a francia júliusi forradalom hatása alatt. Bár a reform kivívásában a munkásosztály is részt vett, a küzdelem gyümölcseit csak a középosztály és ennek is csak a vagyonosabb része élvezte, mely a reformaek által hozzákapcsoltatott az uralkodó földbirtokos osztályhoz, majd utóbb vele teljesen egybe is olvadt. Az 1832-iki reform act rendelkezései a következők: A *képviselők* olyképp *osztatnak meg*, hogy 88 kis város képviselőküldési joga részben elvételik, részben redukáltatik és az így felszabadult helyeket a grófságok és az eddig képviselettel nem bíró városok nyerik. A választói jog terjedelme végeredményében nem igen bővült, mert a grófságokban a választói jognak más birtoknemekre való kiterjesztését ellensúlyozta a szabad birtokon (freehold) nyugvó választói jognak korlátozása; a városokban pedig a szerzett jogok fentartásával egységesen megállapított választói minősítés szintén nem igen emelte a választók számát, úgy hogy a reform után is a 24.392,000 lakosból csak 813,210 (3,33 %) volt választó. *A választói jog kellékei*: az állampolgár-

¹ Megjegyezzük, hogy az általános választói jog eszméje már egyszer kísértett Angliában, Cromwell idejében. A hadsereg által a parlamentnek előterjesztett alkotmánytervezetnek a tisztek tanácsában való tárgyalásánál voltak hívei, de az indítvány elvetetett.

ság, a férfinem és az önállóság általános kellékein kívül *a)* a grófságban: 1. 40 shilling évi hozadékú szabad földbirtok (freehold), ha öröklött vagy ha a jogosult jóhiszemű birtokában van, vagy ha házasság, végintézkedés, egyházi javadalom vagy hivatal alapján szereztetett; egyéb szabad birtok 10 £ évi hozadékkal; vagy 2. 10 £ évi hozadékú parasztbirtok (copyhold), vagy 3. haszonbéresbirtok (leasehold) 60 évre és 10 £ évi hozadékkal, vagy 20 évre, illetőleg fölmondásra és 50 £ évi hozadékkal; de a választói névjegyzékbe való felvétel s így a választói jog gyakorlásainak feltétele a szabadföldbirtokúaknál és parasztbirtokúaknál 6 hónapi, a haszonbéresbirtokúaknál pedig egy évi birtoklás; *b)* a városban: 10 £ évi hozadékú ingatlan tulajdona vagy birtoka (occupation) és az ezt terhelő szegényadó lerovása. *A választás közvetlen. A szavazás nyílt.* Ezen, Angliára szóló rendelkezésekkel lényegileg megegyeznek a Skócziára és Irlandra szólók.

Az 1832-iki választási reform jelentőségére nézve a közvélemény kétfelé oszlott; míg ugyanis a választói jog birtokában levő osztályok és magának a reformnak megalkotói is, mint azt Lord Russel ismételve kijelentette, a reformot véglegesen befejezettnek tekintették, addig a kispolgárság, de még inkább a munkásosztály csak az első lépésnek tartotta a választói jognak a nemzet legszélesebb rétegeire való kiterjesztése felé. Néhány évvel a reformact meghozatala után találunk is már ilyen indítványt a parlament előtt, de sikere nem volt; több mint egy évtizeden át azután nem is került itt már szóba. A választói jog továbbkiterjesztésének eszméje azonban élt, különösen a munkásosztályban; a chartisták az általános választói jogot és a titkos szavazást követelik; majd élesztőleg hat a francia februári forradalom és az amerikai demokrata intézmények megismerése és mint az első reformtörekvésnek Benthamben, úgy a mostaninak is megvolt a maga theoretikusa Millben. A parlamentbe a reformkérdés az 50-es évek elején jut be ismét; 1851-től kezdve nemcsak a liberális oldalról, hanem konzervatív részről is számos törvényjavaslatot nyújtanak be, melyek a választói kerületek újabb arányosításán kívül valamennyien a választói jognak több kevesebb kiterjesztését tervezik, de elmúlik még 15 év, míg e tervek egyike valósággá lesi.

Az 18 6 7-i u. n. második reformact külsőleg Disraeli sakkhúzásának tetszik, melylyel a konzervatív párt részére a népszerűséget kívánta biztosítani, a valóságban azonban

az uralkodó osztályoknak az alsóbb osztályokkal, különösen a már hatalmasan szervezett munkásosztálylyal való opportunus egyezsége. Rendelkezései: *A választókerületek* némi arányosítását eszközöli. — *A választói jog kellékeit* olykép módosítja, hogy *a*) a grófságban: 1. úgy a szabad földbirtok (freehold) mint a parasztbirtok (copyhold) és haszon béresbirtok (leasehold), 10 £-es censusát leszállítja 5 £-ra; 2. választói jogot ad a 12 £ évi adóköteles hozadékú ingatlan tulajdonosainak vagy birtokosainak (occupiers), ha 12 hónap óta birtokban vannak (ez a rendszer azelőtt csak a városokban volt meg); *b*) a városban: választói jogot ad: 1. a lakóház vagy lakóházrész birtokosának (tulajdonos vagy bérlő, inhabitant occupier), ha 12 hónap óta birtokban van, annak alapján szegényadóval megrovatott s ezt megfizette, (household franchise); bizonyos körülmények között pedig (a szegényügyi hatósággal vagy a bérlővel való megegyezés esetén) a háztulajdonos által fizetett szegényadó is a bérlőnek számítatik be (compounding); 2. lakások birtokosainak (lodgers), kik nem házat, hanem lakást, melynek bútorzatlanul évi 10 £ a bére, 12 hónapon át laknak (lodger franchise). — *A választás közvetlen.* — *A szavazás nyílt*, de a törvény tárgyalásánál már nagyon vitatott a titkos szavazás, mely 1872-ben külön törvénnyel be is hozatott. A titkos szavazás kérdése a 30-as évek óta volt napirenden, az 1867-ki törvény tárgyalásánál hosszasan volt róla szó, de csak most fogadta el a parlament akarata ellenére a közvélemény nyomása alatt. — Hasonló törvény alkotott Skóciára. Irlandra nézve is kiterjesztetett a választói jog de a household franchise ekkor itt nem alkalmaztatott (az 1884-ki reform hozta be). — A második reformtörvény előtt 1866-ban az ország 29.321,288 lakosa közül 1.308,097 (4,46%), utána 1869-ben 31.845,379 lakosa közül 2.400,584 (7,54) volt választó.

Az 1867-ki törvénnyel azonban csak rövid néhány évig tartó szünet állott be a reformtörekvésekben. Nemsokára s mind nagyobb súlylyal jelentkeztek a választói jog követelésével a nemzet azon rétegei, melyeket az 1867-ki reform mellőzött: a vidéki kispolgárság és a földművelő munkásosztály. A mostani reformtörekvések nem is annyira a választói jognak a második reformact rendelkezésein túlmenő kiterjesztésére irányultak, mint inkább a városi választói minősítésnek (household- és lodger-franchise) a grófságokra való alkalmazására; ezenkívül ezt a mozgalmat is kísérte, mint az előbbieket, a választókerü-

letek további arányosítására való törekvés. A parlamentben a kérdés már a 70-es évek közepén került napirendre, de még 10 év telt el, míg Gladstone minisztériuma, részben külpolitikai balsikereinek leplezésére, a reformot keresztülvitte és pedig előbb (1884-ben) külön a választói jog reformját és közvetlenül utána (1885-ben) külön, bár junktim alapján a választókerületek arányosítását. Az 1884-ki u. n. harmadik reform-act a választói jogot olyképp fejlesztette tovább, hogy az eddigi városi választói minősítést kiterjesztette a grófságokra és ezenkívül még azoknak adott választói jogot, kik közhivatalból vagy magánalkalmazásból kifolyólag szolgálati lakással bírnak. A választók száma ezen reform után 5.669,128-ra (a 34.877,399 lakosnak 16,25%-ára) emelkedett. Az 1884. év óta a választói jog terjedelmén további változás nem esett. A három reformáció — sok részletet, számos más törvényt tartalmaz — alapul választói jog közel áll ugyan az általános választói joghoz (minden külön lakással bírónak van választói joga), de azon eredeti jogi természetét, hogy az ingatlanbirtok tartozékának tekintendő, a mai napig megtartotta.

Végeredményben Angliában a választói jog terjedelme és alakja ma a következő: A választókerületekre vonatkozó 1885-ki törvény végre elhagyva a régi alapokon való foltozgatást, a képviselőket a népesség száma arányában osztja meg és pedig úgy, hogy 50—54 ezer lélekre essék egy képviselő, persze ma már megint nagy különbségek vannak a választókerületek népességei közt; ezenkívül, ellentétben az eddigi rendszerrel, melynél egy helyről több képviselő is küldetett, elvül állította — néhány kivétel megmaradt ugyan — hogy a választókerületek úgy alakítandók, hogy mindegyik csak egy képviselőt küldjön (single seat system). — *Aválasztói jog kellékei*: I. 1. az állampolgárság; 2. a férfinem; 3. a 21 éves kor. II. a) A grófságokban: 1. 40 sh. évi tiszta hozadékú szabad földbirtok (freehold), ha öröklött, vagy az illetőnek jóhiszemű birtokában van, vagy ha házasság, végintézkedés, egyházi javadalom vagy hivatal alapján szerzetett; egyéb szabad földbirtok, parasztbirtok (copyhold) és haszonbéresbirtok (leasehold) ha a haszonbérlet 60 évre szól, 5 £ évi tiszta hozadékkal; a 20 évre, illetőleg fölmondásig bírt haszonbéresbirtok 50 £ évi tiszta hozadékkal. (*Owner franchise*). — Vagy 2. 10 £ évi tiszta hozadékú ingatlan tulajdona vagy birtoka (occupation), ha már 12 hónap óta az illető és a szegényadó utána

lerovatott. (*Occupation franchise*). — Vagy 3. valamely lakóház vagy részének lakásul bírása, feltéve, hogy a lakóház, illetőleg lakás már 12 hónap óta birtokoltatott és a szegényadó utána megfizettetett; de a szegényadót, ha a szegényfelügyelő és a tulajdonos közt ilyen megegyezés jött létre, vagy a szegényügyi hatóság azt általában úgy megállapította, a tulajdonos is fizetheti (*compounding*), a ki persze az adót a bérbe beszámítja. (*Household franchise*). — Vagy 4. hivatalból vagy alkalmazásból kifolyólag lakásul bírt ház vagy házrész önálló háztartással (a munkaadónak nem szabad egyidejűleg a házban lakni) (*Service franchise*). — Vagy 5. 10 £ évi bérértékű lakás bérlete, ha már 12 hónap óta tart (*Lodger franchise*). Lodger-ek a háztulajdonossal egy házban élő lakók; householder-ek, inhabitant occupier-k, kik nem laknak együtt a ház tulajdonosával.

b) A városokban az owner franchise kivételével (az önálló grófságokat [county borough] képező városokban azonban a 40 sh. évi hozadékú freehold ad választói jogot) a grófságokra nézve megállapított kellékek érvényesek, csak az occupation franchise módosul annyiban, hogy a várostól 7 mértföldnyi sugarú körön belül 6 hónapi lakást feltételez. — Ezen, Angliára vonatkozó rendelkezésektől nem sokban különböznek a Skóciára és Irlandra vonatkozók. — Külön választói joguk van még egyetemeknek, melyeknek már I. Jakab óta van parlamenti képviselőjük. — *Kizárják a választói jogot:* 1. a megelőző évben közsegélyben való részesedés (az orvosi és gyógyszersegély kivételével), 2. bizonyos bűncselekményekért elítéltség, 3. a felsőházi tagság, 4. a választást vezető tisztség (ilyen tisztet betöltők csak szavazategyenlőség esetén szavaznak), 5. elmebetegség. — A választói jog terjedelmével kapcsolatos egy sajátossága van az angol jognak: a gyakori *többszavazatok*. Így ha valakinek a grófságban és ugyanazon grófságba eső, de külön választókerületet képező városban különböző választói minősítést nyújtó birtoka van, vagy a grófság különböző választókerületeiben vannak minősítő birtokai, ezek mindegyike után gyakorolhatja a választói jogot. Régebben még kiterjedtebb volt a többszavazatok lehetősége, de azért ma is van elég jogosultsága az egy ember — egy szavazat jelszónak, mert a többszavazatok még mindig 11%-át teszik ki az összes leadott szavazatoknak. — *A választás közvetlen; a szavazás* (1872 óta) *titkos* és újabban szavazókerületenként történik olyképp, hogy a szavazás helye 4 mértföldnél távolabb nem lehet a választó lakhelyétől.

A választói jogra vonatkozó *utolsó* —1903. évi— *adatok*: a 41.458,721 lakosból (utolsó népszámlálási adat) 6.987,660 (16,85%) volt választó és pedig 4.149,815 grófsági (558,670 owner fr., 3.546,149 occupation, household és service fr., 44,996 lodger fr.) és 2.795,094 városi (2.629,372 occupation fr., 107,735 lodger fr., 57,987 freeholder stb.), végre 42,751 egyetemi választó; szavazott (1895-ben) 3.858,923 választó; a képviselők száma 670; egy képviselőre esett 61.878 lakos és 10.429 választó.

*Németország.*¹

A német államokban 1848-ig általában rendi képviselő volt, mely rendszeren a lovagi rend (földbirtokos nemesség), a városok és a lovagi rendhez nem tartozó földbirtokosok (földművesek), néhol még a papság és az iparosok és kereskedők rendjének képviselőiből állott. A lovagok közvetlenül, a második két rend közvetve, némely államban még kétszeres közvetítéssel is választottak. A szavazás túlnyomóan titkos volt és többnyire községenként történt.

A) A német birodalom.

A német egység eszméje, mely megszülte előbb a szövetséggyűlést, utóbb pedig a Zollvereint, hatalmas tápot nyert az 1848-ki francia forradalmi eseményekben. A szövetséggyűlés már márczius 10-én elhatározta a szövetségi alkotmány revízióját és e végből egy alkotmányozó nemzetgyűlésnek a szövetséggyűlés székhelyére, Frankfurtba való összehívását. *A nemzetgyűlési választások* módozatainak megállapítását a szövetséggyűlés az egyes államokra bízta, de már francia hatás alatt az összes államok számára kimondotta, hogy minden teljeskorú, önálló (ez alatt csak magánjogi önállóság volt értendő) állampolgár választó és hogy a választói jog census, felekezeti előjogok és rendi korlátok által meg nem szorítható. A legtöbb állam választási törvényében azután az általános választói jog alapjára is állott, az eddigi közvetett választást a többnyire megtartották, hasonlóképp túlnyomó maradt a titkos szavazás is.

¹ G. Meyer id. m. 106—130, 174—205 és 235—266. 1. — Graf Hue de Grais: Hdb. der Verfassung und Verwaltung in Preussen und dem Deutschen Reiche. Berlin, 1902. 18—20, 54—56. 1. — Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich, 24. évf. 1903. 209. 1. — Alig. Statistik der Reichstagswahlen von 1903. Vierteljahrshefte zur Statistik des deutschen Reichs. Ergänzungshefte zu 1903. IV. u. 1904. I. Berlin 1904. 4—7. 1. — Statistisches Handbuch für den preussischen Staat. IV. Berlin 1903. 646—658.1.

A frankfurti nemzetgyűlés a választói jog terjedelmét nem az alkotmányban, hanem az *1849. évi április 12-ki* választási törvényben állapította meg. A javaslattevő bizottság már nem járt el azon szellemben, mely a nemzetgyűlési választásoknál érvényre emelt elveket átlengte; ugyanis egekig magasztalván a közvetlen választás előnyeit és azt feltétlenül elfogadandónak jelentvén ki, éhez azt a következtetést fűzte, hogy a közvetlen szavazás pedig az általános választói jog korlátozását követeli, mert az államrendre veszélyes, ha a politikai kérdések eldöntése a nagy tömegek kezében van; a korlátozást az önállóság fogalmának oly megszorításával kívánta elérni, hogy az önállótlank közé nemcsak a magánjogilag (gyámság, gondnokság, csőd folytán) önállótlankat sorozta, hanem a közsegélyben részesülőket, cselédeket, napszámosokat, iparossegédeket és gyári munkásokat is; az utóbbiak kizárására okul a munkaadótól való függőségük hozatott fel. Ezen, a népesség tekintélyes részét, az egész munkásosztályt, a választói jogból kizáró rendelkezések miatt a javaslat már a bizottságban, de még inkább a teljes ülésben a leghevesebb támadásokban részesült és a korlátozás el is vettetett. A törvény a *képviselőket a népesség arányában* (100,000 lakosra egyet) osztotta meg; *választói jogot* adott minden 25 évet meghaladott fedhetetlen német férfinak; kizárási okok: gyámság, vagy gondnokság alatt állás, a csőd, az utolsó évben élvezett közsegély, a polgári jogok élvezetének elveszte, választási vesztegetés miatt elítéltetés (4—12 évre). — Heves vita volt a választás közvetlensége vagy közvetettsége kérdésében is, mert a bizottsági javaslatnak a választói jogot korlátozó rendelkezéseinek elejtésével a közvetlen választás sok eddigi híve a közvetett választás mellett foglalt állást; végeredményben azonban a *közvetlen választás* fogadtatott el. — A *szavazás*, tekintettel a szolgálati viszonyban állók befolyásolásának csökkenésére, de mivel az államok nagyobb részében úgyis ilyen volt, *titkossá* tétetett.

Mindeme tényezők, melyek a választói jog szabályozásánál a nemzetgyűlésre hatottak és még hozzá magának a nemzetgyűlésnek álláspontja, hasonló irányú működésre bírták az egyes német államokat is; melyek szintén széleskörű választói jogot alkottak, sőt némelyek az általános választói jogot fogadták el.

Az 1848—49-ben alkotott választási jogok azonban rövid életűek voltak. A birodalmi alkotmány és választási jog sohase lépett életbe, az egyes államokban pedig a forradalom reakciója

a választói jogok több-kevesebb megszorítását idézte elő, sőt midőn az újra föléledt szövetséggyűlés 1853-ban a kormányokat arra kötelezte, hogy a szövetségi alapelvekkel ellenkező alkotmányos rendelkezéseket változtassák meg, sok államban az 1848 előtt volt rendi állapotokat állították vissza (csak Bajorország és Baden nem változtattak választási jogukon); ez a helyzet általában megmaradt az északnémet szövetség létrejöveteléig. Midőn a 60-as évek elején a német egység ügye újabb s hatalmas lendületet nyert, ismét felszínre került a birodalmi választói jog kérdése. Már a történeti előzmény, a frankfurti nemzetgyűlés álláspontja, de még inkább az a körülmény, hogy a népesség széles rétegeitől jobban lehetett várni az egységesítő törekvések megvalósítását, mint a partikularizmus mellett a kis államokban nagyobb súlylyal érvényesülni tudó felsőbb osztályoktól, végre a már egyszer elfogadott alapnak valamely új megoldási módnál a megegyezés sikerére való nagyobb kilátása, mindannyian szükségképpen odahatottak, hogy a birodalom számára ezúttal is a legszélesebb körű választói jog fogadtassék el. A porosz kormány, mely saját államterületén jónak látta az 50-es évek reakciójából fakadó és a nagy vagyon kizárólagos politikai befolyását biztosító osztály választási rendszert fentartani, az említett tényezők hatása alatt a szövetségi alkotmány reformjára nézve 1866-ban tett indítványában már az általános választói jogot követelte és sikerült is neki az északnémet kormányokkal oly megállapodásra jutnia, hogy az északnémet szövetség alkotmányozó gyűlése számára a szövetségre lépett államok Poroszországgal együtt az 1849. április 12-ki birodalmi választási törvény alapján hozták meg a választási törvényeket. Ennek csak természetzerű következménye volt, hogy az *északnémet szövetségi alkotmány* tervezetébe az általános és közvetlen választói jog vétetett be és ez a javaslat meglehetősen jelentéktelen vita után, melyből csak Bismarcknak az általános választói jog mellett lándzsát törő beszéde emelkedik ki, nagy többséggel el is fogadtatott. A választói jog részletesebb szabályozását csak az északnémet szövetség birodalmi gyűlése számára a szövetségi törvényhozás által hozott 1869. május 31-iki törvény tartalmazza; addig az alkotmányozó gyűlés számára hozott választási törvények voltak hatályban. Az 1869. május 31-ki törvény, mely a német birodalom megalakulásával ennek egész területére kiterjesztetett és néhány későbbi kiegészítéssel ma is érvényben van, lényegileg az, 1849. április 12-ki

birodalmi választási törvényre támaszkodik. A rendelkezések a következők: A birodalmi *képviselők* (397) a *lakosság száma arányában* oszlanak meg; a megosztás elve, hogy 100,000 lakosra essék egy választó kerület. — *A választói jog kellékei*: 1. a birodalomhoz való tartozás, 2. a férfinem, 3. a 25 éves kor; kizáró okok: 1. a gyámság vagy gondnokság alatt állás, 2. a esőd, 3. a választási, vagy a választást megelőző évben közsegegyben való részesülés, 4. a polgári jogok gyakorlásától való megfosztottság. A tényleges katonák választói joga nyugszik, a kik pedig a választáskor nem tartózkodnak állandó lakhelyükön, a választói jogot nem gyakorolhatják. — *A választás közvetlen*. — *A szavazás titkos; a szavazó kerületek* lehetőleg összeesnek a *községekkel*, sőt nagyközségek e végből meg is oszthatnak. Ezen választói jog mellett 1877-ben 42.724,400 lakosból 8,943,000 (20,93%), 1903-ban pedig 56.367,100 lakosból 12.531,200 (22,23%) volt választó.

Az utolsó — 1903. évi — választások eredményei: Az 56.367,178 lakosból (utolsó népszámlálási adat) 12.531,210 (22,23%) volt választó; a választók közül szavazott 9.533,826 (76,07%), tartózkodott a szavazástól 2.997,384 (23,93%); a képviselők száma 397; egy képviselőre esett 141,982 lakos és 31,564 választó.

B) A porosz állam.

Csaknem egyidejűleg a szövetségi alkotmány revíziója kérdésének fölvetődésével (1848. ápr.) a porosz országgyűlés is elhatározta egy alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását és az e célból meghozott választási törvényében (1848. április 8-ki törvény) az idők szellemében szintén a legszélesebb körű választói jogot alkotta meg, a mennyiben a *választói jog kellékévé* a férfi, nemen és 24 éves koron kívül csak a községben való 6 hónapi lakást és a közsegegyben nem részesülést tette; a *választás közvetett, a szavazás titkos* volt.

A nemzetgyűlést, mielőtt még eredményesen működhetett volna, a király fölcsalta, de az 1848. december 5-ki alkotmányban és december 6-ki választási törvényben, melyeket oktroyált, a választói jogon csak annyit módosított, hogy a *választói jog kellékévé* az önállóságot (magánjogit) is tette. Mikor azonban a forradalom reakciója bekövetkezett, királyi rendelettel (1849. május 31-ki rend.), melyhez utóbb a kamara is hozzájárult, az eddigi széleskörű

választói jog fentartásával az *osztályválasztás* rendszere hozatott be oly formában, hogy a választói joggal bírók adószolgáltatásukhoz képest három egyenlő osztályba soroztattak; ezenkívül a *közvetett választás* megtartásával a titkos helyett a *nyílt szavazás* nyert alkalmazást. És Poroszország ezt a választási rendszert, — melyet Bismarck az északnémet szövetség alkotmányozó gyűlésén (1867. márczius 28-án) a legnyomorultabbnak nevezett, de egész uralma alatt mindvégig élt vele és támaszkodott az általa biztosított osztályuralomra, — akkor is fentartotta, mikor a többi német állam a széleskörű szövetségi választói jog föléledése után ennek hatása alá került és ez a rendszer érvényes ma is.

A választás céljára a *választókerületeken* kívül 750—1749 lelket felölelő *ösválasztókerületek* alakíttatnak. — *A választói jog kellékei*: 1. a porosz állampolgárság, 2. a férfinem, 3. a 24 éves kor, 4. az önállóság (magánjogi), 5. a polgári jogok élvezete, 6. közsegélyben nem részesülés, 7. a községben való 6 hónapi lakás; a katonák választói joga szünetel. — *A választás közvetett*; az ösválasztók minden 250 lélek után választanak egy választót, kik együtt választják a kerület képviselőjét. Az ösválasztás az *osztályválasztás rendszere* alapján megy végbe olykép, hogy az ösválasztók ösválasztókerületükön belül egyenes állami és kommunális adók szerint három osztályba osztatnak úgy, hogy minden osztály ezen adók összegének $\frac{1}{2}$ -át tartalmazza és pedig az első a legtöbb adót fizetőket, a harmadik a legkevesebb adót fizetőket. A választók az osztályok közt egyenlően osztatnak meg. Miután azonban a választók a képviselőt együttesen választják, két osztály (legvalószínűbb ily egyetértés a két vagyonosabb osztály között) összetartása esetén a harmadik osztály nem érvényesülhet.¹

Az 1898. évi választások eredményei a következők: 1900-ban a lakosság száma volt 34.472,509; az 1898. évben a választók száma 6.477,253 (18,79%), (1849-ben 16.331,187 lakosból 3.255,703, [19,93%] volt választó); az ösválasztók közül szavazott 1.189,516 (18,30%), tartózkodott a szavazástól 5.287,737 (81,70%); a képviselők száma 433; egy képviselőre esett 79,613 lakos és 14,959 választó; az ösválasztók és szavazók az osztályok közt következőkép oszlottak meg: választó volt az

¹ Erre az osztályrendszerre érdekes világot vet, hogy 1893-ban Berlinben a 9 porosz miniszter közül 6 szavazott a III. és 3 a II. osztályban, az I-ben pedig egy se. L. Meyer id. m. 441. 1.

I. osztályban 211,277 (3,26%), a II-ban 735,941 (11,36%), a III-ban 5.530,035 (85,38%); szavazó volt az I. osztályban 97,654 (46,22%), a II-ban 225,572 (30,65%), a III-ban 866,290 (15,67%)

*Ausztria.*¹

Ausztriában az 1848. év mozgalmi adták meg a lökést a rendi államszerkezetnek a modern, az állampolgárság alapjára helyezett alkotmányossággal való felcserélésére. A francia februári forradalom hatása alatt az osztrák városokban, de különösen Bécsben keletkezett munkás- és diáktüntetések a kormányban előbb egy alkotmányozó gyűlés tervét szükték, majd ezen eszme elejtésével az 1848. április 25-ki oktroyált alkotmány megadásához vezettek. Az alkotmány a törvényhozás szervévé a császárt és a két házból álló birodalmi gyűlést tette; a képviselőháznak 383 tagból kellett volna állania, a választásnak pedig a népesség számán és az összes állampolgári érdekek képviselésén alapulnia. Az ideiglenes választási rendet szabályozó 1848. május 9-ki törvény a választóknak két kúriáját állította fel: a városokét és a vidékét, a választói jog kellekévé pedig: 1. az állampolgárságot, 2. a férfinemet, 3. a 24 éves kort, 4. az önjogúságot, 5. a választó kerületben 6 hónap óta való lakást tette; kizárta a napi- vagy heti bérért szolgáló munkásokat, a cselédeket és a közsegélyben részesülőket. — *A választás közvetett, a szavazás pedig részben titkos, az ösválasztók választásánál szóbeli vagy írásbeli, a képviselőkénél mindig írásbeli lett volna.* Mielőtt azonban e rendszabályok életbe léptek volna, egy újabb császári kiáltvány (1848. május 16-ki) behozta az egy kamarás rendszert, miniszteri rendelet pedig a választói jogot, az újabb zavargások nyomása alatt, kiterjesztette a 24 éves önjogú, valamely választókerületben állandó lakással bíró munkásokra (a cselédek kizárása megmaradt). Az ezen választói jog alapján Bécsben összegyűlt, de működését *Kremsierben* folytató birodalmi tanács *alkotmánytervében*, a ebben már a forradalmi mozgalmak reakciója, illetőleg a polgárságnak törekvése befolyásának biztosítására mutatkozik, a választói jog kellekévé censust (5 p. frt) tett; a választó-

¹ G. Meyer id. m. 205—216, 266-287. 1. Dr. Viktor Adler: Das allgemeine, gleiche und directe Wahlrecht und das Wahlunrecht in Oesterreich. — Wien, 1893. Ergebnisse der Reichsrathswahlen für das Jahr 1900/1901. Oesterreichische Statistik LIX. sz. 3. füz. 1902. Bécs I—XXII. 1. Österreichisches Statistisches Handbuch 16. évf. 1897. 332-336. 1.

tás azonban közvetlen lett. Törvényerőre e tervezet nem emelkedett, mert időközben kiadta a császár a birodalmi egységet proklamáló 1849. márczius 4-ki alkotmányt, mely megtartva a *közvetlen választást*, behozta a nyílt szavazást, a választói jogot még jobban megszorította, a mennyiben a *census*, különösen a városokra nézve (10—20 p. firtig) *fölemelte*. Birodalmi gyűlés (Reichstag) ez alapon se alakult, mert az alkotmányos reakziót csakhamar fölváltotta az abszolutizmus, egyedül a császár által kinevezett tagokból álló tanácsadó-testület, a birodalmi tanács (Reichsrat), maradt meg az alkotmányból.

Az alkotmányosság hajnala Ausztriában az olasz háború szerencsétlen kimenetele és a vele kapcsolatos pénzügyi válság nyomában ébredt újra. Az 1860. év elején a *birodalmi* tanácsnak 38 kinevezett taggal való *megerősítése* és a törvényhozás, valamint a fontosabb pénzügyek terén tanácsadó hatáskörrel való felruházása: az első lépés a reform terén. Majd az októberi diploma (1860. okt. 20.) a tartománygyűléseket vonja be a törvényhozásba és 100 kiküldöttjükből szervezi a birodalmi ügyek számára a birodalmi tanácsot. Röviddel reá új szervezetet ad a törvényhozásnak a februári pá t e n s (1861. febr. 26.); ez a birodalmi tanácsot két kamarára osztja, melyek közül a képviselőháznak 343 tagját a tartománygyűlések választják; egyidejűleg a tartománygyűlések is újra szerveztettek, még pedig az eddigi rendi alap helyébe az érdekképviselési elvnek elfogadásával, melyen a birodalmi képviselőlet ma is nyugszik; a választások a nagybirtokosok, a kereskedelmi és iparkamarák, a városok és a falusi községek kúriáiban elkülönítve mennek végbe; a census megtartatott, a választások részben közvetettek, a szavazás nyílt volt. Ez az alkotmány sem volt azonban hosszú életű, mert 1865. szept. 20-án a Magyarországgal való kiegyezés kérdésének könnyebb megoldása végett felfüggesztetett. Az 1867-ki kiegyezés után az 1861-ki választási rend alapján ismét egybehívott birodalmi tanács újra szerveztetett (203 taggal) (1867. *decz. 21-ki törvény*), de a választói jog lényeges változást nem szenvedett, a mennyiben a birodalmi tanácsi képviselők az egyes tartománygyűlések által abszolút többséggel kúriánként voltak választandók olyképp, hogy az egyes kúriákra eső birodalmi tanácsi képviselők ezen kúriák tartománygyűlési képviselőiből voltak veendőek; a mennyiben a tartománygyűlés a birodalmi tanácsba képviselőket nem küldött, a császár a

kúriák által közvetlenül választathatott, később (1872-ben) a császárnak ez a joga kiterjesztetett azokra az esetekre is, ha a tartománygyűlés által választott képviselő mandátumát letette vagy tartósan távol volt; a föderalisták ellenkezése, de különösen a csehek állandó távolmaradása végre odavezetett, hogy a birodalmi tanácsi választások függetlenítették a tartománygyűlésektől és közvetlenekké tétettek, a képviselők száma 353-ra emeltetett (1873. ápr. 22-ki törvény), az érdekképviselő elvén nyugvó kúriánként való választás azonban megmaradt most is és a későbbi reformoknál is.

A 70-es években ugyan Ausztriában is kezdődik a választói jog kiterjesztésére irányuló mozgalom, de ez is csak az érdekképviselő rendszerével való kompromisszummal érhetett el sikert; az 1896. jún. 14-ki törvény ugyanis felállította ötödikként az általános választói jog kúriáját 72 új képviselővel, de ebben is a többi négy kúria választóinak újabb (második) szavazatot adott. Ezzel a reformmal a választók száma 1.732.057-ről 6.909,143-ra, a 23.707,906 lakos 7,31%-áról 29,14%-ára emelkedett. A mai választói jog az 1867. decz. 21-ki, 1873. április 2-ti, 1882. okt. 4-ki, 1886. nov. 12-ki és az 1896. jún. 14-ki és decz. 5-ki törvényeken és az 1873. ápr. 2-ki törvény életbeléptekor hatályban volt tartományi választói törvényeken alapul és a választói jog terjedelmével kapcsolatos rendelkezései a következők: A 425 képviselő az 5 kúria közt van a következőkép elosztva: a nagybirtokosokra, I. kúria (Dalmáciában ezek helyét a legtöbb adót fizetők foglalják el, Vorarlbergben és Triestben pedig ez a kúria hiányzik) 85, a kereskedelmi- és iparkamarákra, II. kúria (több tartományban ezek a városokkal közös képviselőket választanak) 21, a városokra, III. kúria 118, a falvakra, IV. kúria (Triestben ez a kúria természetesen nincs) 129, az általános választói kúriára, V. kúria 72. — A választói jog kellékei: 1. Általánosak: a) az állampolgárság, b) a férfienem, c) a 24 éves kor, d) az önjogúság. 2. Különösek: a) a nagybirtok kúriájában: oly minőségű és oly adóösszeggel megterhelt ingatlan birtoka, mint azt az 1873. ápr. 2-án hatályban volt tartományi választási törvény előírja; a hozadéki adóban követelt összeg legalább $\frac{4}{5}$ -ének a földadóra kell esnie; ezen kúriában a jogi személyeknek is van képviselő útján gyakorolható választói joguk és általában a szavazás megbízott útján is gyakorolható; b) a városok és a falvak kúriájában: a tartományi választói jog vagy évi 8 korona állami adó fizetése,

vagy a községben lakás és a községhez tartozók terheiben való részesedés; *c)* az általános választói kúriában: 6 hónapi tartózkodás a községben. A I—IV. kúria választói az V. kúriában másodsor szavazhatnak; az I—IV. kúriában egy választó rendszerint csak egyszer szavazhat; kivétel: hogy a kereskedelmi-es iparkamarák, valamint választói jogosultsággal bíró jogi személyek tagjai személyükre nézve is gyakorolhatják a választói jogot, továbbá több tartományban választói joggal bírók mindegyikben szavazhatnak. Kizáró okok: *a)* gyámság és gondnokság alatt állás, *b)* a választást megelőző évben közsegélyben való részesülés, *c)* csőd, *d)* bizonyos bűncselekmények miatt való elítéltetés, *e)* tényleges katonai szolgálat; a nagybirtok kúriájában a tényleges katonák megbízott útján szavazhatnak. — A választás az I—III. kúriában közvetlen, a IV—V. kúriában közvetett; a mely tartományban azonban a falusi községek számára tartományi törvénnyel a közvetlen szavazást hozzák be, ott a birodalmi tanácsi választásokra a IV—V. kúriában is a közvetlen választás alkalmazandó. A választók az illető kúria választói joggal bírói közül választandók. — A szavazás a képviselők választásánál mindig titkos, a választóknak az ösválasztók által való választásánál pedig olyan (titkos vagy nyílt), a milyen a tartományi választásoknál a falvakban a választók választásánál. Az utolsó — 1900—1901. évi — választások eredményei a következők: a 25.878,280 lakosból 7.089,479 (27,39%) volt választó; a választók közül szavazott 1.914,040 (26,99%), tartózkodott a szavazástól 5.175,439 (73,01%); a képviselők száma 425, egy képviselőre esett 60,890 lakos és 16,681 választó. A választók öt kúria közt következőkép oszlottak meg: az I-re esett 5431 (85 képviselő), a II-ra 556 (21 képvis.), a III-ra 493,804 (118 képvis.), a IV-re 1.585,466 (129 képvis.), az V-re 5.004,222 (72 képvis.); az V. kúria választói közül más kúriában is választó 1.993,385 (39,8%), csak az V-ben 3.010,837 (60,2%). A választói jogot gyakorolta az I. kúriában a választók 56,9, a II-ban 82,7, a III-ban 64,2, a IV-ben 30,1, az V-ben 28,9%a.

*Magyarország.*¹

Hazánkban az 1848. évhez fűződik a rendiség megszűnése és az állampolgári kötelékre alapított államszerkezet megalá-

¹ Képviselőházi irományok és naplók. — Dr. Kmety K. A magyar közjog tankönyve II. kiadás Bpest 1902. — Magyar statisztikai évkönyv új folyam XI. k. 1903. 405-406. I. Kiszely G. A képviselőház. Bpest, 1905.

kulása. Ekkor lép a rendi képviselő helyébe, — mely az egyházi rend, a megyékben szervezett nemesség, a szabad királyi városok és a szabad kerületek követeiből, a főrendi táblán meg nem jelenhetett főpapok, főurak s ezek özvegyeinek küldötteiből, a királyi tábla tagjaiból (elnöke volt az alsó táblának is elnöke), végre Horvátország követeiből, Erdélyben pedig (itt csak egy kamara volt) a királyi gubernium és a kir. tábla tagjaiból, a főispánok, főkirálybírák és kapitányokból, a személyesen meghívott nemesekből, u. n. regalistákból, végre a megyék, székek, vidékek, szabad királyi és egyéb kiváltságos városok követeiből állt, — a népképviselő alapján álló képviselőház.

Az országgyűlési választásokat az 1848: V. t. ez. (az 1868: XXX. t. ez. meghozataláig Horvátországra is kiterjedt) és az erdélyi 1848: II. t. cz. szabályozták. Ezeknek kérdésünkhöz vágó rendelkezései a következők: A magyarországi 377 képviselő az 1848: V. t. cz. szavai szerint úgy a népszám, mint területi s közigazgatási tekintetek alapján osztott meg a községekből, valamint a megyék, szabad kerületek és városok vidékeiből alakított választókerületek közt s minden képviselő külön választókerületben volt választandó; az erdélyi 73 képviselő a községek, a megyék, a székely és szász székek, magyar és szász vidékek közt osztott meg és az egyes területekre megállapított képviselők együttesen is voltak választhatóak. — *A választói jog kellékei:* I. *Általánosak:* 1. a honosság, 2. a férfinem, 3. a 20 éves kor (az erdélyi törvény nem említi), 4. atyai, gyári, vagy gazdái hatalom alatt nem állás, 5. a férfinem (kivéve az erdélyi közvetett választásokat), 6. a bevett vallás, 7. bizonyos (Erdélyben általában) bűncselekményért el nem ítéltég. II. *Különösek:* 1. a követek választására megvolt régi jogosultság, vagy 2. vagyoni census, vagy 3. szellemi census. A vagyoni census: a) sz. kir. városokban vagy rendezett tanácsú községekben (Erdélyben a külön képviselőtű városokban) 300 e. frt. értékű háznak vagy földnek kizáró tulajdonul vagy hitvessel s illetőleg kiskorú gyermekekkel közösen bírása, b) kézműves, kereskedő vagy gyárosként való letelepedettség, ha az illető tulajdon műhelylyel, kereskedési teleppel vagy gyárral bír s ha kézműves, folytonosan legalább egy segéddel dolgozik (Erdélyben csak a külön képviselőtű városokban), c) saját földbirtokból vagy tőkéből eredő 100 ezüst forint évenkénti állandó s biztos jövedelem kimutatása (Erdélyben csak

a külön képviseletű városokban); *d*) rendezett tanácsosai nem bíró községekben $\frac{1}{4}$ úrbéri teleknek vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtoknak kizáró tulajdonul vagy hitvessel s illetőleg kiskorú gyermekekkel közösen bírása (csak Magyarországon); *e*) ugyanilyen községekben fejpénzen felül legalább 8 p. firt adóval való terhelés (csak Erdélyben). A szellemi census: jövedelmükre való tekintet nélkül választók a tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és iskolatanítók, azon választókerületben, a melyben állandó lakásuk van. Végre ezenkívül Erdélyben a rendezett tanácsosai nem bíró község, a mely a birtokos nemeseken kívül legalább 100 füstöt, önálló háztartást, számlál, szabadon választott két (kisebb községek egy) képviselő által befoly a választásba (közvetett választás, melynél mint községi választók a nők is résztvesznek). A választói jog gyakorlásának feltétele a választói névjegyzékbe való felvétel. — A *választás* (a most említett kivételtől eltekintve) *közvetlen*. — A *szavazás* nyíltságára vagy titkosságára nézve a törvény világosan nem rendelkezik, de a gyakorlatban túlnyomóan *nyílt* volt. Úgy az 1848: V. t. ez., mint az erdélyi 1848: II. t. ez. ideiglenes megoldásnak készült. — Az 1848: V. t. cz. tárgyalásánál Kubinyi Ferencz és Madarász László már az általános választói jog mellett szálltak síkra, de nem igen találtak visszhangra.¹

Az alkotmány helyreállítása után is egyelőre a 48-iki választási törvények maradtak hatályban (az 1868: XLIII. t. ez. az erdélyi 1848: II. t. ez. érvényét kifejezetten is meghosszabbítja további intézkedésig); csak annyiban történt változás, hogy az 1868: XXX. t. ez. megalkotásával, melynek értelmében Horvát-, Szlavon-, Dalmátországok a magyar birodalmi országgyűlésbe autonóm választási törvényei szerint alakuló autonóm országgyűlése kebeléből küldi a képviselőket (ma 40-et), az 1848: V. t. ez. hatálya a magyar anyaországra korlátoztatott és ezóta a magyar országgyűlés által alkotott választási törvények csak a szorosán vett Magyarországra vonatkoznak.

Az első választói reformjavaslat 1872-ben került az országgyűlés elé, a kormány kezdeményezéséből. Célja a 48-iki választási törvényeknek, az alapelvek megtartásával, módosítása és kiegészítése volt, nevezetesen a censust újból kívánta ren-

¹ Szilágyi S.: A magyar nemzet, története X. 64. 1.

dezni, továbbá a régi jogosultság elbírálásánál országszerte felvetett azon vitás kérdést, hogy ez alapon az 1848-ban saját személyükre nézve választói joggal bírt egyének, vagy pedig az egész nemesi rend tartották-e meg választói jogukat, az előbbi felfogás javára eldönteni kívánta. A javaslat azonban nem jutott az első fejezet bevezetésének tárgyalásán túl. A javaslatnak a census rendezésének címe mögött kétségtelenül lappangó censust emelő szándéka ugyanis erős ellenállásra talált, melyből általánosabb politikai momentumok hozzájárulásával kialakult a magyar képviselőház első obstrukciója, mely eltartott a ház feloszlataáig. A tárgyalás anyagából általánosabb szempontjuknál fogva kiemelkednek: *Irányi Dániel és társai határozati javaslata*, mely többek közt az általános választói jogot, a titkos szavazást és a választó kerületeknek a népesség aránya szerint igazságos felosztását követeli és *Schwarcz Gyuláé*, mely a szellemi minősítésre kívánja a súlyt helyezni és megadná a választói jogot minden 20 éves, önálló, írni és olvasni tudó férfinak.¹ (Schvarcz a következő évben hasonló szellemű törvényjavaslatot is nyújtott be, mely azonban nem tárgyalatott.) *Kállay Ödön* a nőknek is akart választói jogot adni.

Hasonló alapon — csak census emelő szándék nélkül — mint az 1872-iki, állott az *1874-ik reformjavaslat* is, melyből a ma is érvényben levő 1874: XXXIII. t. ez. lett. A kormány kinyilvánított vezérelve: az 1848-i minősítést megtartani, de egy lépést se túlmenni rajta. A választói jog kiterjesztésének hívei ezúttal egy indítványnyal (*Mocsáry Lajos*) és egy határozati javaslattal (*Irányi Dániel*) szerepelnek; mindkettő az általános választói jogot, a titkos szavazást (Mocsáry a községenként valót is) és a választókerületek egyenlő alapon való beosztását követelik. De van e javaslatnál retrográdabb felfogás is; így *Beöthy Ákos a nemesség* választói jogát, mint rendi kiváltságot fentartani kívánja; *Tarnóczy Gusztáv* pedig a magasabb értelmiségek és a tekintélyesebb vagyonnak közvetlen választói jogot, az alacsonyabb értelmiségű állampolgároknak közvetett akar adni, és követeli a titkos szavazást. *Tisza Kálmán* nincs az általános választói jog mellett, de kijelenti, hogy minden államnak feladata oda törekedni, hogy minden fia gyakorolhassa a választói jogot, a műveltség megfelelő színvonala kell azonban hozzá; az általános választói jog önmagában nemcsak bajt nem okoz,

¹ Képv. irom. 1869-72. orszgy. 14. k. 368-369 1.

de ha megvannak a kellő viszonyok, minden állam javára fog válni, de ha előbb hozatik be, minden államnak és mindenütt a szabadságnak kárára van.¹ A javaslat lényegbeli változtatások nélkül vált törvénynyé.

Az 1874: XXXIII. t. cz-nek a választói jog terjedelmével kapcsolatos rendelkezései a következők: A *képviselőknek megosztására* nézve érvényben hagyja az 1848: V. t. ez. és az erdélyi 1848: II. t. ez. rendelkezéseit, azokkal a módosításokkal, melyek időközben a horvát egyezmény és a határőrvidék polgárosítása folytán szükségessé váltak; továbbá kimondja, hogy az erdélyi 1848: II. t. cz. területén is minden képviselő külön választókerületben választandó. — *A választói jog kellékei:* I. *Általánosak:* 1. a honosság, 2. a férfinem (kivéve az erdélyi közvetett választásokat²), 3. a 20 éves kor, 4. atyai, gyámi gondnoki vagy gazdai³ hatalom alatt nem állás. II. *Különösek:* I. a régi jogosultság, 2. a vagyoni census, 3. a szellemi census. *Régi jogosultság* alapján választói joguk van azoknak, saját személyükre, a kik az 1848: V. t. cz. vagy az erdélyi 1848: II. t. cz. értelmében 1848-tól 1872-ig bezárólag készített országgyűlési választó névjegyzékek valamelyikében bennfoglaltatnak. *A vagyoni census:* A) az ország egész területén a) sz. kir. és rendezett tanácsú városokban a) házadó alá eső, legalább három lakrészt magában foglaló, habár ideiglenesen adómentes háznak vagy legalább 32 K tiszta jövedelem után földadóval megrótt földnek kizáró tulajdonul vagy hitvessel s illetőleg kiskorú gyermekekkel közösen bírása, β) legalább 210 K évi jövedelem után állami adóval megrótt kézművesség folytatása; b) bármely helységben a) legalább 210 K tiszta jövedelem után állami házbéradóval megrótt háznak⁴ vagy legalább évi 210 K jövedelem után állami adóval megrótt földnek vagy tőkének — a kettőből eredő jövedelem együtt is teheti ki ezen összeget — kizáró tulajdonul vagy hitvessel s illetőleg kiskorú gyermekekkel közösen bírása, β) legalább 210 K évi jövedelem után állami adóval megrótt kereskedésnek vagy gyárnak folytatása; γ) III. osztályú kereseti adóval és illetőleg nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adójával (azelőtt I. oszt. jövedelmi adóval) megrótt

¹ Képv. napló 1872—75. orszgy. XI. k. 164—106, 172, 186 és 205 l.

² De itt is csak férfi meghatalmazott útján gyakorolhatják a nők választói jogukat.

³ Cselédek, köz- vagy magánszolgálatban álló szolgák, tanoncok.

⁴ A hitvesre s illetőleg a kiskorú gyermekekre is lehet telekkönyvezve.

legalább 210 K évi jövedelem vagy IV. oszt. kereseti adóval (azelőtt II. oszt. jövedelmi adóval) megrótt, legalább évi 1400 K jövedelem; állami, törvényhatósági vagy községi tisztviselőknél IV. oszt. kereseti adóval megrótt legalább évi 1000 K jövedelem; c) nagy és kis községekben kézművesség folytatása, ha az illető legalább egy segéd után fizet I. oszt. kereseti adót; B) az ország azon részeiben, melyekre az 1848: V. t. ez. hatálya kiterjedt: nagy és kisközségekben $\frac{1}{4}$ úrbéri teleknek vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtoknak (bizonyos vidékeken tíz 1600 □ öles, másokon- nyolcz 1200 □ öles hold művelés alatt állott földbirtok tekintendő $\frac{1}{4}$ úrbéri telekhez hasonlóknak) kizáró tulajdonul vagy hitvessel s illetőleg kiskorú gyermekekkel közösen bírása, bármelyikre is legyen az bekebelezve; C) az ország azon részeiben, melyekre az erdélyi 1848: II. t. ez. hatálya kiterjedt: nagy és kis községekben választói joguk van azoknak a) a kik az 1874-ben fenállott kataszter alapján 168 K, ha I. oszt. házadót fizetnek, 159 K 60 f, ha II. vagy magasabb oszt. házadót, 145 K 60 f (a 32,630—96. sz. b. m. r. sz. az új kataszteri jövedelem aránya alapján ezen összegek 140 K 08 f, 133 K 10 f és 121 K 42 f-re csökkentek) tiszta jövedelem után fizetnek földadót; h) a kik föld, ház, III. oszt. kereseti adó és illetőleg nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója (azelőtt I. oszt. jövedelmi adó), vagy tőkekamat és járadékadó (azelőtt III. oszt. jövedelmi adó) alá eső, együttesen legalább 210 K évi tiszta jövedelem után fizetnek államadót. A választói jog meghatározásánál a megelőző évre kivetett adó, illetőleg adó alá vont vagyon, jövedelem vagy kereset veendő számításba. A szellemi census: Jövedelmükre való tekintet nélkül választók a magyar tudományos akadémia tagjai, a tanárok, akadémiai művészek, tudorok, ügyvédek, közjegyzők, mérnökök, sebészek, gyógyszerészek, az okleveles gazdák, oki. erdészek és okl. bányászok, a lelkészek és segédlelkészek (hivatalos alkalmazásban), községi jegyzők, iskolai tanítók és az oki. kisedd-óvók (a tanárok, községi jegyzők, iskolai tanítók és okleveles kisedd-óvók is csak hivatalos alkalmazásban). Végül az erdélyi 1848: II. t. ez. alkalmazási területén minden község, mely a birtokos nemeseken kívül legalább 100 füstöt számlál, két, kisebb községekben egy szabadon választott (ebben a választásban a nők és jogi személyek is résztvehetnek meghatalmazottaik útján) képviselő által befoly az országgyűlési képviselő választásába. Választói jogot nem gyakorolhatnak és ennél fogva

a választók névjegyzékébe fel nem vétethetnek: 1. a tényleges katonák, 2. a pénzügyőrség legénysége, 3. a csendőrök, 4. az állami, törvényhatósági és községi rendőrség legénysége, 5. kik büntett vagy vétség miatt vizsgálati fogságban vannak vagy szabadságvesztési büntetésüket töltik és a kik politikai jogaik gyakorlásától fel vannak függesztve (1878: V. t. cz.), 6. kiknek választói joga, mert cselekményük a választás vagy valamely szavazat érvénytelenítését vonta maga után, fel van függesztve (1899: XV. 122. §.), 7. a csődben levők. A választó névjegyzék kiigazítását megelőző évre a választókerületben fizetendő egyenes adó lefizetése az 1899: XV. t. cz. életbelépte óta nem kívántatik (141. §.). — *A választás közvetlen. — A szavazás nyílt és választókerületenként*, esetleg több küldöttség előtt történik.

Az 1874: XXXIII. t. ez. ezen rendelkezései az 1899: XV. t. cz. már említett módosításaival ma is érvényesek. Számos módosítás történt azonban a választókerületek és székhelyeik beosztására nézve, különösen az 1877: X. t. cz.-kel, de számos más törvénnyel is. Bár választói jogunk túlságosan liberálisnak nem mondható, annak kiterjesztésére való törekvésekkel a legutóbbi időkig csak elvétve találkozunk. Nem is csodálkozhatunk rajta, mert az a néposztály, az ipari munkások, a melytől ez a mozgalom mindenütt kiindult, gyöngye gyári iparunk mellett alig létezett, még kevésbé léphetett fel erős szervezetekkel; így nem igen voltak elemek, a melyek megdönthették volna azt a politikusaink által évtizedeken át hirdetett axiómát, hogy műveltségi és nemzetiségi viszonyaink a választói jog kiterjesztését nem teszik ajánlatossá. Ezt az álláspontot foglalta el a képviselőház is az 1883. évi január 14-iki budapesti népgyűlésnek az általános választói jog behozatala iránt hozzáintézett kérvénye tárgyalásánál (csak Madarász Jenő szólalt fel mellette).¹ Négy évvel később az 1887. ápr. 11. és 12-én Budapesten tartott országos munkásgyűlés, valamint több vidéki népgyűlés együttes kérvénnyel fordult a képviselőházhoz a titkos választással egybekapcsolt általános választói jog érdekében. Ennek már tüzetesebb tárgyalása határozottatott el, mely csaknem egy egész ülést vett igénybe, de a többség a kérelmet nem pártolta. Ugyanezen az országgyűlésen *Irányi Dániel* egy indítványt³ adott be, melyben az egyenlő választóképességet, Erdély külön

¹ Képv. napló 1881—84. XII. k. 123. 1.

² Képv. napló 1887—92. VII. k. 156-167. 1.

³ Képv. irom. 1887—92. XXVIII. k. 233. 1..

censusának megszüntetését, a választói jog kiterjesztését mindazon polgárokra, kik önállók s legalább 4 frt egyenes állami adót fizetnek (tehát már nem az általános választói jogot), végre a választói jog gyakorolhatása feltételei közül az adó lefizetésének elejtését kívánta. Ez az indítvány napirendre se tűzetett. Újra előfordul a választói jog kiterjesztésének kérdése az 1892—97-iki országgyűlésen a függetlenségi és 48-as párt, valamint az Ugron párt választfelirati javaslatában; az előbbi a választói jog kiterjesztését, a kötelező titkos szavazást és a választókerületek új beosztását, az utóbbi a választói jog kiterjesztését, egyöntetű alapon rendezését és a kerületek egyenletes beosztását kívánja.¹ Ez idő óta a kérdés felszínen is maradt. Az 1892-iki költségvetés tárgyalásakor *Endrey Gyula* adott be egy határozati javaslatot,² melyben a választói jog kiterjesztését, a választókerületek helyesebb beosztását, titkos és községenként való szavazást kívánja. Ugyanezt követeli újra 1896-iki választfeliratában³ a függetlenségi és 48-as párt. Ismét felvetette a reform kérdését 1901-ben a függetlenségi párt nevében *Holló Lajos*; 1903. december havában pedig *Kossuth Ferencz* követelte pártja nevében a választókerületek arányosítását, a census leszállítását és a községenként való szavazást. Most már a kormány is hajlandónak mutatkozott a reformra és e végből 1904. január hó 20-ára ankétet hívott össze, melynek javaslatára az adatgyűjtés rendeltetett el; ez a múlt év folyamán el is végeztetett, sőt az országos statisztikai hivatal az anyagot már fel is dolgozta, nyilvánosságra azonban nem bocsátotta. Nagy szerepet játszott azután a választói jog kiterjesztésének kérdése a *legutolsó választások* alkalmával; tágabb vagy szűkebb keretek közé szorítva minden párt s minden képviselőjelölt programjában szerepelt. Mint e téren az utolsó hivatalos szót, leszögezzük a miniszterelnöknek belvárosi programbeszédjében tett nyilatkozatát, mely szerint a választási reform nem képzelhető másképen, mint a választók számának növekedésével, de egyúttal meg kell hogy álljon egy olyan határnál, a melynek túllépte azután felforgatná az ország közviszonyait, a melynek túllépte minden téren mindenekfölött a nemzeti politika nagy érdekeit csorbítaná. Azok, kik ma ebben az országban az általános szavazati jogról beszélnek, azok vagy utópisták, vagy

¹Képv. irom. 1892—97. I. k. 262. és 274. 1.

²Képv. napló 1892—97. II. k. 242. 1.

³Képv. irom. 1896—1901. II. k. 73. 1.

álmodozók, a kiknek nincs a gyakorlati életben mit keresni, vagy a leglelketlenebb agitátorok, a kik nem törődnek a magyar nemzet nagy érdekeivel, a kik talán szívesen látnák azt, hogy a magyar nemzeti állam kompromittálja magát és veszélybe dőljön, vagy pedig, és ez a legnagyobb szám köztük, olyanok, a kik játszanak a tűzzel, bizva a tűzoltóban.

Az utolsó — 1905. évi — választás eredményei: A 16.721,574 (az anyaország polgári népessége az utolsó népszámlálás alkalmával) lakosból 1.056,664 (6,32%) volt választó; a választók közül szavazott 807,025 (76,37%), tartózkodott a szavazástól 249,639 (23,63%); a képviselők száma 413; egy képviselőre esett 40,488 lakos és 2,558 választó. A jogosultság szerint a választók következőleg oszlottak meg: régi jogosultság alapján 32,724-nek, földbirtok alapján 677,258-nak, házbirtok alapján 42,665-nek, ház és földbirtok alapján (tv. 5. §-a értelmében) 8,592-nek, jövedelem alapján 214,065-nek, értelmiség alapján 77,278-nak, füstök után 4,082-nek volt szavazata. A választók a választókerületek közt úgy oszlottak meg (1903-ban), hogy a 413 kerület közül 162-ben a választók 2001—3000 közt, 137-ben 2000-en alul és 114-ben 3000-en felül voltak.

Végezetül a választói jog terjedelmére nézve úgy a fejlődésnek, mint a mai állapotnak világosan szemlélhető, összefoglaló képet nyújtandó, összeállítottuk a következő két táblázatot:

A választói jog terjedelmének fejlődése a népességhez való viszonyában.

I. Franciaország.

Év	Össznépesség	V a l a s z t ó k		A választói jogot módosító jogszabály
		összesen	100 lakosra esik	
1791	—	4.000,000	—	
1792	—	7.000,000	—	1792. VIII/11. tv.
1815	29.574,963	71,622	0·24	1814. VI/4. charte
1824	31.274,011	123,548	0·40	1820. VI/29. tv.
1831	32.569,223	166,583	0·51	1830. VIII/7. charte
1848	35.574,553	8.220,664	23·11	1848. III/5. decr.
1850	35.678,016	6.709,540	18·81	1850. V/31. tv.
1852	35.953,984	9.836,043	27·36	államcsiny 1852. II/2. decr.
1871	36.544,067	10.630,781	29·09	1870. VI/21. alk.
1876	36.905,788	9.961,261	26·99	1875 XI/30. tv.
1902	38.961,915	10.978,030	28·18	

II. Belgium.

Év	Össznépesség	V á l a s z t ó k		A választói jogot módosító jogszabály
		összesen	100 lakosra esik	
1850	4.426,205	78,228	1·77	1848. III/12. tv.
1870	5.087,826	107,099	2·10	
1892	6.069,321	136,775	2·25	1881. VIII/5. code
1894	6.069,321	1.754,891	22·32	1893. IX/7. tv.
1900	6.693,548	1.472,953	22·00	

III. Olaszország.

1879	28.045,008	621,896	2·22	
1882	28.563,774	2.017,829	7·06	1882. I/22. tv.
1892	30.665,662	2.934,445	9·57	
1895	31.295,710	2.120,185	6·77*	1895. III/28. tv.
1904	32.475,253	2.541,327	7·83	

IV. Angolország.

1832	24.392,000	813,210	3·33	1832. ref. act.
1866	29.321,288	1.308,097	4·46	
1869	31.845,379	2.400,584	7·54	1867. ref. act.
1885	34.877,399	5.669,128	16·25	1884. ref. act.
1903	41.458,721	6.987,660	16·85	

V. Németbirodalom.

1877	42.724,400	8.943,000	20·93	1869. V/31. tv.
1881	45.234,100	9.088,800	20·09	
1887	46.855,700	9.769,800	20·85	
1893	49.428,500	10.628,300	21·50	
1898	52.279,900	11.441,100	21·88	
1903	56.367,100	12.531,200	22·23	

VI. Foroszország.

1849	16.331,187	3.255,703	19·93	1849. V/31. rend.
1867	23.971,337	4.671,914	19·49	
1893	31.096,021	5.989,538	19·26	
1898	33.425,554	6.477,253	19·38	

VII. Ausztria.

1891	23.707,906	1.732,057	7·31	1861. II/26. pátens
1897	—	6.909,143	29·14	1896. VI/14. tv.
1901	25.878,280	7.089,479	27·39	

VIII. Magyarország.

1880	13.749,603	819,160	5·97	1874 : XXXIII. t.-c.
1890	15.162,988	846,202	5·58	
1900	16.721,574	989,009	5·92	1899 : XV. t.-c. 114. §.
1901	—	1.025,245	6·13	
1902	—	1.033,697	6·18	
1903	—	1.039,942	6·22	
1905	—	1.056,664	6·32	

* A csökkenés a jogosultság igazolásának szigorúbb követelése folytán állott elő.

A népesség, a választók, a szavazók és a képviselők számának viszonya egymáshoz a legújabb adatok szerint.

O r s z á g	Év	Össznépeesség az utolsó népszámlálás szerint (1900/1)	V á l a s z t ó k		S z a v a z ó k		K é p v i s e l ő k	
			összesen	100 lakosra esik	összesen	100 választóra esik	száma	1 képviselőre eső lakosság
Franciaország	1902	38.961,915	10.978,030	28·18	8.637,270	78·63	575	67,759
Belgium	1900	6.693,548	1.472,953	22·00	2.135,136 ²	94·08	152	44,036
Olaszország	1904	32.475,253	2.541,327	7·83	1.593,886	62·70	508	63,927
Angolország	1903	41.458,721	6.987,660 ³	16·85	3.858,923 (1895-ben)	55·22	670	61,878
Németbirodalom	1903	56.367,178	12.531,210	22·23	9.533,826	76·07	397	141,982
Poroszország	1898	34.472,509	6.477,253 ⁴	18·79	1.189,516	18·30	433	79,613
Ausztria	1900/1	25.878,280	7.089,479 ^{5,6}	27·39	1.914,040 ⁷	26·99	425	60,890
Magyarország	1905	16.721,574 ⁸	1.056,664	6·32	807,025	76·37	413	40,488

¹ A szavazatok mennyisége (többes szavazati rendszer).

² Kötelező szavazás.

³ Ebből 11% a többes szavazatokra esik.

⁴ Közvetett választás.

⁵ Ebből 1.993,385 kettős szavazattal bíró választó.

⁶ Részben közvetett választás.

⁷ Ebből 503,350 kettős szavazat.

⁸ A társországek nélkül, melyekre az 1874: XXXIII. t.-cz. nem terjed ki.

Az első táblázat azt mutatja, hogy a múlt század egész folyamán és napjainkig európszerte egy, bár nem egyenletes, de egészében, a közel egy fokon álló gazdasági és műveltségi fejlődésnél fogva, mégis sokban összefüggő mozgalom van a választói jog terjedelmének kiszélesítése felé, mely Franciaországban és a német birodalomban már az általános és egyenlő választói jogig eljutott; a második azt, hogy a tárgyalt országok 17—28%-os választóközönsége mellett csak Olaszországban (az analfabéták abnormális száma folytán) és Magyarországon 7,83, illetőleg 6,32% a választók száma. Magyarországnak van tehát ma az u. n. kultúrállamok közt a legkevesebb választója, sőt némely balkán államban is kiterjedtebb a választói jog.

Harrer Ferencz.

A SZOCZIÁLIS KÉRDÉS A KERESKEDELEMBEN.

A szociálisták nemzetközi kongresszusával egyidejűleg, 1904. augusztus 17-én szakértekezlet gyűlt össze Amsterdamban — a maga nemében a legelső: — szociálista kereskedelmi alkalmazottak nemzetközi kongresszusa. Ez a gyülekezet nem képviselte ugyan az emberek százazzeit, nem is keltett valami nagy feltűnést, de érdekes maga az a tény, hogy összejött és tanúságot tett egy olyan mozgalom általános terjedéséről, a mely egyike a szocializmus legproblematisabb jelenségeinek s a melylyel a tudományos szocializmus még eddig épen séggel nem foglalkozott. Magát a kereskedelmet teljesen feltárta a tudományos kutatás, de még csak nem is érintette a kereskedelem sajátos társadalmi produktumát, a kereskedősegédet. Igaz, hogy egy-egy ország összes kereskedősegédeit könnyen összeszámolhatjuk tízezrekkel, míg a szocializmus más, fontosabb problémája, az agrárkérdés, a földművelő nép millióinak szervezése körül forog, de azért még sem lesz érdektelen, ha közelebbről szemügyre vesszük ezt a nem épen jelentéktelen társadalmi réteget — nem mondjuk, hogy munkáscsoportot, mert ez az elnevezés már maga vitás. A szociálisták a kereskedősegédeket munkásoknak tartják, az általános vélemény azonban a kispolgársághoz számítja őket.

Vajjon melyiknek van igaza a kettő közül? Magának a kereskedelemnek s a társadalomban betöltött hivatásának vizsgálata fogja erre a választ megadni.

A kereskedelmet mindenképp jellemzi az, hogy üzemének minden egyes mozdulatát közvetlenül kíséri a kapitalisztikus termelés célja: a haszon.* Igaz, hogy az ipar és az östermelés vállalatai is haszonszerzés céljából termelnek és maga a kapitalizmus nem egyéb, mint a termelés kereskedelmi alakja; de míg az iparnak és az östermelésnek a javakat előbb fizikailag vagy kémiaiilag föl kell dolgozniok,

* A haszon forrását, az értéktöbbletet és annak kereskedelmi változatát rövidség okáért nem fejtegetjük, — ez a lényegen úgy sem változtatna.

hogyan aztán társadalmilag haszonnal helyezhessék el: a kereskedelem az árukat már készen kapja, csupán társadalmilag kell őket előnyösen elhelyeznie. Ezt az elhelyezést a kereskedő, iparos vagy földművelő úgy végzi, hogy az árakat — alku által — a maga javára igyekszik hajlítani, úgy, hogy minél több hasznot realizáljanak. A kereskedelmi alku, bármekkora szellemi erőfeszítéssel legyen is összekötve, az adásvétel tárgyát sem fizikailag, sem vegyileg nem változtatja meg s az, eredmény, a melyet létrehoz — az áru alacsonyabb vagy magasabb ára — kizárólag társadalmi eredmény.

Fejtetésünkben — előre jelezzük — alapvető fontossággal bír, hogy különbséget vonjunk az olyan gazdasági tevékenység között, a mely csupán társadalmi eredményt hoz létre és az olyan között, a mely a tárgyakat meg is változtatja. Ezt az utóbbit munkának hívják, az előbbit pedig, — ha talán nem is egészen szabatosan — kisajátításnak fogjuk nevezni. A munka a természetre irányul, célja, hogy annak tárgyait emberileg hasznos, élvezhető alakba hozza. A kisajátítás (expropriatio) az embereket támadja meg; célja, hogy a már meglévő hasznos javakat más emberektől ellenszolgáltatás nélkül megszerezze. E kétfajta gazdasági tevékenység között nem létezik átmenet, nagyon is élesen elütnek egymástól. Vegyük például azt az esetet, hogy valakinek egy fejszére van szüksége. Ha ő ennek a fejszének alakját, nagyságát meghatározza, vaskövet fejt, abból vasat olvaszt, a vasból a fejszét megkovácsolja, nyélbeüti: ezzel munkát végzett. Ha azonban ugyanazt a fejszét mástól elrabolja, kicsalja, hadisákmányképen megszerzi vagy másvalakit kényszerít a szükséges munka elvégzésére: tevékenysége — bármekkora erőfeszítéssel legyen is összekötve — nem munka, hanem kisajátítás.

Az adásvétel, a kereskedelmi alku egy neme a kisajátításnak. Érdekesek ennek a ténynek társadalmi konzekvenciái. A mióta társadalmi tagoltság és osztályuralom létezik, a gazdasági tevékenység egyik alakját, a munkát mindenkor kizárólag az elnyomott osztályok fejtették ki, a kisajátítás tevékenységét pedig az uralkodó osztályok gyakorolták. Osztályuralmat kisajátítás nélkül nem is lehet elképzelni és mindkettő csak olyan társadalomban lehetséges, a melyben az emberek tulajdonnal bírnak és nem oly célból termelnek javakat, hogy azokat maguk elhasználják, hanem azért, hogy eladják. Az áruterelésnek, helyesebben: az elárúsításra való termelésnek mai fejlett alakja a kapitalizmus, csakhogy ez, mint már említettük, nem egyéb, mint a termelés kereskedelmi alakja, azért, mert az adásvétel irányítja benne a munkát. A kapitalisztikus társadalomban az adásvétel az a módszer, a melylyel az uralkodó osztály az elnyomott osztályt kisajátítja. A kapitalista megveszi a nyers anyagot és a munkaerőt a lehető legolcsóbban és eladja a termelt árut a lehető legdrágábban. Mindkét esetben alkuszik, — az alku a kapitalisztikus társadalomban ép oly fontos eszköze a kisajátításnak, mint pl. a hűbéri társadalomban a kaloda és

a deres. Már pedig a kereskedő leglényegesebb foglalkozása az alku-dozás. *Tehát a ki kereskedelemmel foglalkozik: a kapitalizmus talaján áll.*

A kapitalizmus, mióta uralomra jutott, az összes gazdasági ágakba bevitte a maga jellegzetes társadalmi tagozódását. Így a kereskedelemben is vannak vállalkozók és bérmunkások, kapitalisták és proletárok és mindaz, a mit Marx a kizsákmányolásról mond, a kereskedelem munkásainak szempontjából teljes érvénnyel bír. Ha csak ezen fordulna meg a kereskedősegédnek szervezésének kérdése, hamarosan megtalálná a megoldást. A kereskedelem specziális természete azonban egy más körülményt rejt magában és ez alaposan összebonyolítja a kérdést. Az ipari munkás ténykedése abban merül ki, hogy produkál egy látható és tapintható javat, de annak eladásához semmi köze; csak megdolgozza a természeti tárgyakat karjai és intelligenciája erejével, de semmi szüksége arra, hogy képmutatással, raffináltsággal előnyöket csikarjon ki embertársaitól. Szóval, kisajátítást nem végez, csak munkát, a mely egy kommunista ösnép körében vagy akár Robinson szigetén is elképzelhető a kapitalizmus nélkül is. Az ipari munkásra nézve a kapitalizmus kizárólag passzív jelentőséggel bír, gazdája üzleti hasznát csak kimerült tagjaiban érzi, de különben nem akad vele dolga. Ez predesztinálja őt egy olyan osztályharczra, a mely a kapitalizmus ellen irányul és egy olyan társadalom megalkotására, a melyben nem az üzleti haszon a termelés hajtóereje. — Ellenben a kereskedő segéd közvetlen részt vesz az adásvételben, amely a kapitalista osztálynak, mint uralkodó osztálynak jellegzetes kisajátítási módszere. A kereskedősegéd leglényegesebb foglalkozása, hogy az áralakulásra, a mely a hasznot realizálja, közvetlen befolyást gyakoroljon, embertársaitól ezáltal előnyöket szerezzen, szóval ő kapitalista czélok szemmel tartásával, kapitalista eszközökkel működik és így a foglalkozása tősgyökeres polgári foglalkozás. Ebben különbözik minden más proletártól.

A kereskedősegéd fejt ki ugyan olyan tevékenységeket is, a melyek, mint rakodás, csomagolás, osztályozás, írás, számvetés: a munka kategóriájába tartoznak. Azonban minden, a mit ebben a tekintetben végez, közvetlen előkészítése vagy függeléke a haszonnal való eladásnak. Ez a döntő szempont a kereskedősegéd minden egyes ténykedésében s az ügyesség, a mit ebben az irányban kifejt, fizetésében is kifejezésre jut.

Analizáljuk például egy harmincz éves kereskedősegéd fizetését, a mely 160 koronára rúg. Hasonlítsuk össze egy ugyanolyan korú és egyéniségű napszámosnak és egy ipari munkásnak fizetésével; — az előbbi 80 koronát, az utóbbi 120 koronát keres havonként. A különbséget nem kereshetjük az egyéniségükben, a mely egyenlő mind a háromnál, hanem csakis a foglalkozásuk által kívánt képesítésben. Az ipari munkás és a napszámos fizetése közötti különbséget könnyen kimagyarázhatjuk abból a körülményből, hogy az előbbi évekg tanulja

a mesterségét s ezért a munkája nagyobb értéket képvisel, 120 korona fizetéséből tehát 80 koronát a fizikai és szellemi erejéért kap úgy, mint a napszámos, 40 koronát pedig a tanultságáért. Ha ezt t betűvel, az előbbit pedig e betűvel jelezzük, az ipari munkás bérét

$$e + t$$

képlettel fejezhetjük ki.

A kereskedősegéd bérében megtaláljuk úgy az e -t, az átlagos munkaerő árát, mint a t -t, a tanultság ellenértékét. Még mindig van azonban különbség — adott példánkban 40 korona — a melyet nem tudunk tanultságból magyarázni, mert a kereskedősegédnek nincs nagyobb tanulási időre szüksége, mint az ipari munkásnak. — Ezt a különbséget csak mint a kereskedői foglalkozáshoz szükséges, gyakorlat által elsajátítható ravaszság, emberismeret és kapitalista gondolkodás ellenértékét foghatjuk fel. Ha ezt r -el jelezzük, a kereskedősegéd fizetése az

$$e + t + r$$

összetételt mutatja. Erre a képletre később még visszatérünk.

Mindez a kereskedelem munkásai közül csupán azokra bír érvénnyel, a kik saj átlagos kereskedelmi funkcióit végeznek. A többiek — pl. boltiszolgák, raktári munkások, kocsisok stb. — minden tekintetben azonosak más munkásokkal. Ezeket úgy a közfelfogás, mint a jogszokás megkülönbözteti a kereskedősegédektől, a kik az áruk vétele, eladása vagy az üzleti kalkuláció körül ténykednek, mint boltossegédek, utazók, levelezők, könyvelők. Ez utóbbiakat Magyarországon magánhivatalnokoknak nevezik.

Annyi azonban bizonyos, hogy a ki a kereskedősegédekre azt mondja, hogy proletár, annak föltétlenül igaza van, mert bérért dolgozik és a munkáját kizsákmányolják. De a ki azt mondja rá, hogy polgár, annak is igaza van, mert ténykedése a kapitalista árutermelelssel van összefüggésben. Kérdés, vajjon a fejlődés melyiket juttatja diadalra, a kereskedősegédben lakozó két princípium közül: elpusztul-e kicsinyes, elszigetelt reakziós küzködésben, mint a kisiparos, vagy szervezett osztályharczot vív-e, hogy anyagilag, szellemileg gyarapodjék és meghódítsa a jövőt, mint a bérmunkás? Tény, hogy nagy ellentmondás az, a mi a kereskedősegéd proletár állapota és polgári foglalkozása között fönnáll, — végighúzódik egész pályafutásán, sok esetben megrontja jellemét és rendkívül megnehezíti, hogy proletár osztálytutadata kifejlődjék. Az ellentmondás a tragikum kútfeje; kérdés, nem szül-e ebben az esetben is egy történelmi tragikumot, a mely egy egész társadalmi osztály bukásában nyilatkozik meg?

Korunkban a társadalmi gazdaságtan abban a szerencsés helyzetben van, hogy a kapitalisztikus gazdaság fejlődésének különböző fokozatait egy és ugyanazon az időben tanulmányozhatja. A kapitalisztikus fejlődés rétegei nyugatról kelet felé terjeszkednek és ha a Levántéből vagy a Balkánról nyugat felé indulunk, a magasabb és magasabb fej-

lettség meg nem szakadó lépcsőzetén jutunk el az angol vagy az amerikai tőke magasrendű, szinte fél-kollektív formációihoz. A fejlődés legtöbb kérdése megoldást nyer ezen a vonalon, mint félreismerhetetlen tendencia, és úgy hisszük nem tévedünk, mikor a kereskedelem munkásainak jövőjét is e vonalon kutatjuk.

Kezdetleges viszonyok között a csekély kivétellel kicsiny és gyöngye üzemek konglomerátuma alkotja a kereskedelmet és pedig úgy a kiskereskedelmet, a mely közvetlen érintkezésben áll a fogyasztóval, mint a közvetítő kereskedelmet, a mely a kiskereskedőt látja el áruval. Az ilyen kezdetleges állapotban a kiskereskedelem tág teret enged az egyéni tulajdonságok érvényesülésének. Az eredmény tekintetében sok függ ugyan az üzlethelyiség helyrajzi fekvésétől és a vállalat tőkeerejétől is, de még több függ a vállalkozónak és segédszemélyzetének egyéniségétől, személyes ismeretségétől s a vevőkkel való „bánni tudásától”. A kiskereskedelemben az alkalmazott hathatósan emelheti a vállalat nyersjövendelmét, ha a vevőket személyesen ismeri, ha föl tudja ismerni, melyiknél milyen határig menjen az alkuvásban és ha föl tudja bennük kelteni a vásárlókedvet. Minél régebben van egy segéd alkalmazva, annál nagyobb mértékben tud ezeknek a követelményeknek megfelelni, annál nagyobb mértékben rá van utalva a főnöke és annál nagyobb fizetést kénytelen adni neki. Ha egy segéd, aki huzamosabban volt egy helyen alkalmazva, gazdát cserél, ez jelentékeny fizetésredukciót jelent a számára, mert ismereteinek egy része — az, a melyik személyekre és helyi viszonyokra vonatkozik — értéktelenné válik, kivéve, ha eddigi főnöke valamely versenytársához lép át, ez már inkább fizetésemelkedéssel jár. Itt tűnik ki legélesebben a kereskedelmi tevékenység azon sajátja, hogy nem anyagokra, hanem emberekre való hatás benne a lényeges. De ép ezért a kiskereskedelemben nyílt osztályharczról, sztrájkokról szó sem lehet, a főnök és az alkalmazott némileg egymásra vannak utalva; a vállalkozó nehezebben kap használható munkaerőt és az állásnélküli segéd nehezebben jut munkaalalkalomhoz, mint az iparban. A kisüzem uralmának idején az okok egész serege hat oda, hogy a főnök és az alkalmazott között fennálló érdekellentétet mérsékelje vagy eltakarja. Még a társas érintkezés is hozzájárul, hogy a kereskedősegéd ne ébredhessen proletár voltának tudatára. Ott forog a kispolgárság között, a mely főnöke vásárlóinak zömét alkotja és teljesen közéjük tartozónak érzi magát, a munkásosztály politikai jelszavai nincsenek rá hatással; — ha már politikára kerül a sor, rendszerint a kispolgári radikalizmus, vagy — a mi gazdasági szempontból körülbelől egyre megy — a felekezeti vagy nemzeti reakció zászlói alatt látjuk őt. Foglalkozásának polgári természetű győz bémunkás volta fölött, még azok is, a kikben fölbredt a proletár osztálytudat és az ipari munkássággal politikai és gazdasági közösséget vallanak: a társas érintkezés területén megmaradnak a kispolgárság körében. — Egyes, jobb értelmiségű kereskedősegédek, a

kik teljesen beleélik magukat a proletár gondolatvilágba és minden tekintetben a munkásság közé keverednek: rendszerint el is hagyják a kereskedelmet és más foglalkozás után néznek.

Kispolgári szellem — nagyvárosi hóbort és kicsinyes személyeskedés — uralkodik a kereskedősegek egyesületeiben is, a melyeket gyakran főnökeik felhívására alakítanak és a melyek teljesen ártatlan szervezetek, vagy, ha már tesznek valamit, inkább a munkaadó érdekét szolgálják, mint a kisipari segédszemélyzet egyletei a gyáripár kifejlődése előtt.

Ebben a kezdetleges állapotban a kereskedelem egyébként is sokban emlékeztet a kisipar viszonyaira. A közvetítő „nagykereskedelem”, a mely a kiskereskedőnek a tengerentúli és ipari czikkeket szállítja, még nem kíván nagy tőkebefektetést és az egyéni élelmes-ségnek tág teret enged. Az alkalmazott maga előtt látja az egyéni érvényesülés lajtorját. Ő is abban a viszonyban áll főnökével, a miben a kiskereskedőseged, ismeri összeköttetéseit, üzleti titkait; — az osztályellentét közte és főnöke között époly nagy, de nyílt osztályharczról még kevésbé lehet önálló szó, mint a kiskereskedősegednél.

Ezek a patriarchális viszonyok azonban megszűnnek a gyáripár felvirágzásával. A közvetítő nagykereskedelem érzi legelőször a fejlődés hatalmát. Az egymással versenyző iparvállalatok természetes törekvése, hogy a kiskereskedőkkel közvetlenül lépjenek érintkezésbe, mert így olcsóbban tudják a termékeiket a fogyasztókhoz juttatni, mint azok a versenytársaik, a kik közvetítő kereskedőknek adják el gyártmányaikat; — ez utóbbiakra a közvetítő kereskedő nyeresége is rásúlyosodik a versenyben. A gyáripár kifejlődésével mindig hangosabb lesz a nagykereskedők panasza, hogy a kiskereskedők elkerülik őket, nem veszik áruikat, hanem közvetlenül a gyárhoz fordulnak, mert ettől olcsóbban kapják. Csakhogy a gazdasági élet tökéletesebb és egyszerűbb formák felé törekszik és az ő logikája kérlelhetetlen; — a közvetítő kereskedelem megszűnik hasznosított foglalkozás lenni és a gazdasági küzdőtéren csak két tényező marad: a gyár, a mely termel és a kiskereskedő, a ki közvetlen érintkezésben áll a fogyasztóval. Csak a mezőgazdasági tömegáruk forgalma és a gyarmatáruk behozatala marad a közvetítő kereskedelem kezében. De itt is megteszi a magáét a verseny, a mely a gyáripár megindulásával egyre élesebbé válik, csökkenti a nyereséget és központosuló irányba hajtja az üzemeket.

A közvetítő kereskedelem sorsát osztja a kiviteli kereskedelem is, csakhogy a fejlődés valamivel későbbi fázisában, mert az exportkereskedelem akkor kezd csak kialakulni, mikor a gyáripár keresztüljutott a kezdet nehézségein és termelőképesége a belfogyasztás határain túlment. Az exportkereskedelem kifejlődése a burzsoázia uralmának jelzőoszlopa és mikor az exportkereskedelem virágzik, akkor áll a burzsoázia hatalma tetőpontján. Mikor azonban az ipar a kapitalizmus magasabb formái felé közeledik, az exportkereskedelem las-

sanként kikapcsolódik a gazdasági élet gépezetéből, csak úgy, mint a belföldi nagykereskedelem és a funkcióit épűgy, mint emennél, a nagyipar veszi át. Maguk a nagyipari vállalatok küldenek a kiviteli területekre utazókat és az exportkereskedő csakhamar azt veszi észre, hogy fölöslegessé vált, mert a fogyasztói megtalálták a termelőhöz vezető közvetlen utat.

Azt látjuk tehát, hogy a nagykereskedelem, a burzsoázia szülőanya, a nagyipar dajkája: lassanként magától megszűnik, mihelyt a nagyipari vállalatok túlnőttek az individuális arányokon. Ez a jelenség önkénytelenül is eszünkbe juttatja a marxizmus tanítását, hogy a termelés akkor szakadt ágakra, mikor az elárúsításra való termelés kezdődött és mihelyt ez megszűnik, a termelés három főága is újból kell hogy egyesüljön. A nagykereskedelem hanyatlása egyike ama jeleknek, a melyek azt mutatják, hogy az elárúsításra való termelés korszaka vége felé közeledik. De azt az igazságot is föltaláljuk benne, a mit egy német theoretikus már egy generációval ezelőtt hangoztatott, azt mondván, „der sozialistische Teufel steckt schon tief im' Leibe der heutigen Gesellschaft.”

Kérdés azonban, vajjon a kiskereskedelemben is föllelhető-e az a tendencia, a mely a nagykereskedelem szemléleténél erre következtetésre jogosít?

A kiskereskedelemben két fontos jelenség jutott előtérbe az eddigi fejlődés folyamán: a fogyasztási szövetkezet és az áruház. A fogyasztási szövetkezet — vagyis inkább annak nagyarányú terjeszkedése — másodlagos jelenség; nem közvetlen terméke a kapitalisztikus fejlődésnek, hanem csak e fejlődés egyik okozatának, a munkásforradalomnak; ő maga e forradalom egyik életnyilvánulása, de a kereskedelemben legalább egyelőre még távolról sincs olyan forradalmi hatása, mint a kapitalisztikus fejlődés közvetlen eredményének, az áruháznak. Az áruház a nagyüzem összes előnyeit állítja szembe a kiskereskedelemmel: * az áruk nagy mennyisége, a munkamegosztás, a reklám azok a fegyverek, a melyekkel a nagytőke a fogyasztókkal közvetlenül érintkező kereskedelemben diadalra jut. Nyugateurópában most vívja harcát az áruház a kisüzemmel, az Egyesült Államok ipari vidékein pedig már túlsúlyra emelkedett. Mi csak nagyvárosban tudjuk elképzelni az áruházat — Amerikában pedig minden apró-cseprő vidéki központban áll egy-két áruház és a közönség inkább tesz nagyobb utat, csakhogy az áruházban fedezhesse szükségleteit, mert nagyobb választék, olcsóbb áruk állanak rendelkezésére, a kiszolgálás pontosabb és megbízhatóbb, szabott áruk vannak és egyenlő mértékkel mérnek minden-

* Az áruház maga is kiskereskedelmi („detail”) vállalat, mert a fogyasztóközönséggel közvetlen érintkezésben áll és az árukat tetszőleges kis mennyiségben bocsátja a fogyasztók rendelkezésére. A kiskereskedéstől csupán nagy méretei s a nagykereskedésekét is meghaladó áruforgalma különböztetik meg.

kinek, mert az áruházak — épúgy, mint a nagyipari vállalatok — a piac és a forgalmi viszonyok *átlagán* alapuló számítással jönnek létre.

Ha tehát a fogyasztószövetkezetektől eltekintünk, egyelőre még csak egyszerűen az üzemek koncentrációját állapíthatjuk meg a kis-kereskedelemben. De már ez a folyamat is kétségen kívül alaposan megváltoztatja a kereskedelmi alkalmazottak viszonyait. Az 1904-iki amszterdami kongresszuson Josephsohn, a németországi szociálista kereskedősegédék egyik vezetője, a helyzetet a következő határozati javaslatban vázolta:

A kereskedelmi alkalmazottak (üzleti, raktári és iroda-személyzet) gazdasági helyzete az összes államokban mindjobban koncentrációs kereskedelmi üzemek, valamint az ezzel kapcsolatos munkamegosztás folytán, a mely tanulatlan erőknél nagy számban való alkalmazását teszi lehetővé, mindinkább kedvezőtlenebbé alakul. Egyszersmind lehetetlenné válik, hogy az alkalmazottból önálló vállalkozó lehessen. Ezért a kereskedelmi alkalmazott megélhetése ma — bár a javak forgalomba hozásánál némely tekintetben más feltételek mellett működik közre, mint az ipari munkás a termelésnél — mindinkább a proletárhoz hasonlít, napról-napra bizonytalanabb és keresete mindinkább csökken. Minden ország kereskedelmi alkalmazottainak fel kell ismerniök, hogy a mai társadalomban a bérmunkások osztályához tartoznak, a mely a birtokosok osztályával mereven szembenáll. Továbbá a kereskedelmi alkalmazottaknak be kell ismerniök, hogy a kereskedelmi üzemekben a vállalkozóktól semmit sem várhatnak, hanem jobb munkafeltételeket *csakis a vállalkozók érdekei ellen való harc útján vívhatnak ki*. Ezt a harcot sikeresen csak oly szervezetek vezethetik, melyek a kereskedelmi alkalmazottakat faji-, nemi- és valláskülönbség nélkül egyesítik, *melyek az osztályharc alapján álló munkásmozgalomhoz csatlakoznak*, hogy ezzel közösen valamennyi bérmunkás érdekeiért síkra szálljanak.

Az értekezlet egy, a lényegét nem érintő módosítással elfogadta a határozati javaslatot. Ennek gondolatmenete azonban nem egészen korrekt. Fölismeri ugyan — igen helyesen — hogy a kereskedelmi alkalmazott nem valódi proletár és mégis a proletár osztályharc konzekvenciáját vonja le, a mennyiben figyelmen kívül hagyja azt az elemi igazságot, hogy valódi, kényszer-eszközök alkalmazó és eredményes gazdasági harcot a tőke ellen csak a valódi proletár vívhat, a ki a kapitalizmus szervezetén kívül áll. A kisiparos vagy a kisbirtokos anyagi helyzete a proletárhoz a legtöbb esetben épúgy „hasonlít”, mint a kereskedősegédé, mégsem alkalmasak a tőke elleni osztályharcra, mert tevékenységük, létük alapja az elárúsításra való termelés. Ezzel függ össze a kereskedősegédék tevékenysége is; nem következik-e ebből, hogy ez a proletárréteg is alkalmatlan az osztályharcra? Hiszen az emberek osztályok szerinti hovatarozandóságát és törekvéseik irányát nem anyagi helyzetük dönti el, hanem a társadalmi gazdaságban való szerepük.

Kell, hogy legyen a kereskedősegédnek valami lényeges oka arra, a mit cselekszik, mikor mindenben kispolgári tendenciáknak hódol. A kisiparos a reakcióhoz szegődik, mert ő a társadalom gazdasági

szervezetében dekadens, pusztuló jelenség. Ilyen kell, hogy legyen a kereskedősegéd is, a ki vele tart.

Az utolsó emberöltő tapasztalatai ráczáfoltak a Marx-féle *Verelendungstheorie*-ra. Az ipari munkástömegek — gazdasági harcz által — mindenütt emelték anyagi helyzetüket, ezt még Kautsky is elősmeri. Ismereteink mai állása szerint tehát általános helyzetének javulása jellemzi a valódi proletárt. A kereskedősegédnél fordítva áll a dolog; az ő helyzete az utolsó harmincz év alatt jelentékenyen rosszabbodott a nélkül, hogy osztályharczra szervezkedett volna. Ebben is a kispolgárral egyezik meg, nem a munkással.

Mondhatja ugyan valaki: a mit eddig nem tett, megteheti a jövőben. Az eddigi fejlemények azonban kevés kilátást nyújtanak erre. Az amszterdami határozat nem szabatos, a mikor a „tanulatlan erők nagy számban való alkalmazásáról beszél. Nem fejezi ki, hogy ez a körülmény mást jelent a kereskedelemben, mint az iparban.

A fejlődés tényleg egyre szaporítja azokat a munkaköröket, a melyeket tanulatlan erő is betölthet, de csak úgy, hogy a kereskedelmi vállalatoknál végzendő munkák nagy részét *megfosztja kereskedelmi jellegüktől*, mert kivonja őket az áralakulás mechanizmusából; egyszerű fizikai vagy szellemi munkává alakítja őket, *a melyek már nem föltételezik az árutermelést*.

A közvetítő kereskedelmet vizsgálva azt láttuk, hogy beolvad a nagyiparba. Alkalmazottai nagy részére ez nem jelent föltétlenül pályaváltoztatást, inkább csak hurczolkodást: a kereskedői irodából a gyári irodába. De a fejlődés itt sem hagy nyugtot a kereskedősegédnek, beállítja az irodába a telefont, az írógépet; a viszonyok fokozódó egyszerűsége sablonokat hoz létre: mindez munkaágakat teremt, a melyekhez csak írni, olvasni, számolni tudás és figyelem szükséges. Közben a gyárak fölismerik a verseny káros oldalait és kartellt kötnek. A kartell véget vet a szabad árai alakulásnak és a belföldi forgalomban nélkülözhetővé teszi a kereskedőt, főkép, ha úgy kötötték a versenyző felek, hogy közös eladási irodát állítanak föl és a termelés arányát egymásközött szabályozzák. Ezzel fölöslegessé válik az utazó is, az irodai munka túlnyomó része pedig egyszerű elszámolássá alakul át. Hatásában még sokkal forradalmibb az a változás, a mit az áruházak térfoglalása hoz magával. Az áruház alkalmazottja mindenekelőtt nélkülözheti a szakismeretet, mert az áruk nemük és eredetük szerint számos apró csoportba vannak osztályozva és az egyes alkalmazottnak csak egy szűken körülhatárolt osztálylyal akad dolga. Abban is különbözik az áruház alkalmazottja a kiskereskedő segédjétől, hogy az áralakulásra semmi befolyása nincs, mert az áruházban az ellenőrzés s a forgalom gyors lebonyolítása szükségszerűen megköveteli a szabott árakat. A szabott árak fölöslegessé teszik az alkudozó, az emberek kaliberét fölismerő raffináltságot, a személyi ösmeretséget pedig a reklám pótolja.

Fentebb, a kereskedősegéd bérének vizsgálatánál úgy találtuk, hogy az három elemből: az emberi átlagmunkaerőnek, a szakképzettségnek és a kereskedői ravaszságnak díjából van összetéve. Ezt a két utóbbi elemet a fejlődés kiselejtezi, és a kereskedősegéd díjazásának

$$e + t + r$$

képletéből csak az e marad meg, az emberi átlagmunkaerő díja, mert az áruházakban a tanulatlan munkaerő — a vezetés kivételével — teljesen megfelel a követelményeknek. S így a fenti példánkban fölhozott, havonként 160 koronával fizetett kereskedősegédnek az áruházban, ha nem tud vezető állásba jutni, 80 koronával kell megelégednie.

De ha így a fejlődés a javak forgalmában az előrusításra való termelés rendszeréhez nem kötött társadalmi átlagmunkát juttatja diadalra, abból bátran azt lehetne következtetni, hogy a kereskedősegéd leveti polgári jellegét, redukálja igényeit a tanulatlan munka színvonaláig és megmarad a forgalomban, mint tiszta proletár. Okvetlenül vannak ilyen esetek is, de a gyakorlat fejleményei túlnyomó részben az ellenkezőt mutatják; a kereskedősegéd nemcsak mint fogalom, hanem saját személyében kiselejteződik a forgalomból. Az irodákban a gépírók, számtisztók, pénztárosok egyre jobban veszélyeztetik a férfiak keresetét. De ez semmi ahoz a felforduláshoz képest, a mi az áruházakban végbemegy, a hol a kereskedősegédek csak mint csoportfőnökök maradnak meg, a személyzet legnagyobb része pedig előrusítónőkből áll. A hol az új viszonyok rést nyitnak a kereskedelem régimódi épületén: tüstént behatol a *munkásnő*, hogy kiszorítsa a kereskedősegédet.

A női munka térfoglalása a kereskedelemben hasonlíthatatlanul nagyobb arányú, mint az iparban. Az ipar nagy átlagában a nők száma még a legfejlettebb iparállamokban sem haladja túl a férfiakét, sőt elmarad mögötte; nem is lehet másképp, mert az ipar az egész városi lakosságot foglalkoztatja, a természet pedig a két nemet egyenlő számban hívja életre. De vannak egyes iparágak, pl. a vasipar, a melyekhez csak férfiakat lehet használni, míg viszont más iparágakban, a melyek nem igényelnek nagy erőfeszítést, pl. a szövőiparban, a női munkások csaknem teljesen kiszorították a férfiakat, mert a kereslet-kínálat szabad érvényesülése a könnyebb munkákat a nőknek juttatja. A kereskedelem minősítetlen munkái is ilyen nőknek való könnyebb munkák és mivel a kereskedelem a városi lakosságnak csak aránylag csekély részét foglalkoztatja: a munkakínálat nem respektálja a társadalmi gazdaságtan beosztásait és a kereskedelmet is úgy kezeli, mint egy könnyebb erőfeszítéssel járó iparágat, annál is inkább, mert a pusztuló középosztály megtermi a munkásnőknek azt a rétegét, a mely a kereskedelem által nyújtott munkaalkalmat társadalmi előítéleteinél fogva is előnyben részesíti.

Tanulatlan férfimunkásokat, mint előrusítókat az áruházak, még az esetben sem alkalmazhatnának, ha nem lenne döntő körülmény a

női munkaerő olcsósága, mert a közönséggel való érintkezés könnyedebb formáit az előbbiek semmiesetre nem hozzák magukkal, elsajátítani pedig nehezebben tudják, mint a munkásnők. Csak nagyobb testi erő-kifejtést kívánó kereskedelmi ágakba, pl. a fűszer- és vaskereskedésekbe nyomul a tanulatlan férfimunka, hogy saját színvonalára süllyeszze a segédek bérét.

A kereskedősegéd pedig nem bírja igényeit a női munkadíj színvonaláig leszállítani. A kereskedői tevékenység munkadíja jóval fölötte áll a tanulatlan férfimunka átlagbérenek, pedig a női munka bére még ennél is alacsonyabb. Következésképpen a kereskedősegédek közül csak a magasabb szaktudással rendelkezők maradnak meg, mint csoport vagy osztályfőnökök, magasabb fizetéssel, — a többi kiselejteződik. Németországban a *Warenhaus frage* jelentős napi kérdés s a kereskedősegédek ezrei járnak állás nélkül.

Mi történik ezekkel? A régi társadalom dekadens rétegeinek közös gyűjtőmedenczéje: a gyülevész proletariátus (Lumpenproletariat). A kereskedősegédek tényleg nagy hajlandóságot mutatnak arra, hogy elzúlljenek. Ha a kisiparos megbukik, tanult ipari munkás lesz belőle. A kereskedősegédnek azonban nincs mestersége. Itt mutatkozik proletár voltának hátránya a valódi kispolgárral szemben.

Szükség van tehát egy olyan proletármozgalomra, a mely a kiselejteződő kereskedősegédek a zülléstől megmentse és átvezesse az ipari proletariátusba.

Az amszterdami kongresszus határozata nem állítja föl ezt a követelményt. E helyett — a mennyire kissé homályos szövegezéséből kivehető — a munkaadók ellen vívott gazdasági harczzal kíván jövőt biztosítani a kereskedősegédek számára.

A kereskedősegéd azonban csak *mint proletár* várhat jót a jövőtől, *mint kereskedősegéd*, saját létföltételeinek összezsugorodására, sőt pusztulására lehet elkészülve. Ha az árutermelés kezd túlelnedni az individuális arányokon és végéhez közeledik: lassanként ki kell vesznie minden oly formációnak, a mely az árutermelés gyermekkorából ered, mint a kisiparnak, a kereskedelem mai alakjának és ezzel együtt az árutermelés sajátos kétnemű szülöttjének: a polgári foglalkozású proletár kereskedősegédnek. S a kereskedősegéd, mint az árutermelési princípium hordozója, tényleg hanyatlik ezzel együtt és a marxizmus egyik érdekes induktív bizonyítéka, hogy a gyakorlatban ezt kétséget kizáró módon ki lehet mutatni.

Ez a hanyatlás állítja a kereskedősegédet egy csatasorba mindazokkal, a kik a gazdasági haladás ellen küzdenek. A mint a kisiparos küzd a nagyüzem ellen, úgy küzdenek a kereskedősegédek ott, a hol polgári alapon álló egyesületekbe tömörültek a nagyüzemmel összefüggő női munka ellen. Küzdelmük eredménytelensége alig lehet kétséges, a gazdasági fejlődés mindaddig a nagyüzemnek adott igazat és a mint a kisipart könnyű szerrel legyűrte a nagyüzemnek félelmetes

ereje, úgy fog végezni a kereskedősegédek gyöngécske erőfeszítéseivel. Igaz, hogy ez utóbbiak kész szövetségekre találnak az áruházak versenyé ellen küzdő kiskereskedőkben, de világos, hogy ezekkel egyesülve sem tudják a haladást hátrafelé fordítani. Németországban a forgalmi adók, a túlságba vitt egészségügyi rendszabályok stb., a melyektől a kispolgári reakció az áruházak pusztulását várta: apró szekatúráknak bizonyultak, a miket könnyedén átlépett a fejlődés. Bizonyos azonban, hogy a fejlődésben álló kereskedelem osztályharczában megvan a hajlandóság arra, hogy mint a kiskereskedőknek és segédeknek az áruházak ellen irányuló reakciós hadjárata öltön testet. A kereskedősegéd létföltétele a kiskereskedelem, tehát ennek védelmében találkozik főnökével. A kereskedősegédek polgári egyesületeiben ez az érdekkapocs mindinkább kifejezésre jut, következésképp ezek a szervezetek passzív tételességben töltik napjaikat, mint hű kifejezői a kereskedősegéd tehetetlenségének, a ki polgári létföltételek pusztulása és proletár elnyomása által egyaránt üzelve, reakció és szocializmus által egyaránt vonzatva mint Buridan számára éhen pusztul a két szénacsomó között.

A kereskedősegédek osztályának történelmi tragikuma ez, a melynek árnyéka befödi a kereskedősegédek szocialista szervezeteit is, a mennyiben ezek a segédeknek a főnökök ellen való nyílt gazdasági harcot propagálják. Ez az osztályharc — föltéve, hogy létrejönne — a milyen mértékben használna a kereskedősegédeknek, ugyanolyan mértékben siettetné az üzemek koncentrációját. Az ipari munkásnak nincs ettől mit félnie, de a kereskedősegédek osztálya megszűnik a kisüzem bukásával. Ez az osztályharc tehát képtelenség, de ki van zárva létrejövetele is, mert a társadalom egy tagja sem képes olyan cselekedetre, a mi osztályának hivatásával ellenkezik. Darwin ama tanítása, hogy a természetben a fajok csak olyan életműszerekkel és olyan fegyverekkel rendelkeznek, a melyek eredetükkel és életmódjukkal összhangban állnak: teljes érvénnyel bír a társadalom egyes osztályaira is. A kereskedősegédek az individuális áruterelés talaján nyerték létföltételeiket, ezek a létföltételek tehát ellenszegülnek minden szociális ténynek, még ha az önvédelem parancsolja is azt. A kereskedősegéd nem anyagot munkál meg, hanem társadalmi kisajátítást végez: következésképp nem ért semmi produktív anyagi munkához, pedig csak ez képvisel mindenütt egyaránt értéket. Társadalmi funkciójából az is következik, hogy állása helyi viszonyokhoz van kötve és bizalmi természetű. Míg tehát a kiskereskedelem virágzik, a jobb fizetés köti őt állásához, mikor pedig hanyatlak: az a veszedelem, hogy elveszíti a főnökök bizalmát és elzúllik. Hiányzik tehát nála az a függetlenség, a mely a nyílt osztályharc első föltétele és a mely a valódi proletárnak, a társadalom egyedüli termelőjének és eltartójának mint kitüntetés s a jövő záloga jutott osztályrészül.

A szocialista kereskedősegédek szervezetei mintha sejténék, hogy

a kereskedősegédek külön szempontjából történelmi hivatásuk nincs; programjuk reformkövetelésekben merül ki, a melyek alkalmasak arra, hogy az elmúlás fájdalmait enyhítsék, de nem elegendők ahhoz, hogy egy osztály létalapját tágítsák és jövőjét megalapítsák. A kereskedelmi alkalmazottak jogviszonyainak rendezését követelik — hosszabb fölmondási időt, — kedvező üzleti záróidőt, a vasárnapi munkaszünetet, kötelező aggkor, baleset- és rokkantságbiztosítást stb. Mindeme pontokért azonban inkább azok társadalmi propagálásával küzdenek, mint valódi osztályharczczal, mert ez utóbbinak nincsenek kényszereszközei. Az ipari munkásság bojkottja illuzóris eszköz, mert nem pusztán a kimondáson fordul meg, hanem végre is kell hajtani. Ehhez az egész munkásosztály érdeklődése szükséges, s ezt csak olyan munkásréteg keltheti föl, a mely nem csupán kis részében, hanem teljes egészében együtt érez és együtt cselekszik az összmunkássággal. Az a mondás, hogy a munkás csak önmagától várhatja szabadulását, nem csak az összmunkásságra vonatkozik, hanem a munkásság egyes csoportjaira is.

A szociálista kereskedősegédek szervezkedése nem gazdasági természetű szakmozgalom, hanem a kereskedősegédek értelmesebbjeiben és elnyomottabbjaiban öntudatra ébredő proletárnak politikai jellegű mozgalma. Mint proletármozgalomnak igen üdvös és fontos hivatása van: a fejlődésben kirostálódó kereskedősegédeket átvezetni az ipari proletariátusba. Ebben az irányban a szóban forgó szervezetek már érték is el eredményeket ama pusztá tény következtében, hogy tagjaikból kiirtották az előítéleteket és fölkeltették bennük a produktív munka becsülését. Ennek a hivatásnak teljes tudatára fog azonban vallani, ha a kereskedősegédek szociálista szervezetei ott, a hol az ipar fejlettebb, állásnélküli tagjaik részére az ipari munkásság segítségével tanműhelyeket fognak fölállítani.

Előrelátható, hogy a kereskedősegédek szociálista mozgalma a legtöbb helyen együtt fog haladni az áruházak személyzetének szervezkedésével, de ez még nem jelenti, hogy e kettő egybetartozik, sőt egybeolvadása inkább káros, mint hasznos, mert az áruházi elárúsítónő: munkásnő, a munkája egyszerű fizikai vagy szellemi munka, díjazása a tanulatlan női munka bére, ő maga valódi proletár, a kinek nincs semmi veszíteni valója. Noha a javak forgalmában működik közre: époly kevésbé lehet őt kereskedőnek mondani, mint pl. a vasúti teheráru-raktár alkalmazottját. Mozgalma rendelkezik az egyedüli kényszereszközzel: a sztrájkkal, a mint hogy érdekei, mozgalmának szükségletei semmiben sem különböznek az ipariaktól. Közte és a kereskedősegéd között tehát ellentétek vannak, s az egyiknek okvetlenül háttérbe kell szorulnia, ha együtt szervezkednek.

Érdekes, hogy a kereskedősegédek szociálista mozgalma a művelt Nyugat régi, fejlett iparral bíró államaiban aránylag gyöngébb, mint a keleteurópai agrárállamokban. Ezekben az országokban a kiskereske-

delem dominál, de ennek területe túl van tömve többé-kevésbé életképes üzemekben. Ennek oka, hogy a kisipar itt épügy tönkremegy, mint az iparállamokban s azonkívül a mezőgazdasági válság is tömérdek apróbb vállalatot tesz tönkre és a piac megtelik foglalkozás nélküli polgári egzisztenciákkal, de nincs nagyipar, nincs fejlett fogyasztás, a mely teret adna nekik a megélhetésre. Ezek szaporítják a félig életképes kiskereskedéseket, a melyekben virázzik a tanonczenyésztés. Ezért a mezőgazdasági államokban éles a verseny úgy a kiskereskedések, mint a kereskedősegédek között és az utóbbiak bér- és munkaviszonyai rohamosan hanyatlanak, különösen az olyan üzletágakban, a melyek nem kívannak nagyobb szakképzettséget és így nyílt teret nyújtanak kisebb üzletalapításokra. Ezekben az üzletágakban, például fűszer, bőr, lisztkereskedésekben, a segédek díjazása csaknem a tanulatlan munka béérének színvonaláig süllyedt. A kereskedősegédek ilyen rétegeiben könnyebben előtör a proletár osztálytudat és inkább hajlandók erélyes cselekvésre. Valószínű, hogy a szociálista kereskedősegédek programjának egyes pontjai az agrárállamokban fognak legelőször megvalósulni.

Mindezeket összevetve, arra az eredményre kell jutnunk, hogy a szociálista kereskedősegédek szervezetei — ellentétben az amszterdami határozat szellemével — csak az esetben teljesítik hivatásukat, ha mozgalmuk nevelő, proletárjellegét fölismerve, ennek fejlesztésére helyezik a fősúlyt, nem pedig a gazdasági harcra, a mely következetesen végigküzdvé, — előbb-utóbb vagy tönkrejuttatja, vagy a reakció mocsaraiba vezeti őket. Igaz ugyan, hogy az a folyamat, a mely a kereskedősegédet a javak forgalmából mindenütt és teljesen kiküszöböli, hosszú évtizedekig, esetleg századokig tarthat. De ez nem szabad, hogy megtévessze a gyakorlat embereit, mert az osztályok azokat a tényezőket, a melyek jövőjüket determinálják, már születésüknél magukban hordozzák és egy osztály sem alkothat magának olyan jelent, a mely jövőjével ellentétben állana.

A mi a kereskedelem jövőjét illeti: a jelenkor gazdasági életének két formációjából lehet rá következtetni: az egyik a tröszt, a másik a fogyasztószövetkezet.

A fejlődés eddigi irányának logikai folyományaképen a trösztrendszer megszilárdulásával az ipari államokban várható, hogy egyes trösztök keresni fogják a fogyasztóközönséggel való közvetlen érintkezést és maguk állítanak föl áruházakat, a melyekben saját gyártmányaikat bocsátják olcsó áron a közönség rendelkezésére. Az ilyen áruházak alkalmazottai tulajdonképen iparvállalatok munkásai és külsőleg is megszűnt minden különbség köztük és az ipari munkások között.

A fogyasztószövetkezetek az iparúzó külföldön a tagok százezreit, sőt millióit számlálják, — közülök egyesek oly hatalmasak, hogy nemcsak saját áruházakat, hanem saját gyárakat is tartanak fenn tag-

jaik számára. Annyi bizonyos, hogy a fogyasztási szövetkezetek alkalmazottainak nem akad dolguk áralakulással, tehát ezek sem kereskedők.

A fejlődés egyik útján az áruházak a termelő vállalatok kezébe kerülnek, a másik úton a fogyasztók kezébe. Az egyik oldalon az egységesült termelés lép közvetlen érintkezésbe a fogyasztókkal, a másik oldalon a fogyasztás egységesül, hogy közvetlen érintkezésbe léphessen a termelőkkel. Azonban a fejlődés mindkét irányának egy a végeredménye: a kereskedelem és ipar, a termelés s a fogyasztás egyesülése.

Dániel Arnold.

A SZOCZIÁLDEMOKRÁCZIA HELYZETE NÉMET-ORSZÁGBAN.

—HARMADIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.—

III. A német szociáldemokrácia.

d) Választási taktika és partegység.

A mikor a német szociáldemokrácia ellenségei 1903-ban meghallották, hogy a párt a választásokon 3.025,000 szavazatot nyert, először — a mint ezt a mindennemű pártlapokból pontosan követhetjük — valóságos *furor teutonicus* fortyant föl bennök a fölforgatás néprontó mételye ellen; de ez csakhamar helyt adott egy másik érzelmnek, az ijedtségének: *Hannibal ante portas!* Majd ismét új érzelm lépett előtérbe: a kicsinylés. A szociálista veszély — így vélekedtek — hál' istennek, még sem oly nagy, mert a szavazatok szinte hihetetlen, három milliós tömege nemcsak szociáldemokratákból áll, hanem »lógósok«-ból is, sőt főképen ezekből. A polgári pártok eme vigasza persze nem valami magasztos, hisz tulajdonkép egyértelmű az önváddal; mert ha sok olyan ember, a ki bensőleg idegenkedik a szocializmustól, mégis szociáldemokratát választ, mennyire elhibázottnak kell tartaniok a szívökhöz sokkal közelebb álló polgári pártok politikai maguktartását, ha mind e mellett indítatva érzik magukat inkább az ellenfélhez szegődni?

Hisz természetes, hogy a három millió szociáldemokrata választó nem mind meggyőződésbeli szociálista. Igen nagy részüket valószínűleg az élet szüksége, az elégedetlenség hazájuk mai állapotaival, az ösztönszerű érzelm, hogy a szocializmus ezek ellen nagy erőre! küzd, bírták rá, hogy a pártot, mint a

szegények és elnyomottak pártját győzelemre segítsék szavukkal. Igaz már most, hogy az az ember, a ki csak a maga szükségét érzi, még nem lehet igazi szocziálista, még ha sikerült is neki a párt soraiba aktív tagul belopózkodnia. Az ilyennek egyelőre csak osztályösztone van, a mely persze később az igazi szocializmusra vezetheti, de vezetheti a körülményekhez képest az anarehizmus, sőt a kapitalizmus táborába is. Az igazi szocializmushoz tudvalevőleg elsősorban erős adag altruizmus és a szolidaritás érzelme szükséges, valamint jellegzetes fölfogás a gazdasági és társadalmi életről, a mely lehet ugyan ruganyos, de mégse léphet át bizonyos megszabott logikai határokat. A szociáldemokrácia tehát, a mely a »lógósok«-at legközelebbi alkalommal nem akarja elveszteni, hanem megfordítva világnézete igazi hitvallóivá akarja tenni, kénytelen nemcsak röviddel a választások előtt mozogni, hanem kénytelen vele minden időben. Ehhez jó pártszervezet s a mi több, lankadatlan idealizmus és ernyedetlen kitartás kell. A szociálisták, a katolikusok és az immár »néhai« nemzeti szociálisták mellett, csakugyan az egyedüli párt, a mely a választások közti öt évben is szüntelenül agitált. Ez természetesen röviddel a választások előtt érte el tetőpontját. A szocializmus kibontott lobogókkal vonult a választási harcza. Minden ipari központ állandó izgalomban volt s a munkásság lelkesedése nem ismert határt. A propaganda-utazás, a melyet a párt tüskön-bokron kipróbált 63 éves vezére: August Bebel Németország minden vidékén tett, valóságos diadalmenethez hasonlított. De még ott sem lehetett a munkások buzgalmát rakonczára fogni, a hol az agitációt nem kísérhette örömharsona hangja. Németországban a nagy nyilvános gyűléseket nem tartják a gyepen (*on the green lawn*), mint Angliában, sem a piazzán, mint sokhelyt Olaszországban, sem bérelt termekben, mint a francziák, hanem mindenféle sörházban és vendéglőben tartják. Ám a német helyőrségi parancsnokok a közlegényeket és altiszteket eltiltják mindama korcsmák látogatásától, a hol a szociáldemokraták csak egyszer is tartottak gyűlést. Természetes következménye volt ennek, hogy a választási harc alatt a korcsmárosok, rendőröktől fölizgatva, vagy üzleti veszteséggel fenyegető katonai bojkott lehetőségétől tartván, utolsó perczen megtagadták a szociálistáktól a nekik megígért helyiségeket. Ezeknek ekkép a választógyűlések tartása egyáltalán lehetetlenné vált. Sokszor bele kellett ebbe nyugodniok, de pártenergiájuk még többször talált más kibúvót. Ha

az osztrák határon fekvő helységeekben lakó elvtársak nem kaptak termet, a helyi hatóságok gyakran álmélkodhattak azon a látványon, mint vándorol ki bizonyos órában száz és száz munkás és paraszt a szomszédos osztrák területre, hogy néhány óra múlva kipirult arczzal és a száj körül ironikus mosolylyal csoportosan ismét haza vonuljon.

Még egy példa! Bajorország egy mezővárosában sikerült az ultramontán türelmetlenségnek minden rendelkezésre álló termet elkaparítani a szociáldemokraták elől. A »szoczik« erre, szöges ellentétben a teuton sör-szokással, elhatározták, hogy gyűlésüket a városháztéren tartják meg. Azonban a polgármester megjelent a helyszínén s valami önkényesen magyarozott szabály alapján megtiltotta, hogy a városi közterületeket ily célra használják. Egy perczre tanácstalanok voltak, de egyszerre sugdosás támadt s hirtelen az egész tömeg, egyik ember a másik után a városkát érintő Duna medrébe szállott, a mely meder nem a városé, hanem a kincstaré.

Érthető, hogy rendszeresen és lelkesen üzött agitáció mellett a »lógós«-ok lassankint meggyőződésbeli híveivé válnak annak a világnézetnek, a melynek végső elméleteit talán csak kis részben érthetik meg s a melynek gyakorlati-erkölcsi követelményeit, a mennyiben az egyén önnevelésére vonatkoznak,, csak kis százalékig tudják megvalósítani, de a melynek alapeszméi mindamelllett egészen rabul ejtik őket. Vajjon a lógósokból most már csakugyan szociálisták lesznek?

Személyes tapasztalatom szerint különösen két elmélet hozhatja közel a nép széles rétegeit a szocializmushoz. Ezek a demokratikus és a marxista elmélet. Az első megoldhatja a nemzeti kérdést, *a népek nemzeti önrendelkezési joga* révén, a másik pedig a gazdaságit: *ez az osztályharcz* elmélete.

Legyen szabad ezt a legújabb történelemből vett néhány példán magyaráznom.

Schleswig és Holstein herczegségek 1864-ig túlnyomóan német lakosságuk ellenére is Dánia királysághoz tartottak. Német lakosai, nemzeti öntudatra ébredvén, joggal erősen vonzódtak a szomszéd Németországhoz s iparkodtak ezt fegyveres kézzel is kifejezni. Akkor tehát Dániában volt egy *irredentista Németország*. Következett az 1864. háború s röviddel utóbb a herczegségek Németországba kebelezése, még pedig — s ez jellemző az akkor a német kormányoktól is elismert és magasztalt nemzetiségi elv komolyságára — két túlnyomóan

dán kerülettel, Apenradevel és Haderslebennél *együtt!* Ez időtől fogva, minthogy a dánok megint az ő hazájukkal való egyesülést óhajtják, van Németországban egy *irredentista Dánia*. A dynastikus magánérdekeket szolgáló hivatalos diplomácia csinálta történelem ezen iróniája szembetűnővé teszi, hogy ezen az utón, méltatlan *chassez-croisé* útján, nem lehet a bonyolult nemzetiségi kérdéseket megoldani s hogy itt egyesegyedül oly párt hozhat üdvös változást, a melynek világnézetében a népek önrendelkezési joga az államjognak alphája és ómegája.

Ép ily érthető a szocializmus gazdasági útmutatója. A polgári osztályok, talán az e részt középállást elfoglaló nemzeti szociálisok kivételével, nagy buzgón tagadják, hogy a munkaadók és munkások rétege közt osztályellentétek vannak. Azt hiszik, vagy legalább azt hitetik el, hogy a szociális harmóniát egyesegyedül a szocialista izgágák veszélyeztetik s míg a szociáldemokrácia ezt a jelszói adja ki: »küzdjünk a dolgos, kézi- vagy szellemi munkásnép érdekében, a tudatosan vagy öntudatlanul élőködő osztályok ellen«, addig a többi pártok a *közérdek* védői szerepét játszóak, de e közben a gyakorlatban olykép járnak el, mint az az egyesület, a mely alapszabályai 1. §-ában a bérbeadóknak magas béreket, 2. §-ában pedig a bérlőknek alacsony béreket ígért. Ám sok ember, sőt még sok tulajdonképi proletár is hisz az összhang apostolainak s idegenkedik az osztályjellegét nem leplező párttól. Már pedig minden választási harc a legkülönösebb fényt veti a polgári részről leghatározottabban letagadott osztályharczra. Oly városokban, mint pl. Essenben, a hol katolikus cenzurpártiak és Wartburg-rajongó nemzeti liberálisok felekezeti gyűlöletből késre mentek egymás ellen, mint a pokol fajzatai ellen, rögtön helyreállott a béke, mihelyt a gyárosoknak, hivatalnokoknak és lógósaiknak attól kellett tartaniok, hogy a pótválasztáson a munkásjelölt kerülhet be. Frankfurt a M.-ben az antiszemita-*knak*, tehát egy oly pártnak többsége, a melynek egyedüli célja a zsidóság leküzdése, a pótválasztáson a munkásjelölt ellen, a demokratára szavazott, a *zsidó* dr. Bruckra. Casselben viszont a zsidók antiszemitát választottak. Ezek jó adalékok a nemcsak egyoldalúlag folytatott osztályharcz marxista elméletéhez, a melyek a szociálistáknak nagyon kapóra jönnek, mert mindenkinek, a ki nem vak, szembetűnően bizonyítják, hogy a polgári pártok vezérei egytől egyig tényleg határozott s persze munkásellenes álláspontot képviselnek s hogy csak a szociál-

demokrácia nyílt osztályharczával lehet végre is leküzdeni az osztályharcot.

A szociáldemokrata *Parteitag*-ok sem Németországban, sem egyebütt nem holmi *Kommers*-ek, lakmározó s ivó összejövetelek. Ha a minden évben összeülő katolikus nagygyűlésről joggal mondták, hogy tulajdonkép egyetlen tetszésrivalgásból áll, a melyet a szónokok beszédei csak rövid időre szakítanak meg, s ha a többi pártok nagygyűlései is alig egyebek, mint a szónokoknak s politikai hőstetteiknek kölcsönös dicsériádái: nem lehet ugyanezt mondani a szociáldemokrata kongresszusokról. A szociáldemokrácia a jelenlegi gazdasági és társadalmi rend kritikájából születve, mindig legkiválóbb feladatának tekintette, hogy *Parteitag*-jain a mozgalom múltját, jelenét és jövőjét, valamint híveit is kíméletlen kritika alá vegye. Innen van, hogy a szociálista kongresszusok vitái sokszor oly élesek és hevesek, hogy a felületes szemlélő a hangot nemcsak nagyon illetlennek tartja, hanem arra a téves véleményre is térül, hogy az oly párt egysége, a mely méhében ilyen megnyilvánuló ellentéteket rejt, nem sokkal éli túl a holnapot. Ámde Klara Zetkin analízise a szociáldemokrata vita fajáról egészen találó: »A gyöngeség, a melyet testvérharczainkban mutatunk, ép abban gyökerezik, a mi ellenségeinkkel szemben erősségünk, t. i. a meggyőződés erejében, abban a lángható kívánságban, hogy ügyünket diadalra juttassuk.« *

Így azután a pártban fennálló személyi és tárgyi ellentétek nem egyszer keményen összeütköztek a *Parteitag*-on; gondoljunk csak a drezdai borzasztó összecsapásra. S még ekkor sem került a dolog kenyértörésre, sőt ellenkezőleg, a vezetők erős nyilatkozatai viharként hatottak, t. i. megtisztították a levegőt.

Hogy megértsük, miként van az, hogy nézet- és temperamentumkülönbségek, a melyek minden más pártot, még egy egységes világnézetet képviselő pártot is nyomorultan tönkretennének, a német szocializmusnak a mai régime alatt mit sem árthatnak, legyen szabad fejlődését e helyt röviden, deduktív úton megvilágítanom.

* L. *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der soeialdemokratischen Partei Deutschlands zu Lübeck. 1901.* (Berlin. A *Vorwärts* kiadása. 1901. 201. o.

A német szociáldemokrácia, épúgy, mint minden más történeti termék, attól a politikai milieu-tól, a melynek közepette fejlődött, egy csomó benyomást nyert, a mely sajátos bélyeggel látta el. A polgári demokráciának hirtelen megdőlése a 60-as években, tehát épen akkor, a mikor az ifjú szociálista mozgalom Németországban első idejét élte, élesen elválasztotta az ország egész polgári világától. Gazdasági szempontból nehéz megállapítani, hol végződik a bourgeoisie és hol kezdődik a proletariátus, hol van a határ uralkodók és leigáztottak, munkaadók és munkások közt; politikai szempontból azonban a proletariátus pártja és az egész bourgeoisie közt valóságos szakadék tátong. Míg Angliában és Franciaországban a proletariátus és kispolgárság szociálista és szociálistáskodó pártjai közt fokozatos és lassú az átmenet, sőt Itáliában és Spanyolországban is a relatív republikánus pártok hivatalosan képviselt világnézete is mint a szociálista és polgári fölfogás keresztezésének szülötte jelentkezik, addig Németországban átmenet helyett szakadékot látunk. Franciaországban Vaillant, Guesde, Pressensé, Jaurés, Millerand, Clémenceau, Combes, Waldeck-Rousseau eszméi szakadatlan lánczolatot képeznek, balról-jobbra, s benne elmosódnak az átmenetek a forradalmi szocializmustól a bourgeois, liberális kapitalizmusig.

Olaszországban is lehet a szociálista és polgári demokrata érzelmek közt bizonyos összekötő vonalat megvonni, t. i. Filippo Turati (szélső szociálista jobb) és Ettore Sacehi (polgári bal, szociálista eszményekkel) révén. Németországban azonban az eszmeláncz, a mely Rosa Luxemburg-tól Kautsky-, Bebel-, David-hoz vezet, a jobbszárnyra Vollmar-hoz és Bernstein-hez érve hirtelen megszakad, s a Barth, Naumann, Gerlach és Richter polgári balpártjáig nagy politikai űrt látunk. Ezt az űrt egyesek tudományosan iparkodtak ugyan betölteni, mint pl. Alfred Nossig és Franz Oppenheim, ámde politikailag bizony az csak űr maradt.

A szociálista áramlatnak elméleti és gyakorlati éles elválása a polgári balpártoktól még egy következménnyel járt, azzal, hogy a szociálista párt kompakt és zárt párttá tömörült. A mióta 1875-ben, az eisenachi kongresszuson a marxisták és lassalleisták összeolvadtak, a szociáldemokrácia mindig zárt csatasorban vonul föl. Nagy és meglepő győzelmeinek titka nem kis részben ebben a tényben keresendő. Míg Franciaországban, Angliában, Hollandiában a szociálisták számos

töredékre és töredékecskére szakadnak, s erejüket heves testvérharcban s kölcsönösen szétforgácsolják, a német szociáldemokrácia egész erejét a természetes ellenségre fordíthatta.

A szociálista világnak éles elhatároltsága a polgári világtól persze nem egyedüli oka a német szociáldemokrácia zárt egységének. Mint a szociális életben minden, úgy ez is egész sereg történeti tényező összejátszásának hatása alatt keletkezett.

A német kormánynek taktikája a fölmerült belpolitikai kérdésekben, az utolsó 30 évben tulajdonképp a vereségeknek egész láncolatával járt. Már a szellemóriásnak magasztalt Bismarck is nagymértékben értette a művészetet, mint kell a belső politikában ép a szándékolttal ellenkező hatást elérni. A lengyelek elleni harca nagyban erősítette a lengyel nemzeti öntudatot. A *Kulturkampf*, melyet a klerikalizmus megsemmisítésére indított, joggal tekinthető a nagy katolikus centrum-párt megalakulása közvetlen indítékának. S harmadik nagy reálpolitikai életfeladata, a késhegyremenő harc a szociálisták ellen, speciális törvényekkel, kiutasításokkal, felségsértési pörökkel, a sajtó elnyomásával, gyűlések betiltásával, stb. csak azt eredményezte, hogy ellenfele nemcsak külső hatalomban, szavazat-számban, befolyásban, a tömegre gyakorolt vonzerőben, az ethikusoknál való rokonszenven nyert nagyot, hanem azt is, hogy épületének belső alkotmánya is megszilárdult. Régi lélektani igazság, hogy az elnyomottak tömören összesorakoznak és a közös szükség nyomása alatt csirába fojtják netaláni viszályaikat. A jelen esetben még hozzájárult, hogy Lassalle kissé possibilista hívei a cél tudatos és klasszikus szigorúságú marxistákkal való egyesülésük után *elméletileg* nagyon hamar teljesen beleolvadtak ezekbe, a miben persze megint része volt annak, hogy a Bismarck-éra alatt minden szabad gondolat föltétlenül elnyomatott, s ez természetesen elűzte a lassaléisták bogarait.

De még ez a momentum sem meríti ki a német szociáldemokrácia egységének okát. Történelmi tény, hogy néha a politikai elnyomás még a lélektanilag oly kedvező feltételek mellett sem egyesíti az elnyomottakat, hanem éppen megfordítva, a vele összekötött zaklatások és pillanatnyi vereségek miatt az üldözöttek közt vizsályt és szakadást támaszt. Példárá a dán szocializmus, melynek első korszaka L. Pio amerikai útjával oly nyomorúságosan végződött. Minden nagy mozgalom

tartósságához mindenek előtt fegyelem és önfegyelem kell, föl-épülve oly idealizmuson, a mely ugyan nem épít csalóka lég-várákat az ifjúság túlaradó lelkesedésével, hanem a mely nem kíméli az áldozatokat, ezeket azonban csak akkor hozza meg, ha a körülmények és a lelkiismeret parancsolólag követelik, E ritkafajú realizmusnak, mondhatnám a realitás elvi idealizmusának, a mely vegyüléke az éles politikai érzéknek és az elvi emberiségi gondolat iránti rendíthetetlen hűségnek, köszönheti a német szocializmus, hogy erős önfegyelemmel megőrzi egységét s hogy mozgalma az lett, a mi. A német szocializmus létrejött, mert derekasan állott mindkét lábán, de egyidejűleg perczre sem tévesztette szem elől a fölötte domboruló ég nagy perspektíváit.

Ez az egység járult ahhoz is, hogy a szociálista frakció, a melynek már a múlt birodalmi gyűlésen is 57 tagja volt, kifelé mindig megőrizte egységét s mindig tömör egységben szavazott. Ennek az egységnek köszönhető továbbá, hogy a német szociáldemokrata-párt a többi párttal szemben mereven intranzigens, a minek oka persze a vagyonos osztályok régi kasztszellemben és türelmetlenségében is keresendő. Ez kivált a párt választási taktikájában jut kifejezésre. Németország tudtommal az egyedüli ország, a hol a parlamenti választásokra a szociáldemokraták elvből nem kötnek szövetséget más pártokkal. Az a törekvés, hogy mindenütt a szocializmus ideáljainak megfelelő propagandát üzzenek, egyesül a többi pártokkal szemben fennálló áthidalhatatlan osztályellentét érzetével s ezzel ez a párt elérhette a büszke *splendid isolation*-t. A pártnak a múlt választáson is 397 kerület közül 396-ban volt saját jelöltje, a 397ikben csupán azért nem volt jelöltje, mert abban egyetlen szociáldemokrata lelket sem lehetett találni. S a mint ezt Edgar Millhaud kitűnő könyvében* dicsérőleg megemlíti, személyes hiúság senkit sem visz rá, hogy két szociálista jelölt lépjen föl egy helyen.

b) A párt összetétele.

Az a roppant fejlődés, a melyet a német szociáldemokrácia harminczöt év alatt elért, nagy veszélyeket is hozott a pártra s állammá való továbbfejlődésére.

Három millió polgár szavazott a pártra, de nem minden elégségtelen vehető szociálistának. Kétségtelen, hogy csak kissé

* *La démocratie socialiste allemande* 581. oldal.

komoly *akciónál* a három millió összeolvad 300,000-re. A párt ezt tudja s nem nagyon örül neki. Még a szervezett elvtársak közt is van bizonyos kölcsönös bizalmatlanság. Sokat beszélnek arról, hogy a párt elpolgáriasodott. azaz, hogy a vagyonos és művelt osztályokból sokan, mint az úgynevezett *akadémikusok*, átszöktek soraikba s tudva, vagy ösztönszerűleg félrevezetik a munkásokat, az osztályok harmóniájára törekedvén. Ez üres beszéd, mert nem tekintve, hogy az egykori burzsoá a szocializmusban lélektani okokból rendszeren a *radikális* irányt szereti, a német szociáldemokrácia, összetételében oly kifejezetten proletár-párt, hogy benne az akadémikusok nagyon eltűnnek.

Ezt a *birodalmi gyűlési* frakció összetétele is kifejezi. Az 1902-ben megválasztott 81 képviselő közül csak 13 származik a burzsoáziából, de 1 —2 kivétellel annak nem magas rétegeiből s 15 a többé-kevésbé már proletarizált kisburzsoáziából. A többi 53 ember mind egykori bérmunkás volt, t. i. 3 szövőfonóiparos, 8 dohánygyári munkás, 8 nyomdász, 3 szabó, 1 kőműves, 2 üvegyári munkás, 1 lithografus, 1 pék, 1 keztyűs, 1 nyerges, 1 esztergályos, 1 kárpitós, 1 cipész, 10 famunkás, 1 könyvkötő, 2 bányász, 6 fémmunkás, 1 kefekötő és 1 fazekas. Természetes, hogy ezek az autentikus proletárok képviselő korukban nem maradhattak bérmunkások. Nem lehet 2 óraker egy házon kőművesmunkát végeznie annak, a ki 3 óraker a parlamentben beszél. Innen van, hogy állásukra nézve még ezek az autentikus proletár-képviselők sem tartoznak már a proletárokhoz, mert vagy a párt hivatalnokai — pl. szerkesztői és hírlapírói — lettek, vagy a szakszervezetekben kaptak főbb állást. Öten-hatan »pártgazdák« lettek, azaz vendéglőt vettek, a mely speciálisan pártpolitikai czólokra szolgál pl. gyűlésekre. Ismét mások önálló iparosok lettek s maguk mellett már segédek tartanak.

A nagy lapokat persze kivétel nélkül *intellectuel*-ek szerkesztik. A *Neue Zeit*, a párt félhavi tudományos szemléje élen tudvalevőleg akadémikus: Karl Kautsky áll, a második szerkesztő Emanuel Wurm, kémikus. A párt municzipális folyóirata, a *Kommunale Praxis* szerkesztője dr. Albert Südekum, a párt központi napilapjáé egy filozófus: Kurt Eisner, politikai rovatvezetője pedig dr. Kurt Grandnauer. Ugyanígy van ez a vidéki lapokkal is. A híres *Leipziger Volkszeitung* az ismert történetíró: dr. Franz Mehring, s a frankfurti *Voksstimme* dr. Max Quarck,

egykori állami hivatalnok keze alatt van. A kislapokban persze-ismét a proletárelem a túlnyomó.

Túlnyomó a proletár elem az *egyes helyek pártszervezeteiben* is.*

A nagyvárosok is ugyanezt a szociálista milieut mutatják persze nagyobb arányokban.

Feltűnő, hogy sok helyütt a kis üzemek munkásai, ámbár mindig a szociálista jelöltre szavaznak, nem szervezkednek. Ezek rendszeresen a legrosszabbul fizetett s többnyire *tanulatlan* munkások, a kik teljesen eltompultak a nyomortól s képtelenek a szolidaritás érzetére, a mely minden pártorganizáció éltetője. Van azután közöttük sok olyan is, a kinek a város közelében van egy pirinyó valamijük, a mely nyomorúságos életmódjukat ugyan mivel sem javítja, de a mely mint »birtok« büszkeséggel tölti el a »birtokos« lelkét, úgy, hogy ez arra, a ki, mint bérlakó, örökösen csak vándorol, félvállról néz le, bár ez erkölesi, intellektuális és gazdasági patrimoniumban esetleg sokkal tehetősebb, mint ő. Azután, a kis üzemek munkásai kevesen vannak, önmagukra vannak utalva; nincs támaszuk *a tömegben* s a tőke és munka harcaiban ezért könnyen helyettesíthetők. Erősíti a centrifugális hatást az is, hogy ily üzemekben a munkaadó munka után is szigorúbban ellenőrizheti munkásait. Ezen okokból *nem* az *unskilled* (tanulatlan) és rossz bért kapó munkások lépnek be a szociálista pártba, hanem határozott túlnyomósággal a *magánüzemek tanult munkásai*.

A párt hivatalosan inkább egyes munkáskategóriák (pl. a nyomdászok) *mélyébe* hatolt, semmint az összes munkásság *széleibe*. A kőfaragók és kőművesek politikailag teljesen szervezhetetleneknek mutatkoznak. Az állami és városi szolgálatban álló munkásokhoz természetesen nem férhet hozzá a hivatalos párttagitáció. Gondoskodnak erről az állami törvények (hiányos egyesülési s gyülekezési jog az állami üzemek munkásai- és kishivatalnokaira nézve) s ezek porosz-bürokrata lelkiismeretességű végrehajtói. Mégis vannak kivételek. A szabadabb lélekzetű Hessen-Alsfeld városában pl. a közgyűlési tagságra jelölt a szociálista párt egy városi baktert s ez nem vesztette el állását.

* A hesseni Marburgban pl. a szervezet tagja volt: 19 nyomdász, 7 famunkás, 4 czipész, 3 kertész, 2 szabó, 5 bádogos, 3 mázoló, 2 fűtő, 1 kőfaragó, 1 szolga, 1 sörfőző, 6 fémmunkás, tehát 53 proletár. Kívülök volt még a pártban 1 vendéglős, mint pártgazda, 1 egykori bányász és 1 dr. phil. író.

Poroszország hatalmasai persze erre azt mondják, hogy a hesseni hatóságok »a hazátlan bitangok«-kal szemben mindig oly álmosan teljesítik kötelességüket, mint a bakterek a magukét. Marburgban, mint láttuk, a burzsoázia egyetlen példányt szolgáltat a pártnak. Pedig ott van 4 fakultású egyetem 1300 diákkal, gimnázium, reálgimnázium, levéltári iskola, könyvtár stb. Jellemző dolog.

c) Kontroverziák és kilátások.

Az ilyen erősen megalapozott egységes épület nehezen rendíthető meg. Az elméleti viták, a melyek kivált a kölni, boroszlói, hannoveri és lübecki kongresszusokon folytak, mitsém árthattak neki, s a gyakorlati vitakérdés, a mely a drezdai pártgyűlésen merült föl, mihamar semmivé zszugorodott.

A hatalomban való részvétel szociálista szempontból végtelenül nehéz kérdés. Francia- és Olaszországban, tehát a hol a szociálista pártoknak a többé-kevésbé demokrata alapelvek által elősegítve már volt alkalmuk elvhűségüket és államférfiul ügyességüket az uralkodó osztályoktól függő kormány szép szavaival és csalogatásaival szemben kipróbálni, ez a kérdés úgy elméletileg, valamint gyakorlatilag is (Millerand esete) sok vitát idézett elő. Németországban ellenben merő abszurdum. Mert egy munkáspártnak lehetetlenség egy feudális állam hatalmában résztvenni, ha nem akarja magát életre-halálra megadni. Egy kapitalisztikusan kormányzott állam hatalmában való részvétel — természetesen csak azzal a kifejezett céllal, hogy ezen az úton az államnak és funkcióinak a szocializmus eszméjével való lassankénti telítése révén éressék el a hatalom — csupán oly országokban lehetséges, a melyeknek alkotmánya alapot ad az alkotmány nagyméretű megváltoztatására, más szóval, a melyeknek államjoga képes a törvényes úton való továbbfejlődésre. Németországban azonban ez ki van zárva; sokkal teljesebben, mint a többi monarchiákban, a melyekben a korona és egy oligarcha felsőház (szenátus, house of lords) alkotmányszerűleg ellensúlyozzák a népakaratot, s azt mindenkor — de teljesen alkotmányosan — megbéníthatják.

Tisztán elméletileg, tehát teljesen mellőzve a kérdés megoldása apriorisztikus lehetetlenségének rideg valóságát, a dolog következőképen áll. Az orthodox szociálisták, azaz Marx és Engels tanítványai az államot merő osztály-államnak tekintik, a melynek sajátképi rendeltetése, hogy a vagyonosoknak és

uralkodóknak vagyonukat és hatalmukat minden *homo novus*-fölkapaszkodása ellen biztosítsa. Szociálistáknak tényleges közremunkálása egy állam funkcióiban nem jelentene egyebet, mint hogy ők, mint államhivatalnokok, teljesen nozzáalkalmazkodnak a fennálló társadalmi rendhez, mert az olígoi (*a kevesek*) csak akkor fogadják be az eretnekeket, ha őket kezükben tartják. Ezért azután lehetetlen kívánság, a hatalmat a burzsoáziával *megosztani*. Az államhatalomnak *részenkinti* meghódítása ki van zárva. A proletariátus a hatalmat csakis úgy hódíthatja meg, ha politikai organizációja egy szép napon arra képesíti, hogy azt *egészében* és *maga* átvegye. Elméletileg ehhez nincs szükség erőszakra, s nem is jelenti a *jövő államát*, hanem csak a formát, a melynek keretében a szociálista társadalom megvalósulhat. Ebben a formában persze okvetlenül szükséges egy forradalom (*Umsturz*).

Ezzel szemben áll a német szociáldemokráciának egy másik iránya, a mely azt hiszi, hogy a nép nemcsak erkölcsileg és intellektuális utón, hanem *alkotmányosan* is belenőhet a szocializmusba. E theoretikusok, Eduard Bernstein köré csoportosulva, abban a meggyőződésben élnek, hogy az államot fokokint is meg lehet hódítani, s hogy minden talpalatnyi hódítás új tettekre serkent. Szerintük az osztályállamból az osztály nélküli államba való átmenet eképen csaknem önkénytelenül fog végbemenni *politikailag* is, mialatt a szakegyesületi és szövetkezeti mozgalom *gazdaságilag* átvezet a szociálistáknak. Ez u. n. revizionisták célja: a polgári állam hatalmának belülről való kivájtása, aláaknázása. De megfelelnek egyről; hogy t. i. az osztály állam uralmi formája mögött levő osztályrétegek, mihelyest észreveszik tulajdonjogaik illetén kivájtását és aláaknázását, ennek az egész törvényes idillnek egy, fizikai hatalomtól támogatott ellen penetráció (áthatás) eszközével szépszerivel végét vetik.

Ez az elméleti vitakérdés a körül, mily utón hódíthatja meg a hatalmat a szocializmus, a drezdai kongresszuson *gyakorlativá* vált: a *Reichstag* alelnökségének kérdésévé. Szokásjogilag az alelnököt a második legerősebb párt adja. Ennek azonban, ugyancsak szokásjog szerint, kötelessége a császárnál kihallgatásra jelentkezni. A legutóbbi választással a szociáldemokrácia lett a birodalmi gyűlés második legnagyobb csoportja, s valószínű volt, hogy szociálista képviselő ül az elnöki székbe. De itt a nézetek szétváltak; párhuzamosan a

hatalom elnyerésének különböző útjaival. Az, hogy a párt képviselője elfoglalja ezt a semmi hivatalnoki jelleggel nem bíró helyet, magában véve senki sem ellenezte. Ám a II. Vilmoshoz köteles út a párt roppant többsége szemében valóságos *canossai* útnak tűnt föl, a mely nem fér össze a köztársasági alapelvvel, míg az elenyésző kisebbség, élén a szellemes Bernsteinnel ebben ismét új hatalomra, új befolyásra vezető utat látott. A kérdést izgatóvá tette azután személyi része. Nem valami közönséges X. Y. császárról volt szó, hanem ugyanarról a II. Vilmosról, a ki szociálista «alattvalóit» száz alkalommal vissza sem adható módon bántalmazta. A »császárjárás« főellenesei (Bebel, Stadthagen, Antriek, Kautsky, Klara Zetkin stb.) joggal utaltak a kérdés e személyi oldalára. Az a császárjárás csakugyan veszedelmesen hasonlított volna az eb tetterre, a mely hízelegve mászik ura lábához, a ki ép az imént korbácsolta meg! A mi azonban a hordónak fenekét végkép kiverte, az volt, hogy az alelnöki állás magában véve teljesen jelentéktelen. Az alelnök egészen függ az elnöktől és ügyvitelétől, s csak néha-néha bízzák rá, holmi mellékes ügyekben a tárgyalások vezetését, tehát minden reális hatalom nélküli dekoráció-kellék, a kinek alig van egyéb haszna, minthogy figyelmeztetheti a szociálista szónokot, hogy a császár ő felsége nevét nem szabad a vitába vonni. Ennek következtében ez a kérdés tulajdonképen már a párt-kongresszust megelőzőleg ki volt végezve. Ámde a kedélyek izgatottsága, a melyet előidézett, kielégülést keresett, s ezt meg is találta abban, hogy a pártgyűlés óriás többsége, élén az ősz, de még mindig ifjú hevű Bebellel, oly határozatot vitt keresztül, a mely a pártnak régi revoluczionárius és evoluczionárius jellegét a legfeltűnőbben hangsúlyozza és a párton belül mutatkozó revizionista törekvéseket, azaz egy marok betóluló ember taktikázását a liberalizmus felé, a legélesebben rosszalja. Ez azt jelenti, hogy az új feladatok, a melyek a szociáldemokráciára legutóbbi választási győzelme után várnak, a régi, jól kipróbált fegyverekkel oldandók meg.

De ezek a *régi fegyverek*, a melyekre a párt legalább is történelmi sikerei alapján joggal büszke, csakis két föltétel alatt alkalmasok: 1. ha a mai porosz feudális államnak nemcsak dinamikus ereje, hanem taktikai belátása is időtlen-időkipig állandó marad, tehát változatlan nagyság — a mi persze lehetetlen —; 2. ha a német szociáldemokrácia lemond arról,

hogy a jövőt nemcsak kigondolja, hanem meg is valósítja, ki is küzdi — a mely lemondás persze megint lehetetlen.

Világosítsuk meg ezt néhány szóval.

Tagadhatatlan, hogy a német szociáldemokrácia ereje és nagysága fordított viszonyban van a nép ethnikus jellemvonásaival. A német, s mint ilyen a német proletár is természetűtől fogva (a mint ezt történelme és mai alkotmánya is bizonyítja), hagyományosan megkötött ember, a ki, mint már Börne megjegyezte, a diót inkább ezerszer megforgatja, tartalma felől spekulálván, mintsem hogy rögtön szétharapná, s így győződnék meg tartalmáról. Határozatlan; inkább a beszédre hajlik, mint a cselekvésre; nehezen s csakis költségnélküli czélokra lelkesíthető; híjjával van minden forradalmi kovásznak, tehát a politikában született opportunistá. Ha szociáldemokrata: természetűtől fogva született reformistának kellene lennie. Ha ezzel szemben a tények azt mutatják, hogy a német revizionisták pártja nem fejlődik zárt tömeggé, hanem a többség, az u. n. radikális irányhoz szegődik, ez egyszerűen arra vezetendő, hogy a pártot a körülmények, a melyeken belül akcióját végzi, természeti erő szükségyszerűségével kényszerítik, hogy más csapáson haladjon, mint a minőt az ethnikai s látni fogjuk, a taktikai előfeltételek tulajdonkép kijelölnének.

A németiség politikai opportunizmusa kénytelen magán erőszakot tenni, radikális formákat kell öltetnie, mert a feudalizmus nem engedi, hogy igazi természete szabadon fejlődhessek. Egy oly országban, a melyben maga az uralkodó évenként többször leszáll a trónról a politikai piacra, hogy a modern munkásmozgalom ellen folyó általános agitációban résztvegyen — még pedig a szocialista-becsületet sértő módon — oly országban, a hol teljesen ártatlan s a társadalmi rendet korántsem sértő újságcikkekért évenként legalább 500 év fogságot mérnek a pártra, — a hol a párt minden híve kegyelem nélkül társadalmi bojkott alá van vetve, s előlük még az egyetem is el van zárva: az ily országban nincs tere semmiféle valamirevaló méltóságteljes, ideális és ellenzéki pártnak, hogy belső opportunizmusát kiépítse. De a német szociáldemokrácia alapos ismerői, s köztük Arturo Labriola, a nápolyi egyetem társadalmi-, gazdaságtani és szociológiai tanára,* belátták, hogy

**Riforme e rivoluzione sociale*. Milano, 904. ,11. o.

mihelyest a német abszolútizmus csak egyszer is megengedi magának egy, bár csupán *liberálosdit játszó* minisztérium fényűzését, a reformista fertőzés a német szociáldemokrácia legnagyobb részére okvetlenül át fog terjedni, a miniszterializmusról és miniszter képességről nem is beszélve.

A népek jelleme nem örökké változhatatlan s a németek *született revizionizmusa*, mint egyes kezdetek mutatják, a tömegnevelés útján bizonyos mértékig korigálható. Ezt a munkát azonban a szociáldemokrácia eddig csak nagyon tökéletlenül végezte. A parlamentarizmus, a választási rendszer lényegében nem alkalmas egy mozgalom elmélyítésére. A választásokra szabott az agitáció, a sajtó magatartása; sok kérdésre döntő momentum volt a birodalmi gyűlési pártfrakcióra való hatás. Ez káros hatással volt a párt egész belső fejlődésére. Elméletileg a marxizmus az egész vonalon győzött a lassalle-izmuson, de íme, a lassalle izmus most a gyakorlatban kezdett bosszút állani a marxizmuson. A lassalle-ista oportunizmus, a mely olykor a dinasztikus hatalmakra kacsintgatott s a lassalle-ista etatizmus, a mely nem utolsó sorban nyilvánult az általános és egyenlő szavazati jog túlzott értékelésében, sok fontos pártkérdésben kikezdte a marxizmus merev harczi jellegét és hajthatatlan tudományos büszkeségét s iparkodott azt legalább is háttérbe szorítani. A parlamenti frakcióban is történtek elvi kijelentések, a melyek aggasztóan eltértek a teóriától. A párt átlagos híveinek nevelése ekképen szükségszerűleg egyenlőtlen lett. A frakció helyzetére való örökös, merev báméskodás oly tekintet okává lett, a melynek egyoldalúsággá kellett fajulnia s a mely a németiség faji sajátosságait revolúció- és cselekvés-ellenes irányzatában izmosította.

Ámde a szociáldemokráciának »dicsőséges régi taktikája, egészben véve: a *megmaradás* taktikája ma már csak azért sem érvényes, mert a régi feudális államnak liberális irányban tett minden lépésével közelebb jut az elposványosodáshoz, de azért sem, mert a párt mai állásánál okvetlenül veszít a hatásából.

A megmaradásra, kitartásra, a hatalom állományának megőrzésére irányuló taktika talán jogosult volt, a míg a párt kis jelentőségű és hatalmú volt. Ma ellenben több mint 3 milliót, az összbirodalom egy harmadát, gyűjtötte zászlai alá, legalább a napi kérdésekre nézve. Most már a *pozitív* politikára kell gondolnia, oly értelemben, hogy akárcsak lépésről-lépésre, tisztán

a nép értelmi evolúcióját követve, önhatározólag belenyúl az államgép kerekei küllőibe. Eddig Németország belső és külső politikája a birodalom legerősebb pártjának minden hathatós és közvetlen befolyása nélkül ment végbe. Itt volna az ideje, hogy a külföld *észrevegye* a német politikán, hogy ez oly országból ered, a hol a politikailag szervezett proletariátus a legnagyobb párt.

A szociáldemokrácia gyakorlatilag hathatós politikájának azonban mindig hatalmas akadályja van: Németország oligarcha alkotmánya. A fejedelmek s a császár akaratán jogilag megtörik a népnek bármily egyértelmű akaratnyilvánulása. A német parlamentet Bismarck teremtette meg, még pedig tudva és akarva tehetetlennek, képtelennek arra, hogy a nép akaratát autonóm kezdeményezéssel bármily csekély mértékben is végre hajtsa, vagy legalább törvénybe öntse. Világos tehát, hogy a parlament, a mely nyilvános agitatórius hatásával nagyra növelte a német szociáldemokráciát, e pártra nézve csak mint a propaganda megkönnyítője jelentős. Alkalmas eszköz a nép túlnyomó részének, a bémunkásoknak belső világát revolúcionizálni; de lehetetlen vele a külső, környező világot bármily szerény mértékben átalakítani.

A német szociáldemokrácia problémája ebben rejlik: minden erejét koncentrálni egy célra, a népfölség megteremtésére, magában véve ugyan *nem szociálista* cél, mert ez a szuverenitás mindenféle formában nyilvánulhat; magába foglalja a régi, de teljesületlen demokratikus követelményeket, a melyeket a *Declaration des droits de l'homme* a francia forradalomban a emberi jogokról kifejezett. De szükséges történelmi átmeneti pontja minden emberi fejlődésnek; tehát a szociálizmus fejlődésének is. Ezt Marx és Engels többször világosan kifejezte. A népszuverenitás alapelve a népakaratot legfelső törvénynek tekinteni. Ez az evolúcióra való jog permanenssé nyilvánítása. Az »isten kegyelméből való« hatalom és mellékformái ellenben permanenssé nyilvánításai egy elenyésző kisebbség jogának a népakarat, mint felülvizsgáló és ellenőrző tényező örökös kizárására.

* * *

Hogy a régi taktika nem alkalmas a mai, új feladatokra, ezt már sokan érzik a szociáldemokrata-pártban is. Persze új és világos taktika még nem alakult ki. A pártharcok közelebbi évei bizonyosan egy ilyenért való küzdelemnek lesznek szen-

telve. Kézzelfogható, hogy e közben az agitáció is kénytelen lesz mélyebben szántani.

Hogy a német szociálistákat jövő vitáik mily politikai főkövetelmény köré fogják egységesítőleg tömöríteni, vajjon a tisztán képviseleti monarchia avagy köztársaság elve köré, ez természetesen nem kis mértékben függ a régi hatalmak magatartásától, a melyek még ma Németországot kormányozzák.

Michels Róbert

(Marburg.)

SZEMLÉK.

Biológiai rendű képződmény-e a társadalom?

Somló Bódog a H. Sz. utolsó számában „Méray kulturfiziológiáját bírálta. Nem szándékozom polémiát kezdeni könyviro és bírálója között. Az, hogy Méray mit mond, ép oly jelentőség nélkül való, mint az, hogy valaki Méray eszejárásáról miként vélekedik. Ezzel a tudomány előbbre még nem megy.

Engem, részemről csak ez az egy dolog érdekel: a tudomány a szociológiában.

Tudományról pedig mindaddig szociológiában szó sem lehet, *a míg nem tudjuk, hogy egyáltalán mi is a maga fizikai valójában, a társadalom?* E nélkül levegőbe való beszéd minden szociológia. Úgy-e képtelenség bármilyen jelenséget is megérteni, ha nem tudjuk, hogy az „*minek?*” a jelensége? Fogalmunk sem lehet a jelenségek természetéről, fogalmunk sem lehet arról, hogy mi történt, vagy mi történik, vagy mi fog történni, ha nem tudjuk, hogy *mi is az a valami*, a mivel a történés folyik? Addig több-kevesebb intellektussal (néha tudományoskodó szavakkal), szövött *mesék* birodalmában mozog a szociológia.

Ezért alapvető kérdés és ma a legfontosabb kérdése a szociológiának, hogy „*mi?*” a társadalom? *Mi? az a valami*, a miben az a sok minden történik, a mit a társadalom jelenségeiként hallunk emlegetni. Ha Somló előmozdítani akarja a tudományt, ezt segítsen megállapítani. A míg ezt nem tudjuk, tovább is csak mesék vannak, nem pedig tudomány.

Spencer meghatározásaiból eddigelé tudtunk annyit, hogy az a valami, a társadalom, egyes egyéneknek olyan együttes élete, a mely együttes élet *a biológiai éleinek azon sarkalatos tulajdonságával bír*, hogy fejlődik, növekszik, gyarapszik, módosul, egyszerűbb összetételű ősi alakulataiból lesznek az újabb összetettebb alakulatok.

Ez a felfedezés vetett először világosságot arra, hogy „*mi?*” is az a valami, a mivel a társadalmi élet jelenségei történnek. Hogy

aztán ezen felfedezésen túl mi minden helyeset, helytelent írt Spencer, az közömbös. A felfedezése azonban a világból többé ki nem küszöbölhető.

* * *

Spencer idejében cellularis fiziológia még nem volt. Időközben megépülvén a cellularis fiziológia, most Spencer ama meghatározása kiegészíthető a következővel:

Az a valami, a társadalom, *keletkezése szerint* egyes egyéneknek, oly együttes élete:

a) a melyben az egyes eleven egységek oly fizikai relációban vannak egymáshoz, hogy mindegyik a környező természeti médiumból anyagokat vesz fel, a melyeket átalakít és ezen így keletkezett termékeiből állandó anyagcsere-folyamatok keletkeznek;

b) ezen fizikai relációk ugyanazonosak azon biológiai relációkkal, mint a melyek a sejt, a sejtprotoplazmák és a belőlük származott anyagcsere-folyamatok közt vannak.

Somló Bódog, és senki sem tesz a tudománynak azzal szolgálatot, hogy Méray „könyvéről” mond bírálatot. Ez csak afféle irodalmi szokás. Itt más az eset. Szolgálatot csak az tesz, a ki vagy segít verifikálni, vagy megdönti: hogy a társadalom, *keletkezése szerint ilyen képződmény*. Hogy ennek a képződménynek mi *egyéb tulajdonosságai* felől mi tévedéseket mesél Méray, azt egyelőre mind koncepcióm. Elismerem, hogy az egész „könyv” abszurdum. A tudományra nézve csak az a fontos: *olyan keletkezésű képződmény-e a társadalom vagy sem?*

Mert valamiféle képződménynek csak kellett keletkeznie a föld színén, a mikor társadalmi alakulatok kezdtek képződni?

Emberi csinálmány-e ez?

Vagy pedig a sejt, a protoplazmák és anyagcseréjük fizikai, relációit kell-e felismerni, magasabb mozgási potenciákon?

Méray könyve lehet csupa ostobaság. De itt nem az a kérdés. Itt tisztán csak egy fizikai faktum létezése a kérdés. Ráállok, hogy minden következtetésem hamis. De ha én még ötven oly könyvet írok, a melyre kisüthető, hogy paraktikus író írta, az az ötven „könyv” sem változtat azon, hogy történt-e a világon valami vagy sem?

Történt-e hogy keletkezett valami fizikai valóságos képződmény: a társadalom?

Történt-e, hogy úgy keletkezett?

Hogy ez a képződmény aztán, a mely ha így keletkezett, biológiai összefüggésű képződmény: arról már én nem tehetek. Akár akarom, akár nem, akár akarja Somló úr, akár nem, ez elől kitérni nem lehet. Ilyen összefüggés szerint keletkezett. így képződött. Lehet disputába is keveredni, hogy miért képződött így, miért nem másként. Sőt hogy

a logika szabályaival ellenkezik. De ez már mulatság, a kinek tetszik és nem tudomány.

Maradjon az most egészen mellékes dolog, hogy én mi *egyéb* tulajdonságait is kutatom az így keletkezett fizikai képződménynek és semmi kifogásom ellene, hogy azok mind tévedések. De az isten szerelméért tessék már egyszer tudni, hogy *eredete, keletkezése, képződése szerint „mi?”* az isten csudája hát az a társadalom, a miről annyit tudnak okoskodni és a miről oly vígan formálnak mindenféle véleményeket, hogy mit csinált a teremtés benne jól, mit rosszul és mit tudnának önök több bölcseséggel is igazítani?

Mert kérem szeretettel, *ha az a valami, a társadalom: biológiai összefüggésű dolog a képződése szerint s ha így keletkezett, akkor minden, a mi itt történik velünk, egy biológiai képződménynek a biológiai rendű életfolyamata.*

Ha Méray ostobaságokat beszél róla, beszéljenek önök okosabban. Méray csak örül minden korrekciónak. De másról aztán ne beszéljenek, mint biológiai folyamatokról, jelenségekről, törvényszerűségekről!

Ennyi az, a mivel a „tudománynak” tartozunk. Végre talán már a szociológiában sem lehet úgy beszélünk, hogy mivel a biológia még sok mindenre nem ad feleletet, tehát a biológia a mesebeszéd. Persze, ha valakinek a tudománya még ezen innen van, úgy annak a Méray-féle szociológia olyan más világ, hogy abszurdum arról beszélni is. Hogyne volna a Méray szociológiájában még sok tévedés. Hát a biológiában mennyi volt? Tessék korigálni, újabb megvilágosító dolgokat kideríteni.

De önök még ott tartanak, hogy folyton beszélnek társadalmi *életről* és váltig tagadják, hogy az *Élet*. Hát hol a fityfirittybe kezdődik egyszerre az a valami, a mi *ezt a minden ízében biológiai alakulatot* a biológiától elválasztja?

Nem veszik önök észre, mekkora képtelenség van abban a priori is, hogy mikor valami, mint az *emberi társulás fizikai képződménye keletkezik abból, a mi évmilliók során mindig, az Élet fejlődésének, minden fokain, mindig: biológiai élet volt, akkor ez az új képződmény egyszerre más legyen mint biológiai képződmény?*

Méray.

Válasz Méraynak.

„A tudományt a szociológiában” nem lehet elválasztani attól, hogy mit mondanak és miként vélekednek a tudomány emberei. A tudomány emberi fejekben és „könyvekben” van elraktározva. Ezért a tudomány emberének kötelessége saját obszervációin kívül a mások mondásaival, vélekedéseivel, könyveivel foglalkoznia. Ezért nem is felesleges ez az irodalmi szokás, Ezért nem is jelentőség nélkül való, hogy mit mond Méray és nem jelentőség nélkül való az, hogy miként vélekedik erről valaki. A tudomány ugyanis egészen más lesz akkor, ha általában úgy vélekednek, hogy Méraynak mindenben igaza van,

más lesz akkor, ha úgy vélekednek, hogy abszolúte semmiben sincsen igazsága és megint más akkor, ha azt tartjuk, hogy csak az az alapgondolata helyes, hogy a társadalom biológiai rendű, képződmény, egyéb tételei ellenben tévesek.

Ha ugyanis csak a Méray által a fentiekben újabban körülhatárolt alapgondolat helyes, ez a könyv igényeit és jelentőségét mindenesetre jelentékenyen csökkenti, mert ez csak a társadalmi anyagcserefolyamatok kutatásának szükségességét jelenti a szociológiára nézve, de nem jelenti az állatfiziológia törvényeinek alkalmazhatóságát és nem jelenti a könyvben produkált kulturfiziológiai történelem helyességét.

Somló Bódog.

A holnap egyeteme.

Tizenegy év előtt Elisée Reclus a bruxellesi Université Libre igazgató-tanácsához fordult azzal a kérelemmel, engedjék meg neki, hogy egy munkás élet búvárkodásának érett gyümölcsét, *A föld leírását*, sorozatos előadásokban adja át Belgium jövőbeli intelligenciájának. Az Université Libre-t Theodore Verhaegen alapította és pedig mint Edmond Picard egy cikkében megjegyzi,* arról álmodozva, hogy Belgium szellemi avant-garde-jának alapít „szabad” egyetemében főiskolát. A Reclus-eset mindenkit meggyőzhetett a régi „szabad” egyetem alapeszméjének deformációjáról. A tanszabadság, a doktrinair liberálisizmus e vesszőparipája, híven megosztotta a leromlást és elkorcsosulást, mely a polgári szabadelvűség ideológiáját kémiai bontó-erővel váltotta fel elemeire.

Az Université Libre igazgató-tanácsa visszautasította Reclust, mert csak nem tűrhet meg az államraison mindenhatóságát és a konstans világnézetet szolgáló hivatalos egyetem tanári testületében egy férfiút, a ki a Commune hőse volt s a kit utóbb deportációra ítélték? Igaz ugyan, jegyzi meg Picard, egy Darwin, egy Williamson, egy lord Amberley fellépése, a kik kijelentették, hogy egy ily nagyméretű tudós kincse az egész világnak s az egyetemes tudománynak, arra kényszerítette Thierst, hogy az ítélet végrehajtását megakadályozza. Huszonkét évvel utóbb az egyetem tanácsa nem érezte a szolidaritás ez erkölcsi kényszerének erejét.

Kicsinyített képét a belga szellem evolúciójára oly termékeny exkluzivitásnak láttuk hazánkban is pár év előtt. Az új idők lelke csak izmosult tőle nálunk is. De Belgium fővárosában az elkeseredés ereje oly széles vonalakat ért, hogy egy grandiózus alkotásban tudott csak elpihenni.

Kevéssel a Reclus-eset után a progresszív Belgium vezető tudósai Edmond Picard kezdeményezésére megalapították az Université Nouvelle-t. Céljeljokat akként körvonalozza az élükön álló tudós,* hogy az Université Fin de Siècle-lel szembe akarják helyezni az Université Nouveau Siècle-t. Hiszen Bruxellesben csakúgy, mint a fennálló rend egyéb középpontjaiban a felső oktatás csupán megkoronázta az alsóbb tanítás utilitárius, nivelláló, maradi irányzatát, hogy kiformalja „azt a doktrinair fiatalságot, melynek feladata, hogy a spekulációra, kizsákmányolásra

* L'Université Nouvelle. A Société Nouvelle 1894. 113. számában. Bruxelles. Larcier. Az Université Libre alapítási éve 1834, az Université Nouvelle-é 1894.

* Edmond Picard: L'institut des hautes études a l'Université Nouvelle de Bruxelles. Paris, 1897. U. ö. egyebekben az Université Nouvelle hivatalos kiadványait, melyeket Octors titkár úr volt szíves minden más adattal együtt rendelkezésünkre bocsátani.

és pénzre alapított tőkés rendszert fentartsa«. Ezzel szemközt Picardék el akarják vezetni az ifjúságot „a társadalmi kötelességek kevésbé önző felfogásához, oly életben való reménységhez, melynek alapja nem a jólét, nem a jövedelmes foglalkozások, nem az előnyös összeköttetések, nem a hiu és gyermekes kitüntetések, nem egy nagy örökség elkaparítása, hanem a legnemesebb értelemben vett testvériség, mely megveti a túlságnak és hiú sikereknek korlátolt és émelyítő anyagiasságát, nem gondolván egyébire, mint az emberi társadalmak önzetlen és kollektív szervezésére”.

Rágalom és dicséret, gúny és rendületlenség, kicsinylés és hit vették körül a fényes avant-garde-ot, mely az új egyetem szervezéséhez fogott. Kiinduló gondolatuk, hogy a régi egyetemek négy-fakultásos beosztását az idők változása meghaladta. A körülmények s a világnézet gyökeres megváltozásán kívül új, elébb ismeretlen tudományágak keletkeztek (szociológia, elvont biológia, felsőbb matematika, pszichofizika stb.), melyek a régi fakultások kereteiben elnyomorodnak. A régi tudomány újonnan megtalált gyökerei egységes világnézet felé hajlanak s át meg átjárják a fakultásos beosztás ósdi falait.

Az egyetem bérházban kezdette és folytatja működését. Az előadási termeket egyszerű, de művészi ízléssel rendezték be velök érző művészek bevonásával abból kiindulva, hogy az egyetem termeit nem kell szükségképpen pinceszék és börtönök módjára berendezni. Az előadó tanárok csekély kivétellel (e kivételt azok teszik, a kiknek más kérésük nincs) minden díjazás nélkül nem lankadó buzgalommal teljesítik kötelességöket. Az egyetem szellemi vezetését a rektor (jelenleg Guillaume *De Greef*), az egyetem titkársága és a fakultások titkárai végzik. A szorosabb értelemben vett Université Nouvelle a következő fakultásokra oszlik:

1. Institut des Hautes Etudes (Faculté des sciences sociales).

Titkárai De Greef és Van Den Borren.

2. Faculté de Droit. Titkára: Des Cressonnières.

3. Institut géographique. Igazgatója: Elisée Reclus.

4. Fermentations. Igazgatója: Jean Effront.

Az első kettő helyiségei a rektorátus és központi titkársággal együtt az államtól bérből vett házban vannak, a földrajzi s a fermentálási intézetet megfelelő külön helyiségekben helyezték el. Mindez intézetek és fakultások adminisztrálása az egyetemi tanácsból s a hallgatóság képviselőiből alakult vegyes bizottság kezében van. A fakultások kiegészítői 1. az Institut d'histoire naturelle générale des sciences, des arts et des métiers, és 2. az Institut d'hygiène, melyek a körükbe vágó dokumentumok rendszeres gyűjtői, archívumai és feldolgozói, továbbá 3. az Académie libre de Belgique, melyet Edmond Picard az ő nemes életének jubileuma alkalmával tisztelői által összegyűjtött 25,000 frankkal alapított s mely a pozitív világnézet tudományos akadémiája.

Az Université Nouvelle patronátusa alatt, de tőle függetlenül működik az Extension Universitaire, a nép főiskolája. Ki van zárva belőle a politikai és filozófiai propaganda. Belgium-szerte tanügyi bizottságok alakultak, melyek a népszerű főiskolát intézményesen terjesztik. E közlemény keretében, minthogy az egyetemmel organikus kapcsolatban úgy sincs, lehetetlen e pontnál hosszabban időznünk.

* * *

És a nervus rerum gerendarum? Fogja, kérdezni a magyar szociológia sok kis pénzügyminisztere, a kiket minden jóindulatuk mel-

lett örökös budget-rettegések, horror vacui tartanak vissza a szélesebb ívű nekilendüléstől. És ha azt feleljük nekik, hogy Belgiumban volt és van pénz elegendő tizenegy év óta egy világraszóló egyetem fentartására s a népszerű tanfolyamok segélyezésére, erre a kisméretű finanszírozások feltétlenül vállalt vonnak és azt válaszolják: „Hja Belgium, a milliárdos Belgium mellett a mi szegénységünk!” Csakhogy a kik így filozofálnak, ne feledjék, hogy a szegény emberek Belgiumban is szegények s hogy a bruxellesi katedrákon sem tanítanak milliomosok, hanem nagyrészt igen szerény jövedelmű tudósok, a *holnap egyetemének* tudósai, a kik természetesen az igazságot és a megismerést magasabbra értékelik avas frázisokkal spékelt henczegő dadogásoknál és az árral úszás révén szerzett pozíciónál. A bruxellesi tanárok páratlan önzetlensége tette lehetővé, hogy az egyetem budgetjét aránylag minimálisra redukálják. Az egyetem, mely szelleménél fogva a hallgatók elitejét gyűjti egybe s ezek között csak elenyésző részben a privilegiált osztályok agyonnevelt ifjait, nem lehet oly népes és oly nagyjövedelmű ma még, mint a régi szabású egyetemek. Mindazáltal a tanárok önzetlensége lehetővé tette a tan- és vizsgadíj mérsékelt megállapítását. Az egész évi beiratási díj 150 frcs, a vizsga díja 100 frcs. a szegénysorsúak nem fizetnek díjat. Az egyetem alapvető kiadásait szociálista községtanácsosok kezdeményezésére Bruxelles munkáskülvárosainak municipiumai (Saint-Gilles, Ixelles, Molembeck, Saint-Jean) és nagyszámú áldozatkész adakozó fedezték és fedezik ma is.

Az Université Nouvelle hadat üzen a régi methodológiának és a pozitív pedagógia szikla-fundamentumára épít. Ezzel magára zúdította a vaskalaposág anathémáit. Ama kérdésre, milyen viszonyban van az új bruxellesi egyetem a régivel, De Greef azt felelte: *semmilyen* viszonyban, a mi rendeltetésünk más mint az övék. Világos, hogy itt a módszertaninál mélyebbre nyúló különbségek is vannak, azaz, hogy a methodológiai elszakadás csak érzékelhető, első pillanatra észrevehető eredménye a rejtett rétegekben végbemenő vulkanikus változásoknak. Több utunk van, hogy e változások nyomára reáakadjunk a holnap egyetemének struktúrájában. Követhetjük az egyetem professzorait a *közélet* mezejére s az ő iskolázott egységes gondolatjárásuk lehetővé teszi, hogy a különmemű tereumon is megrajzolhatjuk tudományos hitvallásuk képét. Herczegh Mihály egyetemi tanár úr függetlenségi képviselőjelölt voltából a legjobb igyekezet mellett sem tudunk bölcselmi meggyőződéseire következtetni. Nála s a hozzá hasonlónál a politika nem a rendszeres gondolatjárás szerves része, hanem egy ettől független, ösztönös mikrokozmos. Nála s a hozzá hasonlónál van értelme, ha azt mondják: „tartsuk távol a politikát a tudománytól”, mert hisz ezzel helyesen azt akarják mondani: „tartsuk távol az ösztönöket a meggondolásoktól”. Ő s a hozzá hasonlóknak, mint politikusoknak, nem is egy rendszeres gondolatvilág, hanem a tömeg-lélek atomjai. Másként áll a dolog, ha azt halljuk, hogy a bruxellesi új egyetem tanárai kivétel nélkül szociálisták vagy radikálisok. Ez már jelent valamit. Itt a fundamentum levezetésére kapunk adatot. Ha ott látjuk soraikban nemcsak Belgium, de egész Európa szociálista és radikális tanárait, ez annak bizonyossága, hogy az új egyetem új világrenddel van egybenöve, melynek legelső összefüggő, tagolt kifejezése. S hogy mennyire áll ez a kapcsolat, még jobban kiviláglik, csak az I. fakultás (Institut des Hautes Etudes) 1904/905-iki programjára vessünk egy pillantást. A fakultás első szekciója a magasabb matematikát, a

második a fizikát és kémiát, a harmadik a biológiát és pszichológiát, a negyedik a társadalomtudományokat műveli. E negyedik közelebből érdekel bennünket. Vessünk rá egy futó pillantást. A szekció a következő alszekciókra oszlik: 1. Gazdaságtan. 2. Genetika. 3. Művészet és művészettörténelem. 4. Kollektív lélektan. 5. Ethika. 6. Jog, a társadalomtudománnyal való összefüggésében (össze nem tévesztendő a jogi fakultással). 7. Politika. 8. Szociológia. Ez alszekciókon kívül különböző társadalmi kérdéseket meghívott tudósok conférenceokban adnak elő.

A gazdaságtan előadott tárgyai közül kiemeljük a társadalmi gazdaságtan általános és különös részét (előadók: De Greef rektor, Vandervele szocialista képviselő, La Fontaine szenátor, Issaleff a szeptérvári egyetem tanára, Picard képviselő), a gazdasági rend fejlődésán (Maxime Kowalewsky), a pénzügytant (De Greef), Európa nemzeti és gazdasági expanzióját (Léon Hennebicq). A genetika ez évben a családdal és annak jogtörténetével foglalkozik (La Fontaine, Lemaire, Hirsch). A művészet szekcióján többek közt előadják a következő tárgyakat: Permanenciák a művészet fejlődésében (Picard szenátor), a görög, latin, francia, angol, német, skandináv, olasz irodalmak története (Collette, Collette, — Demblon, Huysmans, Spaak, — Eekhoud, — Mayer, — Aares, — Paul Ghio), az irodalmi kozmopolitizmus (Jules Coucke), iparművészetek és ornamentika (Van de Velde), a festőművészet, szobrászat, építészet, zene története (Destrée képviselő, Van den Borren stb.). A kollektív lélektannak s ezt mint igen jellemző körülményt, különösen kiemeljük: *tíz* előadója van. Ez alszekció teljes programja ez évre a következő:

Kollektív lélektan: Scipio Sighele (Róma).

Pszichiátria: Georges *Delbastée* (belga képviselő).

Törvényszéki pszichopathológia: N. *Bajénoff* (a szeptérvári egyetem volt tanára).

Büntető pszichológia: Scipio *Sighele* (Róma).

A szegény néposztályok anthropológiája és szociológiája: A. *Niceforo* (a lausannei egyet. m. tanára).

A filozófia története: Charles *Gheude* (bruxellesi ügyvéd).

A történelmi materializmus és a vallás kérdése: E. *Vandervele* (Bruxelles).

A XVIII. század filozófiája: L. De Brouckere (Bruxelles).

A filozófia története korunkban: Wladislaw *Koslowsky* (Genf).

A keresztény dogma kritikai méltatása: Marcel *Hébert* (Bruxelles).

Ethikát adnak elő „az erkölcs bölcselete” címen hárman, köztük E. *de Roberty* (Paris). A jogot a társadalomtudománnyal való összefüggésben tárgyalja számos *cours*, köztük a francia jog belső története (a család, a tulajdon, a szerződés, a párbaj stb. történetét) (Picard, Spaak stb.), összehasonlító törvénytan (Des Cressonnières, La Fontaine), a büntetlenség evolúciója (Picard), büntető szociológia (Enrico Ferri, olasz képviselő, A. Hámon, Niceforo), munkás törvényhozás (Hirsch), a Kode civil revíziója (Tarbouriech párisi tanár), a helyi önkormányzat Angliában. (Coucke). A politikai alszekció teljes programja a következő:

Az antik kor története.

a) Görögország története: Charles *Gheude* (Bruxelles).

b) A görög világ romjai: Léon *Hennebicq* (Bruxelles).

c) Róma politikai intézményei: Canaille *Huysmans* (bruxellesi középiskolai tanár).

Belgium története: Léon *Meysmans* (belga képviselő).

Az egyetemes béke: N. *Tarbouriech* (Paris).

A francia gyarmatok gazdasági és társadalmi kormányzata:
Albert *Métin* (párisi egyet. tanár).

Az angol gyarmatosítás története: Albert *Métin*.

A politikai pártok doktrínája: Paul *Ghio* (Paris).

Egyptológia: *Hagemans* (Bruxelles).

A politikai intézmények története

a) Oroszországban M. *Kowálewsky* (a moszkvai

b) az amerikai Egyesült-Államokban egyetem v. tanára).

Felesleges, úgy hisszük, rámutatnunk arra, hogy a mit itt adnak

elő *politika* néven, nem holt formák unalmas fényképe, hanem az eleven fejlődés rendszeres megértése. A cél szempontjából az államok élete rajzának bekapcsolása azok öntudatába, a kik mint egy új világrend szellemi előfutárjai, a társadalmi kristályosodások relativitásáról így experimentálisán győződnek meg.

A szociológia alosztály nevezetesebb coursjai az 1904/5. évben többek közt a következők:

Elemi szociológia, általános szociológia (De Greef, Enrico Ferri), történeti és methodológiai bevezetés a szociológiába (L. Picard belga képviselő), különös szociológia a) társadalmi funkciók és szervek, b) társadalmi statika és dinamika (De Greef), társadalmi higiene (A. Bonnmariage, P. De Nobelé, A. Michaux, bruxellesi orvosok, P. Coremans, bruxellesi állatorvos), a cosmicus milieu befolyása az egyénre és az ethnikai és társadalmi groupe-okra (A. Bonnmariage), marxista szociológia (Báró Kellés-Krauz bécsi szociológus), földrajz az időben és a térben (Élisée Reclus), összehasonlító higiene: az ember és a klíma (Georges Treilles, belga egészségügyi főfelügyelő), a lakás és a műhely higiénije (W. Defontaine, bruxellesi építész), pedologia: a gyermeknevelés új tudományos bázisai (M. Schuyten), a XIX. század államszocializmusa (G. Mayer), pozitív módszertan (F. Enriquez, a bolognai egyetem tanára), a szocializmus bölcséleti bázisai (Koslowsky), integrális társadalomtudomány (V. Lafosse, London), juridicus szociológia, genetikus szociológia (F. Cosentini).

Ezekon kívül conferenceokat tartanak mathematicai és mechanicai témákról Bertrand bányászakadémiai tanár, a munkás- és a szociálista-jog genesiséről A. Mater és R. Briquet, a nő evolúciójáról Souley-Darque asszony, a vasutak államosításáról E. Milhaud svájci tanár, a XIX. század orosz regényírói lélektanáról Ossip Lourié, a szociológia egyes fejezeteiről Achille Loria stb. stb.

Nyilvánvaló az itt felsorolt nevek közül egyebek közt az egyetem hangsúlyozottan nemzetközi jellege. Hallgatósága képén is nyoma van e jellegnek, a belgákon kívül főleg oroszok és francziák teszik az egyetem nem nagy számú, de szorgalmas és fáradhatatlan diákságát. Az előadások lehető legváltozatosabban, inspiráló törekvéssel vannak csoportosítva, de teljes tanszabadság mellett mégis megóvjá a hallgatókat a más egyetemeken (pl. Budapesten) uralkodó chaostól és gyökeres ellentmondásoktól az *egységes pozitívista és agnosztikus bázis*, melyen az új egyetem tanárainak rendszerei felépülnek. Az idegen tanárok, kik jelentékeny kontingensét teszik főként a társadalomtudományi karnak,* egy bizonyos perióduson át kiszakítják magukat kenyérkeresetök helyszínéről és Bruxellesbe jönnek, hogy egy-két héten vagy hónapon át megismeressék rendszerüket. Elsée Reclus, ki bátyjával együtt 1893-ban Bruxellesbe jött lakni, egyetemi előadásaiban teremtette meg Egyetemes össze-

* 87-ből 27 külföldi.

hasonlító mithológiáját, Élisée Reclus Egyetemes földrajzának e nem kevésbé grandiózus pendantját. Ferri és Loria előadásai egy-egy új szociológiai alkotásuk premiéréjét jelentik.* Mondanunk se kell, hogy a katedrák betöltéséhez nem diploma és nem protekció az út, hanem a szellemi alkotások immanens értéke, melyek a szóban forgó tudós előadásait tanulságosoknak és becseseknek Ígérük az új egyetem hallgatói számára. Hogy az előadások mennyire át meg át vannak hatva az új idők levegőjétől, arra csak egy példát akarunk felhozni. *Picard* szenátor a *párbaj*-ról hirdet előadást. Előadásának vázlata: 1. magánosok harca, 2. perdöntő párbaj, 3. becsületbeni párbaj, 4. egyik nemzet párbaja a másikkal. Ime mily finom felbontása a fogalomnak már e vázlatban is, mily merész összefoglalása az előítéletben és fogalomzavarban heterogénnek tetsző homogén formáknak!

Ez a mély gondolat-analízis megrettentette a klerikális-kapitalista államhatalmat. Mindig bajt csináltak azok a semmirekellő egyetemek, valahányszor elkezdtek gondolkodni! Stumm báró, szegény, még az anyamasszony Katheder-szociálistákat is a pokol fenekére kívánta. De vannak keserűbb emlékek is; az újkort meg-megrázó nagy forradalmak mindig akkor kezdtek komolyakká válni, ha a tudomány kezdett velők törődni. Wittenbergától kezdve épen a szerencsétlen Oroszországból száműzött professzorokig, a kik most összegyűlnek sorra-rendre az Université Nouvelle-n, a reakció hányajótörésének emléke fűződik egy csomó rosszul fizetett, szürke tudós katedrájához!

Belgiumban mindazáltal mégsem lehet ma már az inkvizíció eszközeivel dolgozni. A hatalmasan fejlett kapitalizmussal együtt nőtt meg árnyéka is: a szervezett, öntudatos ipari munkásosztály, melynek léteérdeke a *dolgok szabad és teljes megismerése*. Egyebet nem is tehetett a klerikális kormány, minthogy a gyakorlati vizsgákat illetőleg az université Nouvelle-tól megtagadta a saját vizsgálóbizottság jogát, központi állami jury elé utasítván az új egyetem diplomakereső hallgatóit, kikkel az Université Nouvelle az állami jury előtt sem vallott soha szégyent. Ártani nem ártott a jury formájába bújt reakció az új egyetem fejlődésének. Inkább használt. Megtartotta a tiszta, magamagáért élő, alakiságokon keresztülgázoló szabad tudománynak.

Megy a maga útján szegényen és hierarchikus exkommunikált-ságban. De megnyugtathatja számvetését, hogy Európa nagy egyetemei nemcsak hogy készséggel beszámítják az egyetemen hallgatott éveket, hanem a maguk régi bázisáról azzal a tisztelettel és csodálattal néznek az új egyetem küzdelmeire, a mely megilleti a soha nem csüggedő, soha nem hátráló, izoláltságban és nélkülözésben is hősileg helytálló ellenfelet.

Tizenegy év múlt el az egyetem megnyitása óta. Azóta három generációt bocsátott ki az új egyetem szellemi patronátusa alól, hogy Európa különböző részeiben eszmei konzuljai legyenek a mindenfelől üldözött kriticzizmusnak és pozitivitásnak és hogy széles e világról segítsenek kiirtani a dogmák és az alakiság egyeduralmát. A meghaladott formák kiküszöbölésében s az egyéniség elasztikus szabad-

* A kik megszokták legtöbb főiskolánk scholastikus sivárságát, bizonyára csodálkoznak, hogy a sokféle és változatos anyag hallgatót talál s hogy a hallgatók nem érznek túlterhelést, bárha legtöbbjük — a nők is — 7—9 órát hallgatnak naponta. De ne feledjük, hogy a tárgyak kizárólag szabadon adatnak elő s hogy a hallgatóság nem szolgabíró-jelöltekből és leendő kliens-vadászokból áll, a kiknek egyetemi éveit az orfeum, a politikai gyerektételek és a megismételt vizsgák töltik ki.

ban gyökeredzik az új egyetem ereje. Nem ünnepnap az ő falai közt a szabadság, hanem mindennapi kenyér. *Oportet haereses esse*, idézi De Greef rektor egyik megnyitó beszédében a régi keresztény bölcsét. *Szeretem az eretnekeket — teszi hozzá — én magam is és mi mindannyian eretnekek vagyunk.*

Ez az eretnekség a pozitivitás nyelvére lefordítva annyit tesz, hogy a magasrendű intelligencia a tárgyilagossá bújázkodás eredményeit akkor is elfogadja, ha egyéni ösztönét sértik is. Ez az eretnekség a holnap egyetemétől távol fogja tartani a holnap vaskalaposságát.

* * *

Ósi universitások archívumai sárguló pergamenleveleken egy-egy latinus átgyúrásban is ismerős nevet rejtegetnek a magyar kutató számára, a századok folyamán külföldi egyetemen megfordult magyarországi ifjak nevét. S ha figyelünk az elmosódott évszámokra, az ódon pergamenek megtanítanak arra, hogy mindig a szellemi élet egy-egy forradalma szólította ki nemzetünk tudományszomjas gyermekeit, hogy az egyetemes gondolat-revolúciónak ők is részesei, megértői, utóbb átültetői legyenek. Ezen az úton termékenyítette meg legrendszeresebben a magyar szellemet a renaissance, a reformáció, a francia forradalom. Olasz, német, francia és svájci egyetemek *régi* emlékei tesznek erről tanúságot. *Régi* emlékei. Mert a magáért való tudomány értékelésében ma hátrább vagyunk, mint a renaissance, a reformáció s a nagy forradalom éveiben. Lelkünk is elszakadt a napnyugat haladó áramlatától s a rendszeres gondolkodás hajdani varázsa elhanyagolt. Vezetnek a meggondolások kontárjai és a kínai fal művészei. Nincs értéke, megélhetése, sikere a czikornyátlan pozitívitásnak.

A bruxellesi Université Nouvelle hallgatóságában nincs magyar ifjú.

Ifj. Leopold Lajos.

A történelmi materializmus metafizikája.

Dr. Albert Pensias: Die Metaphysik der materialistischen Geschichtsauffassung. Eine kritische Studie. Wien, 1905. C. W. Stern. 57 oldal 8«. „I K 50 f.

Az ismeretlen nevű szerző e művecskéjével azon könyvek számát szaporítja, melyek a Marx-Engels-féle úgynevezett „materialista történelmi felfogás” tévességét igyekeznek kimutatni. Szerző elismeri Marx azon tételének helyességét, hogy az emberiség története osztályharcok története s ennek megállapítását Marxnak nagy érdemül tudja be; ámde Pensias szerint teljesen téves a Marx-féle elméletnek a gazdasági okozatokról szóló része; szerinte kapcsolat a termelési viszonyok s az uralkodó osztályok erőviszonyai között alig van. Ezen állítás bizonyítása Pensiasnak nem okoz túlságos fáradságot; néha beéri egyik-másik szerinte alapvető igazság egyszerű állításával, az olvasó kötelessége azt elhinni, bizonyítás nincsen; másutt félreérti, félremagyarázza Marxot vagy Engelst vagy pedig olyasmit is hoz fel ellenérvül, mit ők maguk is állítanak. Legérdekesebb fejtegetéseiben mindenesetre az, hogy a materialista történelmi elméletnek leczáfolása mellett elismeri annak fontosságát, mint a proletárosztály egyik metafizikai fegyverét; Pensias szerint épen olyan „osztályelmélet”, mint akármelyik korábbi bölcséleti vagy közgazdasági elmélet, melynek hivatása az eddig uralkodó társadalmi osztály uralmát helyesnek, igazságosnak s természetesen feltüntetni. Szerző egyébként a darwinizmus elvét a legalkalmasabbnak fenmara-

dásáról az állam s egyéb társadalmi szervezetek történetében is látja érvényesülni s a küzdelmet a létért szerinte, úgy látszik, a társadalom állandó fejlődése nincsen hivatva kiküszöbölni az emberiség életéből. Pensias nézeteinek részletesebb ismertetése s azoknak czáfolása e folyóirat hasábjain több tért venne igénybe, mint a mennyit könyvecskéje fontosságánál fogva megérdemel; a felvetett szempontokat (metafizikai fegyverek stb.) azonban, melyeket a *Huszdik Század-han* eddig kevésbbé tárgyaltak, ajánljuk arra hivatott szociológusaink figyelmébe. l. r.

Krónika.

A nemzeti becsület ügyei.

Az ország munkát, megélhetést, boldogulást keresne és lefülelték, hogy nemzetiszínű bokréta kell a magyarnak, kurjantsa, hogy eb' a nímét és részegegdjék meg a hazafias frázisoktól, s felejtse el bújátságját és éljen a haza. De egy árva vas ára hasznos dolgot, a mi a boldogulásában segítené, nem tesznek neki. Egy árva vas arányi hasznot nem. Mi a koalíció? Összefogtak, hogy mások a piacra be ne kerüljenek, mint az ő szövetkezetük. És bolondítják a népet, hogy csak óvakodjanak amazoktól, mert azok olyan vásárosokká tartanak, a kik kifosztják a magyart. Jó, igaz, hogy a magyar megrövidül az osztrákkal való vásárban. De becsületes józan ember akkor azon van, hogy dolgozzunk mi magunk, dolgozhassunk, csináljunk vásárra való holmit, hisz talán az volna a gazdasági politika, hogy ipart teremtsünk. Mert azzal, hogy kicurjongatjuk, el akarjuk zárni az osztrákot, még semmi sem történt, csak baj, a mint minden némileg látó politikus épen hogy ettől is tart s csak azért nem mer az „önállóságba” belemenni. De hol van az a párt, a mely valamit *cselekedni* akarna, hogy ipar keletkezzék. Kurjongatásból, ökölmotogatásból és sorompó lezárásból ugyan nem lesz ipar.

Mekkora csalafintaság lakozik egy egyszerű kommunikében, a melyet a lapok a legártatlanabb arczczal leközöltek — persze, hol az a híres szabadsajtó, a mely olyan szépen hangzik frázisnak, valósággal pedig a pénzintézetektől függ! — ártatlan arczczal közölték, hogy a pénzintéző hatalmasságok összeültek és tanácskoztak azon, miképen pang az ország gazdasága. Azt hinné az ember, no most megvilágítjuk, hogy hol a baj. És halljuk a minden lapban világgá kürtölt szentenciát eképen:

A baj ott van, hogy válságban lévén a kormány, szünetelnek az állami megbízások, az állatni rendelkezések és nincs munka az országban s így pang az ország gazdasága.

Ennél nagyobb frivolitás százezer példányokban kinyomtatva még nem jelent meg. Hazai pénzintézetek fejei oly nyilván még nem ismerték be, hogy ők csak uzsorára vannak berendezkedve. Hogy ő nekik semmi közük ahhoz, hogy munka létesüljön az országban, ez nem az ő dolguk, csak az, hogy kamatot — a minap már fejtegettem: 19% átlagos kamatozást — biztosítsanak maguknak. És míg hangosan merik azt mondani, hogy az a baj, hogy az *állam* nem ad munkát. Azaz adjon, különben ők honnan szedjék a 19% uzsorát? Egy hang, de egy gyöngé hang nem mozdul, hogy hiszen az istenért, ha valakiknek feladata munkát teremteni, úgy az az elhelyezést kereső pénzeké. Ha van egy szikra polgári és nem uzsorás becsület a pénzintézetekben, úgy lehetetlen, hogy kimondanának olyat, hogy adjon az állam munkát, mert ők csak a kamatjukat akarják látni. Ezért óhajtják ők, hogy vége

legyen a válságnak. Hogy ki nem lehet az ilyen hazafiakat verni az országból. De nem lehet, mert ők a hazafiak, ők tartják pénzzel a sok újságot és tartogatják igazgatóságukban a sok politikust, nehogy eszökbe jusson, hogy minden civilizált államban ma már becsukják az embereket, ha olyan bankokat alapítanak, a mely takarékpénztári uzsorával foglalkozik, a mi pedig Magyarországon úgyszólván a kizárólagos foglalkozásuk s a mivel 19%, uzsorát nyúznak az országon.

Nemrég emelte tőkéjét egyik legnagyobb pénzintézetünk, bő állami kedvezések közepette, világgá kürtölvén, hogy ez hazafias kötelessége, különös tekintettel a nemzetiségi pénzintézetekre, a melyek nagyon elhatalmasodtak. A tőkeemelés megtörtént s első dolga a hazafias banknak az volt, hogy csinált pénzkölcsönző takarékat — Debreczenben !

És ezek miatt a honfiak miatt kerül az ország abba a nyomorúságba, hogy ilyen válságos időszakban, mint a mostani, az osztrák pénzintézetek okozhatják nekünk a legnagyobb veszedelmet, a mivel fenyegetődznek is és a mit ha beváltanának, nagyobb a veszedelem, mintha magát Galgóczyt küldenek reánk, s fenyegetés, hogy kivonják a tőkéjüket Magyarországból.

A mi nem jelent kevesebbet, minthogy ez az osztrák tőke tartja, fenn Magyarország meglévő iparát *túlnyomó* részben, mert a hazai, pénzintézetek pénzei *túlnyomó* részben uzsorában vannak elhelyezve. Azaz, ha elhordanák a magyar pénzintézetek tőkéit, akkor azt hordanák el, a mivel Magyarországon úgyszólván csak uzsoráskodnak, de ha az osztrák pénzt hordanák el úgy *túlnyomóan* azt, a mely a magyar produktív munkába van befektetve. Ki hát a jobb hazafi? Az osztrák vagy a magyar?

Ilyen körülmények között aztán érthető, ha egy hazai legelső pénzintézet feje kardoskodik hazafiasán a mellett — és kórusban vele tartanak a többiek — hogy maradjon minden a régiben, különben nem volna Magyarországon munka, a melyen ők vígan uzsoráskodhatnak.

Ezen realitások fölött folyik a nagyhangú nemzeti politikai szélhámósodás. Mindössze mint valami kokett szüzi trubadúrdal hallatszott ki Wekerle hűsvéti czikke, hogy bár ő is hazafi, de úgy véli, hogy a gazdasági különválás Ausztriától még egyáltalán nem gazdasági önállóság s hogy ahhoz, hogy gazdasági önállóságunk legyen elébb ezt kell megcsinálni, azután a különválást. Mennyi idő óta az első józan hang a hivatásos politikában. És mondja olyan ember, a ki a legfényesebb takarékgazgatói állást elutasította s azóta sincs benne egyik bankban sem. Ebből még baj is lehet! Mert ha valaki Magyarországot gazdasági életén akar lendíteni, csakugyan lehetetlen, hogy ne a gazdaság parazitáit lássa meg, a takarékokat, ha csak ő is nem ludas.

Egyébként pedig a politika súlypontja még mindig a függetlenségi párton van. A mely becsületkérdést csinál eddig vallott programjából.

Az eset súlyos, mert hiszen a siker érzete dagasztja a kebleket, a sikeré, a mely és nemcsak Keglevich István szerint, mindent igazol régi óhajokat, reményeket, eszményeket. Magányos öreg bácsik és nénikék, ha megütötték az osztály sorsjáték nagy nyereményét, szépen félrevonulhatnak s elfeledhetik, kinek s mi mindent mondtak arra a dátumra, hogy így lesz, úgy lesz, majd ha megütik a főnyereményt. Itt azonban egy ország tartotta nyilván, hogy mi minden tábláztatott be a függetlenségi politika nagy sorsjegyére s most becsületbeli kötelesség lett mindazt beváltani.

A múltak illúziója volt, hogy a függetlenségi párt örökké az a kisebbség marad, a mely a nemzet legfőbb óhajtasait, szíve remény-

seégeit s legszebb politikai eszményeit mind hirdetheti s a volt a nemzeti ideális céloknek zászlóvivője, dárdavetője a nemzeti eszméknek és hőse a politikai érzelmeknek. Céloknek, eszményeknek, érzelmeknek politikai formát ő adott s ez volt a nagy missziója s nélküle a hatalmon levő politika megcsontosodott volna. Ez a missziója azonban oly nagy kötelezettségeket rótt rá, a melyek miatt ma — fizetésképtelen.

Ma már fel kell ismerni, hogy illúzió, hogy a függetlenségi párt beválthassa kötelezettségeit. Ha minden érző kebelnek a rokon érzelme a függetlenségi párt felé hajlanék is, a fizetésképtelenségen ez nem segít. Nemes törekvés, ha mindent megpróbálnak, hogy ott a hol a „teher” lapot írják, engedjenek, de a felől az illúziók örökké nem tarthatnak. Bármennyire a szívek magzatja a hős, megélni azonban mindenekelőtt a családnak, az országnak kell, a melyért ő is küzdött. Drámában a hőssel inkább vesznek a jók is. Itt azonban politika folyik. A függetlenségi pártnak, ha becsületbeni kötelessége is önmaga iránt, hogy beváltsa kötelezettségeit, de becsületbeni kötelessége az ország iránt meg az, hogy magával ne rántsza az országot.

Becsület dolgában bajos 50 százalékra kiegyezni. Azt a tévedést pedig, hogy eszményi aspirációinak megvalósítása kötelezettségével annak terheivel jutott többségre a függetlenségi párt, máskép megkorrigálni, azaz politikai taktikákkal, mesterkedésekkel nem lehet. Becsülettel itt csak nagy elhatározásból cselekedni lehet.

És pedig azt, hogy a mi az országra nézve a függetlenségi párt politikai missziójában becses volt megmenteni, a vagyont pedig, az ország vagyonát olyan kezekbe helyezni, a honnan a legüdvösebb egyezkedés várható.

Az országra nézve a függetlenségi pártnak az értéke az volt, hogy ő volt az ő küzdő törekvéseinek a kifejezője. De abban a pillanatban megszűnt a függetlenségi pártnak ezen szerepe, a melyben kormányképes lett s a melyben a megvalósítások „platform” -jára jutott. Mert tegyük fel a legjobb esetet, hogy t. i. kormányt alakít: úgy-e az ország minden további újabb küzdő törekvéseinek kifejezése ismét valamely más, új radikális párt hivatása. Hogy nem alakíthatott kormányt, ez azon insolvencia, a mely elől kitérni nem lehet. Erre felé csak a végleges csődje van egy olyan pártnak, a minőre pedig, egy vagy más elnevezés alatt, de szüksége van az országnak, mint a nemzet küzdő törekvéseinek állandó politikai rugójára. Eddig a függetlenségi párt volt az, de ez a rugó kifeszült egészen, a meddig egyáltalán feszíthetett. Ezzel az erejével — a mely ma a visszaesés ellen a legfőbb politikai ereje az országnak — ha nyilvánvaló lett, hogy a kormányra jutása becsülettel lehetetlen, úgy becsületbeni kötelessége az ország iránt az, hogy a maximumot a mit elért, gondjára bízván egy kormányképes pártnak: helyet adjon egy új radikális párt alakulásának, a mely folytathassa a függetlenségi pártnak eddig teljesített azon misszióját, hogy a nemzet eleven küzdő törekvéseinek rugója az országba állandóan feszüljön az ellenkező nyomások és a quietizmus ellen.

Lehetséges-e, hogy a függetlenségi párt beváltsa becsülettel, a mivel az országnak eddig vallott programja alapján tartozik? Ez az eldönthető világos kérdés. Igen-e, vagy nem? De becsülettel és 50 százalékra.

Vissza nem mehet többé a függetlenségi párt, hogy azon kezdje újra, hogy ő legyen, a ki bízassa az országot: majd így lesz, majd úgy lesz, csak tarts velem. A mi eddig nemes illúzió volt, az most már tudatos félrevezetés lenne.

A mint a függetlenségi párt tisztába jő azzal, hogy becsülettel be nem válthatja a mivel az országnak eddig vallott programja

alapján tartozik, akkor becsületbeli kötelességeül marad az ország iránt az utolsó lehetőségig az, hogy lehetővé tegye egy új, más radikális párt kialakulását.

Ha a függetlenségi párt nem lehet becsülettel kormányképes, úgy az egyedüli missziója még az, hogy a választási reformot még meghozza és a választások új rendje során új radikális pártnak nyissa meg a sorompókat.

A mi elől kitérni nem lehet, az a választási reform. Az egyedüli dolog, a mi fordulatot hozhat, új parlamenti rend.

Két fölolvadás a nőkérdésről.

Az utóbbi időben nálunk járt előadók közt legkisebb hallgatósága volt a legérdekesebb felolvasónak. Mrs Charlotte Perkins-Gilman, a nőmozgalom leghatározottabb gondolkodású tudományos művelője, a ki „Women and Economics” című művével az ezer ágban szétfolyó teóriákat egységes mederbe hozta. Tiszta, világos irányt jelölt, a melyhez a nőmozgalom mindnagyobb része csatlakozik, abban a felismerésben, hogy a nőkérdést tényleg csak az általa jelölt úton oldhatják meg. Mrs Gilman mezőgazdasági helyzetének csupán nemi viszonyán alapuló értékelésének okát meztelenül elének tárja, megmutatja, hogy az a helyzet eddig javára vált az emberiségnek s hogy most elértük e határt, a melytől kezdve a nemi-gazdasági függettsége már csak mérhetetlen kárt okozhat az emberiség kultúrájában.

Budapesten tartott előadásában főként arra utalt, hogy a nő munkáját szakszerűvé kell tenni *minden* téren. Azokra a munkakörökre is, melyeket évezredek óta tölt be, a házvezetői, gyermeknevelői stb.-re is. Mert ezekben ép oly hátramaradt, ép oly kevésbé produktív, mint más előtte csak újabbban megnyílt pályán. Mrs Gilman nem okol senkit a nő kulturális elmaradottságáért, nem korhol, nem zsörtölődik. Ünnepeyes komolysággal rámutat azonban azokra a veszedelmekre, a melyek támadhatnak, ha férfi és nő, a világ kocsijának egyforma kötelességekkel terhelt továbbmozdító ezután is ilyen csekély, sőt mindinkább fogyó egyértelműséggel húzzák a terhet. Az egyensúly helyreállítását eddig azzal vélték elérni, hogy a nőt produktív, kényeret szerző munkára unszolták, a minek eredménye egyrészt a nő túlonterhelése, másrészt a nők vonakodása, hogy az új munkakört is magukévá tegyék. Hiába bajlódtak, kínlódtak apró védelmi eszközökkel a házon kívüli munka túlsúlya ellen, nem jártak s nem járnak helyes úton, a kik, hogy a nőt a nemi függettségtől megváltsák kettős munkateherrel rakják meg. De azoknak sincs igazuk, a kik a dupla teher alatt roskadozó nőre kárörömmel mutatnak: lám mondtuk, nem bírja; csak maradjon a négy fala közt, ott megállja a helyét.

A megoldás pedig oly egyszerű. A háztartás nem oly ideális, a milyennek hisszük és valljuk. Sőt épen nem ideális. Az anyákra, mint „természetes nevelőkre” bízott gyermeknevelés csődje már nem takarható, nem titkolható: ezeket az eddig természetesnek hitt, tényleg pedig társadalmi funkciókat tehát, mint minden társadalmi munkát szakszerűen kell végeztetnünk, ha jól akarjuk végeztetni.

Mrs Gilman elmésen elbánik azokkal, a kik a család bomlását látják abban, ha a nőt hajlamai nem vonzzák feltétlenül a konyhába, a mosóteknő mellé vagy a gyermekszobába és épen a család bensőségteljes közelebbjutását igazolja az új rend szerint, a mely a nőt majdnem kötelezi, hogy „szakácsnő, pesztra, mosónő, szobaleány, ház-

vezetőnő, mindenes és nevelő embriója legyen”, munkakörének egyetlen ágát se tölthesse be tökéletesen. Hajlamainak megfelelően az asszony is specializálja a munkáját és értékesítse aztán nagyobb körben. Így aztán nem kell kenyeretszerző munkásnak és ingyen házvezetőnek egyben lennie. A központosított háztartások eszméjét Mrs Gilman népszerűsítette. Utána Lily Braun és sok más író és gyakorlati ember mélyítette a teóriát. Mrs. Gilman előadása a sajtóban nagy hullámot vert ékes bizonyosságául szolgáltatva annak a sajnálatos ténynek, hogy a lapok egy része, a mely a sportrovat megtöltésére csak annak ad megbízást, a ki a szakma terén határozott tudást, tanulmányt és hozzáértést igazol, a nőmozgalomról való értekezéssel szintén azokat bízza meg, a kik a sporthoz határozottan, de társadalmi kérdésekhez annál kevésbé értenek.

A feministák egyesülete, vendége, Mrs Gilman után Ellen Keyt hozta Budapestre a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége. A svéd írónő, a ki essayivel tényleg rászolgált a legnagyobb megbecsülésre, a nőmozgalommal szemben furcsa helyet foglal el. Műveiben a nő részére teljes jogi, gazdasági és szellemi függetlenséget vesz alapul a társadalomban, melyet ő rajzol, mint a jövő ideálját; csakhogy érthetetlen következetlenséggel kikel a nőmozgalom ellen, a melytől az emberiség „Seelenvollheit”-jét félti. Egyetlen nyilvános előadását sajnos épen a „Seelenvollheit”-nak szánta, úgy hogy közönségünk csak egy érzélgős, öreg nő benyomását nyerte Ellen Keyről, kinek pedig megbecsülendő, nagy érényei és tehetségei vannak. A szerelem és házasság etikájának igen értékes, csak kissé túlbőbeszédű szószólója. A gyermeknevelés terén sok mély gondolatot gazdagította a haladást. Csak a következetessége szokta nagyon cserbenhagyni. És a nőmozgalom ellen épen csak nagy következetlenség árán szólhat az olyan nő, a ki mint Ellen Key, teljesen magában megálló, magát egyéniséget feltétlenül érvényesítő ember járja végig az életet, a mely a nők millió és milliói elé, kifejlődésük gátjaként veti a nemi szemrehányást.

Sch—r E—a.

Az Esperanto-nyelv sorsa.

Csak a minap fejtegette ezen a helyen Veigelsberg Hugó, hogy egy mesterséges világnyelv lehető, hogy nincs annak semmiféle lélektani lehetetlensége. Már is az új nyelv ügye egy nagy lépéssel ment előre. A francia munkásszervezetek hivatalos lapja, a *Voix du Peuple* csinál propagandát mellette. Azt mondja, hogy ez az eszme első sorban a munkásokat érinti, s hogy a munkásság szolidaritásának kiképzésére, szervezetei összeműködésének erősítésére nagyszerű eszköz volna egy nyelv, melyet 30—40 lecke alatt meg lehet tanulni. Kívált az a sok nehézség, mely ma a nemzetközi kongresszusokat terheli, egyszerre véget érne. A cikkíró azt ajánlja, hogy a legközelebbi szövetségi kongresszuson tűzzék napirendre a világnyelv ügyét. Ha a munkásság csakugyan tettel ad ennek a tervnek: a világnyelv sorsa biztosítva van.

A MUNKÁSMOZGALOM.

Szociálista mozgalom.

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT választási akciójának eredményéről a tényleg föllépett jelöltek s az ezekre esett szavazatok számáról — pontos adataink nincsenek. A munkássajtó idevágó hirdásai szerint 132 kerületben volt jelölt, de ezek közül csupán 16 jutott szavazás alá, a kikre mindössze 517 szavazat esett. Ha tekintetbe vesszük az 1901. évi országgyűlési választások eredményét, akkor az idei visszaesést jelent. Az 1901-ik évben ugyanis — bár csak 47 kerületben állítottak szociálista jelöltet, tényleg 27 jelölt lépett föl, a reájuk esett szavazat pedig 787-re rúgott; ez évben tehát a választásban résztvett jelöltek száma 11-gyel, a szavazatok pedig 270-nel apadtak. De még a választási mozgalom agitatorikus oldalát tekintve sem volt az tervszerű, nevelő, vagy pedig eléggé kiterjedt; utóbbi hiányt némiképp menti azon körülmény, hogy még a választások alatt is tiltottak be sok gyűlést.

Az *újjaszervezett szociáldemokrata párt*nak tudvalevőleg két jelöltje került — elveik teljes megtagadásával — a parlamentbe; hogy e két képviselő a legobjektivebb ítélet mellett sem nevezhető szociálista kép-

viselőnek, az már a napisajtónak e választásokra vonatkozó közleményeiből s általában ezen két választás körülményeiből megállapítható. Ezen kívül ezen pártnak még 10 jelöltje lépett föl, a kikre 810 szavazat adatott le.

A *keresztény szociális munkáspárt*nak önálló választási akciója nem volt.

A választási harc lezajlása után a magyarországi szociáldemokrata párt az egész országra kiterjedő mozgalmat indított ismét az általános választói jog érdekében, általános sztrájkjal fenyegetődzve, ha a kérdés törvényhozási megoldása a munkásnépre nem lesz kedvező.

*

A *délmagyar országi pártértekezlet* márczius 25. és 26. napján tartották meg Temesvárt, a melyen 7 helység 19 képviselője jelent meg. A kongresszus a szakmák és szervezetek jelentéseivel foglalkozott, melyekből kitűnik, hogy a Temes-, Torontál- és Krassó-Szörény vármegyei párttagok még mindig igen nagy arányú üldözések részesei. Ezenfölül a gyűlések legnagyobb részét betöltik s az ottani pártlap, a *Volkswille* a leggyakoribb elkobzások tárgya. A kongresszus állandó párttitkárság föllállítását határozta el.

Egyéb magyarországi kongresszus, melyről e helyen kellene beszámolnunk, nem volt, de hatalmasabb munkálkodást ígér a közeljövő. A húsvéti ünnepek alatt tartotta 6-ik kongresszusát az *újjászervezett szociáldemokrata párt* Nagyszalontán, ugyanakkor gyűltek egybe Budapesten a *magyarországi szociáldemokrata párt* hívei 12-ik kongresszusukra. E pártgyűlés általános érdekű napirendpontjai: a pártszervezeti szabályok megváltoztatása, a párttaktika és az általános választói jogért való küzdelem.

A FRANCZIAORSZÁGI szociálista pártok egységesítő törekvései, melyek az amszterdami kongresszus határozata következtében még a múlt év november havának közepén indultak meg, legközelebb valószínűleg eredményes befejezést nyernek. Egyedüli s eléggé nagy akadályt a szociálista parlamenti frakció gördített az egységesítés elé, minthogy a francia kamara „egyesült baloldalával” való együttműködést ezután is fönn akarta tartani.*

A *roueni kongresszus*, melyet a jaurés-isták márczius hó végén tartottak meg egyhangúlag elfogadta az egyesülést kimondó javaslatot és ezzel elítélte a parlamenti frakció főntemlített álláspontját. Ezen igen nagy jelentőségű határozatot, az amszterdami kongresszus óta megváltozott Jaures beszédének hatása alatt hozták. Ezzel tehát vége szakad valószínűleg a franciaországi szociálista parlamenti frakció által a polgári ellenzékkel folytatott azon szoros együttműködésnek, mely mindinkább eltávolította a parlamenti csoportot a munkásságtól. Azon körülmény pedig, hogy ezen határozat következtében Deville a kit különben

már régebben kizártak a pártból) és Normand képviselők a frakcióból kiléptek, csakis elősegíti a jövő egészséges munkálkodását. A húsvéti ünnepek alatt Parisban tartandó Franciaország szociálista szervezeteinek nagy kongresszusán történik majd az egység teljes helyreállítása.

Az orosz proletárság fölszabadító küzdelmét, mely az 1871-ben levett kommün óta a leghatalmasabb munkás-forradalmi akció, s annak vérbefojtását nem nézte tétlenül a szociálista Európa. A nemzetközi szociálista titkárság s a szociálista parlamenti csoportok nemzetközi irodájának kezdeményezésére majdnem minden ország munkássága tiltakozott a cárizmus ellen és segítette erkölcsileg és anyagilag az orosz forradalmi mozgalmat. Németország és Olaszországon kívül különösen Franciaország járt e tekintetben elől. Budapest munkássága február 5-én tartott gyűlésén csatlakozott ezen nemzetközi tüntetéshez.

Az angol munkáspárt, mely a *Labour Representation Committee* elnevezése alatt a munkásosztály hathatós parlamenti képviselőt tűzte ki czélul, január-végén tartotta meg 5-ik kongresszusát Liverpoolban. A *L. E. C*-hez jelenleg a szakszervezetek, a szakszervezeti kartellek, a független munkáspártiak és a fabianusok egyesületei tartoznak. De a *Social Democratic Federation* három évvel ezelőtt kilépett kebeléből, mert az *L. R. C.* parlamenti taktikájában az osztályharci jelleget nem látta eléggé kidomborítva s ez idő óta nem mellette, hanem ellene küzd. A szocialisztikus elemet a *L. R. C*-ben

* Az *unité* azóta meglett. Bővebbet következő számunkban. (szerk.)

most csupán a független munkáspártiak és a fabiánusok képviselik. Utóbbiak befolyásának tudható talán be, hogy a kongresszus egy határozatában a termelési eszközök társadalmosítását követeli s hogy egy másik határozatában az orosz forradalmi mozgalomnak erőteljes támogatását határozta el.

A svédországi szociáldemokrata kongresszust március havában tartották meg Stockholmban 63 helyi szervezet 174 küldöttének jelenlétében. Svédországban a gazdasági és politikai mozgalom karöltve küzdött addig s azon kongresszusi indítvány, mely ezzel ellentétben a szakszervezetek függetlenítésére, neutralizálására irányult, elvetetett. A svéd-norvég unió kérdésében a kongresszus — egyetértve a norvég munkáspárttal — ennek esetleg erőszakos megoldása ellen előre is tiltakozott. A pártgyűlés végül, az ezt megelőző népszavazásra támaszkodva, az általános választói jog érdekében vezető sztrájkot hatalmas fegyvernek elismerte ugyan, de kimondotta, hogy jelenlegi viszonyai mellett adott esetben még sem kíván vele élni.

RÖVID HÍREK A magyarországi szociáldemokrata párt központi lapja: a *Népszava* április hó elsején saját nyomdájában előállított napilappá alakult. — Triesztben április hó 24-én *nemzetközi tiltakozó népgyűlést* rendez az olasz, az osztrák és a magyar szociáldemokrata pártok vezetősége a két állam külügyi politikája ellen. — Louise Michel január 10-én meghalt. — A *párisi* községtanács elnökévé Paul Brousse szociálistát választották. — *Szergiusz* orosz nagyherceget február 17-én bombavetéssel megölték. — A *belga* szociáldemokrata párt a húsvéti ünnepek alatt tartotta meg idei kongresszusát.

Szakszervezeti mozgalom.

A múlt év végén megtartott és általunk már ösmertetett szakszervezeti kongresszus nagyfontosságú határozatai üdvös eredményt mutatnak a gazdasági mozgalom terén. A sztrájk és bojkott szabályzat útját állja a meggondolatlan harcoknak, a munkás-szakszervezetek között a szövetségek alkotásának szüksége s az egyesületek országosítása egyre terjed. Ezeken kívül a legnagyobb érdeklődést érdemeli, hogy a szakszervezeti tanács a földművesek gazdasági szervezkedését tűzte ki célul. A kezdeményezés már megtörtént; statisztikai fölvételek készülnek s április hó 22-én országos földműves értekezletet tartotta Budapesten. Mindezekből remélhető, hogy a földműves munkásokkal szemben az évek hosszú sora óta folytatott kárhuzatos semmittevést végre a komoly és alapos szervezkedési munkálkodás váltja föl.

A munkások és a munkaadók szervezetei közötti *tarifaegyezmények* lassankint nálunk is tért hódítanak. Legutóbb a budapesti bádogos munkások és mesterek kötöttek több mint két évre szóló egyezséget. A tarifaegyezmények kötése a munkásszervezetek elismerésének és erősségének föltétlen bizonyítéka, e tekintetben tehát föltétlenül örvendetesek, de van ennek árnyoldala is. A mindinkább nagyobb körre terjedő ily egyezmények, különösen a hosszú időre szólók, nagyon alkalmasak a szakszervezeti mozgalom elposványosítására. Nálunk természetesen a személyről még nem lehet szó, de annál inkább a külföldön. De ennek daczára a tarifaegyezségek mindnagyobb számúak, a mely tekintetben Németország halad legelől. így például jelenleg Németországban 600 egyez-

mény áll fenn a munkaidőre vonatkozólag; még pedig: a 8 órás munkaidőre 1, $8\frac{1}{2}$ -re 9, $8\frac{3}{4}$ -re 1, 9-re 81, $9\frac{1}{2}$ -re 68, $9\frac{1}{2}$ -re 3, 10-re 381, $10\frac{1}{2}$ -re 33, $10\frac{3}{4}$ -re 1 és 11 órás munkaidőre 19 tarifaegyezmény kötött. A munkaidőt tekintve a legtöbb egyezség (381) a 10 órás munkaidőre történt, a szakmát illetőleg pedig az építési szakma áll elől, melyre a 600 egyezményből 191 esik.

A KÜLFÖLDI mozgalomból érdekes az *angol Trade Unions* 1903. évbeli statisztikája, melyről legutolsó cikkünkben* röviden megemlékeztünk. E szervezetek tagjainak száma az 1903. évben 1.925.000-ról 1.902.000-re vagyis 1,2%-kal csökkent. Visszatekintve 10 évre azt látjuk, hogy az 1893—1895. években szintén csökkenés mutatkozott (maximum — 2,7%), 1896—1901. években ismét szaporodás (maximum + 9,7%), 1902-ben és 1903-ban ismét csökkenés. Ezzel szemben a 100 legfontosabb szakszervezet vagyona még soha el nem ért magasságot = 4.550.000 dollárt ért el, úgy hogy egy tagra több mint 4 dollár esik. Megemlítendő még, hogy az 1899-ik év óta folytonosan emelkedik a munkanélküliek segélyezésére fordított összeg.

A nemzetközi szakszervezeti mozgalomról szóló első jelentés** nemrég jelent meg az országos szakszervezeti központok nemzetközi titkárságának kiadásában. E munka, mely az első kísérlet e téren 11 európai államnak és Új-Dél-Wales-nek jelentéseit foglalja magában az 1903-ik évről; csupán Belgium, Svájc és Olaszország nem küldöttek jelentéseket. A legtöbb jelentés a szakszervezeti mozgalmon

kívül, a gazdasági harcokról s az idevágó törvényhozási intézkedésekről is megemlékezik; a magyarországi részt Jászai S. a szakszervezeti tanács titkára készítette.

Az egyes országokról szóló közleményekre részint helyszűke miatt, de továbbá azért sem terjeszkedhetünk ki, mert ezen, bár alapvető munkának statisztikai adatai jórészt elavultak. Csupán, mert ily kimutatás ritkán áll rendelkezésünkre a szervezett nőmunkásokra vonatkozó adatokat közöljük alább. E szerint Angliában 120,078, Dániában 7043, Svédországban 3750, Norvégiában 926, Németországban 47,038, Ausztriában 12,063 és Magyarországon 1,823 nőmunkás csatlakozott a szakegyesületekhez.

*

A *bérmozgalmak* a lefolyt időkben elég nagy számúak voltak. Legtöbbször, még mindig, az építőmunkások lépnek sztrájkba és igen gyakran élnek a bojkottal is. Nagyarányú volt január végén a budapesti asztalos munkások *általános kizáratása*, mely két heti időtartam után a munkásokra nézve nem kedvezőtlen egyezményvel ért véget. Megemlítendő még az április elején *Szegeden* kitört *általános sztrájk*, mely sikert hozott a munkásoknak.

A *külföldi* bérmozgalomban legnagyobb arányú a Ruhr-vidék *általános bányászsztrájkja* volt. Több mint 200,000 munkás küzdött 24 napig, de sikertelenül, sőt teljes vereséggel, mert nemcsak, hogy semmiféle gazdasági előnyt nem vívhattak ki, hanem még — pedig ez lett volna e sztrájk legminimálisabb eredménye — a politikailag, felekezetiileg és nemzetiségileg szervezett bányamunkásokat sem tudták hosszabb időre egységbe tömöríteni. Ezt mutatja a porosz bánya-

* L. a *Huszadik Század* 1905 februári számát.

** *Erster internationaler Bericht über die gewerkschaftsbewegung. 1908.* Berlin, 1904.

munkások kongresszusa is. A 117 küldött ugyanis, ki a különböző iránytan szervezett munkásokat képviselte nem állandósította azon egységet, mely a sztrájk kényszerítő hatása alatt létesült. Az egységesítő törekvéseket a keresztény szakszervezetek gátolták.

De nem volt eredményes a törvényhozásra gyakorolt presszió sem, mert a porosz kormány által beterjesztett bányamunkás védelmi-törvénytervezet a munkásokat ki nem elégíti, sőt még ennek a javaslatnak a keresztülvitele is igen kérdéses.

A ruhrvidéki vereség már nem szimptomatikus jelenség a gazdasági mozgalomban, csak folytatása a nagy kiterjedésű sztrájkok rendszeres bukásának. Talán végre gondolkozóba ejti ez a munkástömegeket — vezetőikkel ellentétben!

Ausztriában az 1904-ik évben a hivatalos statisztika szerint 370 munkaszünetelés és 6 kizáratás volt. A sztrájkok közül 57,3% a munkabér, 24,3% a munkaidő, 14,6% munkások elbocsátása, 4,6% bérredukálás és 5,4% a munkarend miatt tört ki. Az eredményt illetőleg 24,6% teljes, 39,2% részleges győzelemmel végződött, 30% sikertelen volt. Támadó sztrájk 81,6%, védősztrájk 9,2%, végül szintén 9,2%-nyi sztrájknak oka nem volt megállapítható. Körülbelül a sztrájkok fele (51,9%) 1-től 5 napig tartott.

*

RÖVID HÍREK, Új szaklapok indultak meg a *Pinczér Munkás*, a *Magyarországi általános börmunkások szaklapja* és a *Kávéfőzők szaklapja* címmel. — Országos kongresszust tartottak a húsvéti ünnepek alatt a magyarországi gépészek és a munkásnők. — A németországi szakszervezetek ezidei, ötödik kongresszusukat május hó 22-én Kölnben tartják meg. — Az

országos szakszervezeti központok titkárai június hó 23-án *nemzetközi értekezletre* gyűlnek egybe Amsterdamban. — *Svédországban* az ottani büntetőtörvénykönyv kiegészítésekép a kormány törvénytervezetet mutatott be, mely rendkívüli szigorral fordul a sztrájkba lépő munkások ellen.

Szövetkezeti mozgalom.

A *munkás* szövetkezeti mozgalom Magyarországon csak nem akar előrehaladni. A „*Munkás fogyasztási szövetkezet*”, melyről már többször megemlékeztünk alig néhány száz koronát gyűjthetett eddig egybe s így megnyitása késedelmet szenved. Pedig általában véve egyre tért hódítanak a szövetkezetek; így a legutóbbi hivatalos jelentés szerint 570 fogyasztó, 369 fogyasztó és értékesítő és 393 tejszövetkezet működik. A szövetkezetek közül 221 a keresztény szövetkezetekközpontjához tartozik. De a fejlődést legjobban bizonyítja az „*Országos magyar kereskedelmi egyesülés*” (O. M. K. E.) március végén tartott első évi közgyűlése, a melyen határozati javaslattal követelték a fogyasztási szövetkezetek megrendszabályozását.

*

A *német* szövetkezetek az 1903-ik évi hivatalos statisztika szerint az 1903. évben ismét 1549 szövetkezettel szaporodtak és így ezzel számuk 1904 március végén 24,061-re rúgott. Az átlagos szaporulat az utolsó 13 évben 1,266 szövetkezet évenként. Az 1903-ik évi gyarapodásból első helyen a hitelszövetkezetek állanak 875, majd a mezőgazdasági termelőszövetkezetek 221, ezután a mezőgazdasági nyeresztermék szövetkezetek 189 s végül a fogyasztási szövetkezetek 178 új szövetkezettel.

A belga szövetségi mozgalmat ismertette legutóbb Bertrand* a munkás szervezetek legkiválóbb és legrégibb harcászatainak egyike. Fejtegetései nemcsak azért érdekesek, mert a belga szövetségi mozgalom igen nagyarányú, hanem azért is, mert különösen fontos azon kapocs, mely a szervezetek és az ottani munkásmozgalom között fennáll.

A legelső szövetségi kísérletek Belgiumban már 1845-ben történtek, majd 1848-ban, de ezen az *Alliance typographique* kivételével letűntek. Az 1865-ik évben ismét föléledt e mozgalom s hatalmassá vált az *Association internationale des travailleurs* alkotásával. De az Internationale bukásával e munkás szervezetek is gyengültek. Nagyarányú alakítások 1880-ban indultak meg s ettől kezdve folyvást emelkedik e szervezetek száma. 1885—1894-ig 417 új szervezet alakult, de a legtöbb 1895—1904 évek között keletkezett, úgy hogy 1904 január elsején 2400 munkás szervezet működött.

Ezek közül a fogyasztási szervezetek érték el a legnagyobb eredményt, míg a termelő szervezetek alakítása rendszerint sikertelen volt. Gyakran a szakszervezetek foglalkoztak utóbbiak megalkotásával, leginkább balul ütött sztrájkok után, mikor a megrendszabályozottak vagy a munkanélküliek száma nagy volt.

A mezőgazdasági szervezetek leginkább a klerikálisok kezében vannak. Bertrand továbbá kifejti, hogy a szervezetek alakítása mily nagy befolyást gyakorolt a munkásmozgalomra. Szerinte meghódított első sorban oly területeket, melyek a tisztán szociálista akció elől teljesen elzárkóztak, majd anyagilag és szellemileg emelte a munkásosztályt, anyagiakkal segíti a szociáldemokrata pártot és foglalkozást ad oly munkásoknak, a kiket a munkaadók szociálista agitációjuk következtében bojkottált. Bertrand is azonban, mint a legtöbb „genossenschaftler” kettős hibába esik. A míg egyrészt a munkásmozgalom mostani helyzetében tulajdonra becsüli a szervezetek befolyását és eredményeit, másrészt nem tisztázza és nem hozza összhangzatba a szövetségi mozgalmat a munkásmozgalom végcéljaival.

RÖVID HÍREK. A német mezőgazdasági szervezetek két nagy szövetsége a *Reichsverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften* és a *Generalverband der Raiffeisen-genossenschaften* egyesült. — A belga-szociáldemokrata párt húsvéti kongresszus napirendjének egyik pontja: a szociálisták kötelessége a szervezetek irányában.

Mérő Gyula.

* Louis Bertrand: *Die genossenschaftliche Bewegung in Belgien und ihre Resultate*. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. XX. Bd. I. H.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A társaság 1905 február 10-én Hegedűs Lóránt elnöklete alatt ülést tartott, melyen Farkas Geiza fölolvasását vitatták meg.

Szántó Menyhért sajnálja, hogy a fölolvasó nem terjeszkedett ki arra a kérdésre: mi az oka annak, hogy a proletár népesség arányszáma a jobbmódúakhoz oly kedvezőtlen? Ez annak a jele, hogy a magyar föld ilyen mezőgazdasági termelés mellett nem bír ennyi embert táplálni. Ezért e bajon csak a más iparágakra való átmenet segít, mert azon országokban, hol fejlettebb ipar van, ott a mezőgazdasági nép ugyanazzal a munkával többet keres. Pl. a Rajna vidékén, hol igen fejlett az ipar, a gazdasági munkások is sokkal jobban állanak, mint Magyarországon.

Túlzott ellenben a felolvasó úr azon véleménye, hogy nálunk a parasztot az adóztató állam közegeitől le egészen a falusi uzsorásig mindenki nyers anyagnak tekinti, a melyből minél több pénzt kisajtolni a leghelyesebb pénzügyi politika követelménye. A proletár-osztályból nem sokat vesz be az állam. A földadó igen csekély; alig fizetnek egy-két forintot. A fejadó, a másodosztályú kereseti adó fejenként két forint. Ha ez tényleg súlyos is, már minden reformjavaslatban benne van ezen adó eltörlése. Az egész állami teher, a mi a munkások vállán nyugszik az a fogyasztási adó.

Hibáztatta felolvasó úr Dávid azon szavait, hogy a mezei munkások között nincsen munkáért könyörgő *Reservearmee*. Dávid megfigyelése helyes a németországi viszonyokra nézve, de a felolvasó is helyes a magyarországiakra nézve, mert a míg Németországban a mezei munka megindultával seregesen tódulnak külföldről a mezei munkások és találnak is munkát; nálunk a proletár-osztály nagy kínálkozása több tekintetben leszállította a mezei munkabéreket. Ennek egyik jelensége az, hogy az egykori feles tengeri földekből ma már 3-as és 4-es lett.

Az is igaz, hogy a mezei munkások sztrájkja nehezebb, mint az ipari munkásoké.

Túlásnak látszik az előadó azon nézete is, hogy ha a mezei munkások bérkövetelése tetemesen nagyobbak volnának, a földbirtokosok a kevesebb hozadékot nyújtó, de drágább munkát kívánó külterjes művelésre térnének át, sőt földjeik művelését be is szüntethetnék. Alig fordul elő, hogy a munkabér nagysága miatt a földbirtokosok

földjeik megmunkáltatásával felhagynának. Csak Angliában hagytak fel a gabonatermeléssel és tértek át jórészt a legelő- és rétgazdaságra; de ennek is a tengerentúli verseny, a gabonaárak alacsony volta volt az oka. Helyesen jegyezte meg a felolvasó úr, hogy a proletár-osztálynál sokkal örvedetesebb képet mutat a mezőgazdasági alsóbb középosztály, a mely erősödik s gyarapszik. Ennek főoka, a szerény életmód. A kis parasztosztálynak alig van kiadása. Télen egy suba, nyáron egy ing és gatyka a ruházata. Adója sem sok, úgy hogy keresetének nagyrésztét félre tudja tenni. Így pl. Somogy megyében a helyi pénzintézetek a kölcsönügyleteket el tudják látni azon betétekből, a melyeket nagyrészt a kis paraszt-osztálytól kapnak.

A felolvasó úr azt mondotta, hogy az emberiség összjövedelmének eloszlásánál a mezei munka képviselőinek jut a legkevesebb. Ezen jelenség oka szerinte a mezőgazdasági munkásság szervezési képességének hiányában keresendő, melylyel az első szükségleti cikkek monopolját nem képes a másodlagosan termelő, de jobban szervezett ipari munkásság ellen kihasználni. Igaz, hogy a mezei munka képviselői nem tudnak oly könnyen szervezkedni, mint az iparosok. Ennek oka az is, hogy nagyon sokan vannak. Láttuk — a szemünk előtt folyt le — hogy 22 cukorgyárral szemben 100,000 répatermelő nem tudott szervezkedni. De annak a körülménynek pedig, hogy a mezőgazdasági termelés kevesebbet jövedelmez, mint más termelés, a főoka az, hogy még mindig nagy a kínálat. Új földeket törnek fel. A 60-as években lendült fel rohamosan a földművelés Amerikában; ezelőtt 15 évvel Délamerikában terjedt el. Most várjuk Kisázsia és Oroszország műveletlen területeinek eke alá vonását. Tehát még hosszú időn át a verseny növekedni fog, mert az újtörésű földekről az árucikk könnyen jut a nagy világpiacokra. Ez a főoka annak, hogy a mezőgazdaság most kevesebbet jövedelmez, mint más keresetág. Ez azonban csak ideig-óráig van így. Eljön az idő, a mikor minden föld fel lesz törve, s a föld már nem szaporodik, de az emberek szaporodnak. Valószínű, hogy akkor ez az arány megfordul s a mezőgazdasági termelés sokkal jövedelmezőbb lesz, mint az ipari és más foglalkozási ágak.

Diner-Dénes József szerint a mezőgazdasági munkabér alacsonyágának főoka az, hogy míg az iparban a termék értéke csak 3 elemből áll (tőkekamat, vállalkozói nyereség és munkabér), addig a mezőgazdaságban négyből. Ezek: 1. földjáradék; 2. tőkekamat; 3. vállalkozói nyereség; 4. munkabér. Minthogy mutatis mutandis, 2-nek és 3-nak ugyanolyan nagyra kell lennie a mezőgazdaságban, mint az iparban, 4-re természetesen kevesebb jut.

Ebből érthető a földosztásra való törekvés, mert kis- illetve középbirtokon a munka jobban érvényesül. Bizonyos azonban, hogy ez a termelés mennyiségét csökkentené, már pedig a szocializmus csak a produkció roppant növelésével valósulhat meg. Ez pedig a mezőgazdaságban is lehetséges, mert semmi különbség organikus és anorganikus termelés közt. És pedig a föld termőképességének kémiai úton fokozásával s egyáltalán a fizikai és kémiai segédeszközök tökéletes kihasználásával, a mire különösen a francia és angol kertészet nyújt meglepő példákat, a nemes növények területének kiterjesztésével stb. Ez végtelen lehetőségeket nyit a jövőre s eloszlatja azt a félelmet is, hogy lehetetlen, hogy minden ország *bodenständig* legyen, azaz maga termelje mezőgazdasági szükségleteit.

Farkas Geiza felel a felhangzott megjegyzésekre. Szántó Menyhérttel szemben állítását egész terjedelmében fentartja. Mert ha igaz is, hogy az egy-két holdas paraszt nem fizet sok földadót, az is igaz, hogy akármilyen nyomorult házacskája van, a kereseti és községi adók révén úgy megterhelik, hogy egy hónapi keresetét vagy még többet is kénytelen adóba fizetni. A pusztai birtokprivilegium is mutatja, hogy a mi terhet csak lehet, a kis ember vállára tesznek, nem is szólva a közvetett adókról, a katonai szolgálat térítéiről és arról, hogy közmunkában mennyivel többet lehet elvenni és vesznek is el a legkisebb emberektől, mint aránylagosan a nagyobbaktól.

A *Beservearmee*-re nézve megjegyzi, hogy Németországban is gyengíti a mezőgazdasági proletár-osztályt egy Reservearmee, a mely, ha talán nagyrészen nem német, hanem Orosz-, Lengyel- és Magyarországon lakik is rendszeren, éppen a legnagyobb kereset idején megy Németországba és áll versenybe a munka elfogadásában.

A mi a földművelés félbeszakítását és a külterjes műveléshez való áttérést illeti, erre nézve éppen Szántó Menyhért szolgáltatott egy példát, t. i., hogy Angliában áttértek az állattenyésztésre, mely mindenestre külterjesebb üzemmel jár, mint azelőtt a szemtermelés volt. Ez azért is történt, mert a szemtermelésben nem versenyezhetek Amerikával, mert otthon a szükséges munkaerő csak drágábban lett volna előteremthető.

A mezőgazdaság szervezetlenségét illetőleg megjegyzem, hogy ezt nem csupán a piacon való érdekvédelemre értettem, hanem általában kívántam megállapítani, hogy az együttműködés ma még a mezőgazdaság egész területén nincs kellőképp szervezve s hogy a mezei munkát folytatók esetleges tényezők által megállapított módon működnek.

Az az idő, a mikor a föld általánosan művelés alatt fog állni és az egyes területek kihasználását teljesebbé kell tenni, nagyon hamar fog elkövetkezni és éppen ez vezet át Diener-Dénes tartalmas felszólalására.

A mezőgazdaság csakugyan nem oly értelemben organikus termelés, hogy mint ilyen tökéletesen különböző lenne az anorganikus ipari termeléstől. A mezőgazdaság is csak bizonyos, a természet által nyújtott és részben már emberi munka által átalakított anyagokat alakít át tovább, úgy hogy az ember használatára alkalmasabbá, esetleg a közvetlen fogyasztásra alkalmasakká tegye. Ebben a mezőgazdaság tökéletesen megegyezik az iparral és csakis részleteiben van gradációs különbség.

Éppen ezért nem helyes, hogy a mezőgazdasági munka jutalmának szükségképpen mindig alacsonyabbnak kell lennie az ipari munka jutalmánál. Az ipari munkában igaz, hogy a természet látható része csekélyebb és nem annyira monopolszerű. A mezőgazdaságban is — legalább a jövedelemeloszlás szempontjából — az, a mit földjáradékot adó közegnek tekintünk, tulajdonképpen nem más, mint a tőke, a mely szaporítható. A tőkének az iparban megjelenő alakjában is megvan a természetnek egy bizonyos nucleusa, mely ugyan sok esetben itt is az értékképzés döntő tényezőjévé lesz, hogy a munka keresete a mezőgazdaságban hogy alakul, az tisztán a kereset és kínálat következménye lesz. Ha a mezőgazdaságban nem akarnak annyian dolgozni semmiféle feltételek mellett, még úgy sem, hogy mint birtokosoknak engedjék meg nekik, ha nem keresnek annyit, mint az iparban, akkor kénytelen lesz a társadalom úgy berendezni a jövedelem elosztását, hogy a mezőgazdasági munkások ép oly jutalomban részesüljenek munkájuk után, mint az ipari munkások.

Nem ért egyet Dienerrel abban, hogy a kisüzemé lenne a jövő és ezen kisüzem csupán csak koncentráltabb lenne, mint most. Meri ha meg is engedi annak lehetőségét, hogy holdszámra csekélyebb lesz a mezőgazdasági üzemek területe, — a hol már egy gőzgép és egy csomó ember dolgozik, ott már — nincs kisüzem, hanem koncentrált üzem. Ezek a kisebb, koncentrált üzemek szükségkép nagy kötelékekbe kénytelenek lépni. Ezért a jövő mezőgazdasági üzem típusait a koncentrált és egyesített üzemekben láthatjuk.

A mi az egyes országoknak *bodenständig*-ségét illeti, az, a míg a nemzetközi munkamegosztás lehetséges, egyáltalán nem szükséges. Ha valamely ország képes mezőgazdasági terményeit egy másiktól beszerezni és maga helyette kevesebb áldozattal szenet vagy vasat termel, ez tökéletesen egészséges állapot és ennél nem kívánatosabb az, hogy minden egyes ország külön gazdasági világgá fejlődjék. Ha vassal és szénnel nem látja el magát minden ország, miért tegye ezt ép a mezőgazdasági terményekkel? Hisz ez oda vezetne, a hol némely vidéken a franczia paraszt tart, a ki, bár több haszonnal termelhetne mást, mégis búzát termel, csak azért, mert búzaszükséglete fedezésénél nem akar mástól függni. Ez érthető az ő konzervatívizmusa és függetlenségi érzelmei mellett, de hogy ezt az eljárást általános szabálylyá tenni épen nem lenne célirányos.

Attól nem kell félni, hogy a nagybirtokosok a termelés lehetőségének kiterjesztése ellen találnának küzdeni, attól tartva, hogy nagyobb területük termékei feleslegessé válnak. A nagybirtokos, a mint megvan a kellő értelmessége arra, hogy egyáltalán megítélje a különféle termelési módokat, kapva-kap azon, ha nagyobb hasznot húzhat földjeiből, teljesen tudja, hogy ezáltal azok értéke csak emelkedik. Igaz, hogy a földjára csak monopóliumon alapszik, a melyet megszüntet az, hogy ha nem szorul rá többé a közönség. De a fogyasztás lehetőségével együtt a fogyasztás is terjed és fejlődik, ha a szükséges búzát kisebb területen is megtudják termelni a szabaddá lett többi földön bizonyára más fogyasztási cikket fognak termelni és megint csak élvezik a földbirtokosok a monopóliumot, és miután a népesség nagyobb, a fogyasztás nagyobb és a termelés is nagyobb lett, hajlandók az emberek a földbirtokosnak a monopóliumért ismét többet nyújtani akár pénzben, akár termékekben, akár más előnyök alakjában.